

WYŻSZA SZKOŁA PEDAGOGICZNA
W ZIELONEJ GÓRZE

Joachim Benyskiewicz

**SPRAWA CHŁOPSKA
NA ZIEMIACH POLSKICH
OD KOŃCA WIEKU XVIII
DO ROKU 1944**

materiały do ćwiczeń

ZIELONA GÓRA 1978

**Wyższa Szkoła Pedagogiczna
w Zielonej Górze**

Joachim Benyskiewicz

**SPRAWA CHŁOPSKA
NA ZIEMIACH POLSKICH
OD KOŃCA WIEKU XVIII
DO ROKU 1944**

materiały do ćwiczeń

Zielona Góra 1978

56070/II

Wydawnictwo Uczelniane WSP

Druk: Zakład Poligraficzny WSP w Zielonej Górze, Nakład 200 egz.
Format B5, Papier offsetowy V kl. 71 g/m². ark. druk. 9,75,
Zlecenie nr 52/77.

Uwagi wstępne

W niniejszym zbiorze zamieszczono podstawowe akty prawne dotyczące rozwiązywania sprawy chłopskiej na ziemiach polskich od końca wieku XVIII do wieku XX. Zbiór powstał w pierwszym rzędzie z myślą o studentach zaocznych studiów historii.

W zamyśle pierwotnym zamierzaliśmy zaprezentować ewolucję rozwiązań problemu chłopskiego w l. 1795 - 1864. Po dyskusjach Redakcja zdecydowała się na kompleksowe przedstawienie problemu od końca wieku XVIII do roku 1944. Pozwoli to na dynamiczne spojrzenie na ten jakże istotny problem, a jednocześnie wyzwoli czytelnika, w odniesieniu do okresu niewoli, z pewnego zaborowego kompleksu.

Przez półtora wieku na ziemiach polskich spotykamy się z różnymi formami ustrojowymi. Okresy niepodległości, przedzielone są najciemniejszymi plamami naszych dziejów - zaborami, okupacją. W tym czasie jednakże naród polski nie tylko egzystował, lecz się rozwijał, tworzył nowe wartości, które w mniej lub bardziej udany sposób starał się realizować w krótkich okresach Polski powstańczej, w Polsce międzywojennej, a trwale - w Polsce Ludowej.

x

Zwrócił uwagę Witold Kula, że niewiele jest wydarzeń dziejowych równej wagi, co uwłaszczenie chłopów, gdyż stoi ono na rubieży między tysiącletnimi dziejami wsi feudalnej a stuletnią epoką wsi kapitalistycznej¹. Zdanie to w pełni oddaje wagę problemu, który rozwiązywać zaczęto w Polsce pod koniec wieku XVIII. Oczywiście nie w pełnym tego słowa znaczeniu, nie na miarę rewolucyjnej Francji. Ma jednak swoją wymowę fakt, że w ustawie konstytucyjnej z r. 1791 /pierwszej w Europie/ w art. IV traktowano o chłopach.

Historiografia rozwiązanie sprawy chłopskiej w Konstytucji potraktowała

dość jednoznacznie. Np. M. Handelsman pisał, że "twórcy Konstytucji głosząc zasadę wolności i równości ani na chwilę myślał nie wysuwali się poza granicę jednego stanu². Nawiązując do chłopów Handelsman stwierdził, że wzięcie ich pod opiekę prawa i rządu "było zbyt mało, powiedzmy faktycznie nie. Ale Jerzy Topolski słusznie zwrócił uwagę, że Konstytucja nie spełniła /w kwestii chłopskiej/ wielu postulatów polityków takiej miary jak H. Kołłątaj czy S. Staszic, ze względu na tradycyjnizm i konserwatywne punkty myślenia szlachty oraz spodziewane reakcje feudalnych państw sąsiednich sąsiadujących z Polską⁴. /dowodem na to może być list Katarzyny II po uchwaleniu Konstytucji do ambasadora Sieversa, w którym pisała: "bardziej nas obchodziło szerzenie w Polsce zgubnych doktryn francuskich... Propagują oni bezecną naukę, która może ogarnąć wszystkie ziemie polskie i dotrzeć do państw sąsiednich"⁵ /.

Dramatyczne wydarzenia po uchwaleniu Konstytucji /Konfederacja targowicka, wojna z Rosją, II rozbiór Polski/, przyczyniły się do zradikalizowania poglądów części polskich polityków, upatrujących przyczyny II rozbioru jak można sądzić, w zbyt minimalistycznych reformach T. Kościuszko złożył na ręce ministra spraw zagranicznych Francji Lebruna memoriał sugerujący pomoc wojsk francuskich w przeprowadzeniu rewolucji w Polsce, po zwycięstwie której, przeprowadzi się w Polsce szereg reform natury politycznej /m. in. zniesienie monarchii/ i społecznych /typowo zresztą burżuazyjnych/. Proponował w tym zupełne zniesienie poddaństwa, wolność i równe prawa dla wszystkich⁶.

Wybuch insurekcji kościuszkowskiej /12.III.1794/ stawiał sprawę chłopską w rzędzie spraw o zasadniczym znaczeniu dla przebiegu powstania, stąd też jeden z aktów naczelnika powstania T. Kościuszki, dotyczył chłopów. Uniwersał połaniecki, bo o nim mowa, ogłoszony 7 maja 1794 roku nie tylko przewyższał zdecydowanie wcześniejsze reformy chłopskie przeprowadzone w Polsce /włącznie z Konstytucją 3 Maja/. Postanowienia uniwersału były radykalniejsze od pierwszej fali reform przeprowadzonych przez państwa zaborcze.

Na mocy uniwersału przyznano chłopom wolność osobistą, zagwarantowano nieusuwalność ziemi, zmniejszono pańszczyznę, a służących w wojsku całkowicie z niej zwolniono. Według H. Grynwasera Kościuszko zmierzał do prawne

go, w postaci prawa pisanego, usankcjonowania zwyczajowych, ustnych uprawnień chłopów 7.

Kościuszko nie zdołał rozwiązać sprawy chłopskiej radykalnie. B. Limanowski w tym fakcie widział m. in. przyczynę upadku insurekcji 8. J. Topolski jednak u źródeł takiego rozwiązania sprawy widzi konieczność polityczną, nie mógł bowiem Kościuszko pozbawiać się poparcia szlachty i dlatego, mimo subiektywnego przekonania o konieczności radykalniejszych rozwiązań, zdecydował się na rozwiązanie kompromisowe 9.

Z dotychczasowych rozważań niezbitnie wynika, że próby rozwiązań kwestii chłopskiej w ostatnim okresie istnienia I Rzeczypospolitej, dotyczyły jednego zagadnienia - wolności osobistej chłopów, a przecież ze wszystkich najkapitałniejszym było zagadnienie gospodarcze /właszczenie/, ono bowiem stanowiło podstawę innych zależności.

Przyczyna takiego ujmowania sprawy leżała według H. Grynwasera w rozkwitłym w Polsce liberalizmie politycznym, w kultcie wolności osobistej. Kult ten nie pozwalał spojrzeć szerzej na problem chłopski 10, ale jednocześnie godził się znakomicie z konserwatyzmem społecznym prowadzącym do uznania istniejącego na wsi stanu rzeczy za normalny i niezmienny.

W kwestii pojęcia własności ziemi publicyści i politycy z końca XVIII w. i czasów późniejszych nie wyrażali jednoznacznych opinii, co wynikało przede wszystkim z braku prawnego unormowania tego zagadnienia. O ile zaś wypowiadali się na powyższy temat, to czynili to z powoływaniem się na prawo zwyczajowe.

Zaliczany do najradykalniejszych myślicieli polskich wieku Oświecenia H. Kołłątaj, uważał ziemię użytkowaną przez chłopów za wyłączną własność państwa. Pisał on: "Człowiek biorący na wieczność grunt dziedzica /podkr.aut./ nie jest wolny od obowiązków, do gruntów przywiązanych /.../, wolno dziedzicowi czynić umowy z ludźmi osiadłymi lub esiaść chcącymi o czynsze, robocizny, i wszelkie inne powinności, nie wolno człowiekowi pod pozorem wolności osobistej uchylać się od tego co na siebie przyjął /.../, chciałem, aby ludowi stan szlachecki prawa należyte pod pewną miarą udzielił, stopniami go do szczęścia prowadził" 11.

Wynikają ze słów Kołłątaja pewne zasadnicze prawdy. Że pan jest właści

ciem gruntu, że chłop otrzymuje ziemię "na wieczność", że chłop winien za użytkowaną ziemię płacić w robociźnie czy w naturze, i wreszcie, że jedynie dobrowolne działanie szlachty /nie państwa/ doprowadzić może do uszcześliwienia chłopów.

Można przyjąć, że w reformach chłopskich w Polsce w końcu wieku XVIII realizowano postulaty Kołłątaja, choć nie brakło w owych czasach zwolenników uwłaszczenia i zniesienia pańszczyzny. St. Staszic m. in. gorąco sła- wił instytucję własności, wyraźnie rozróżniał grunty chłopskie i dworskie a pańszczyznę nazywał "dzikich hord wynalazkiem i feudalnego nierządu strasz- dłem" ¹².

Polscy historycy na podstawie wielu analiz starali się określić prawno- zwyczajową stronę zagadnienia posiadania ziemi.

J. Lubomirski uważał dziedzica za właściciela gruntu, a chłopów jako u- żytkownika tegoż gruntu, B. Ulanowski uznawał, że chłop był dziedzicznym dzierżawcą użytkowanej ziemi, dopuszczonym niejako do spółki, pan jednak był właścicielem wszystkich gruntów. Podobną opinię wyrażał J. Baranowski. Najpełniej kwestię posiadania ziemi określił J. Rutkowski pisząc: "włościa- nin w Polsce nigdy nie był pełnym właścicielem uprawianej przez siebie zie- mi i ze względu na posiadanie tej ziemi znajdował się zawsze w mniejszej lub większej zależności od dworu, w najlepszym wypadku włościanin mógł mieć własność użytkową, grunty były wówczas własnością dziedziczną" ¹³.

Można wreszcie odwołać się do podziału gruntów wsi Nowe Kramsko, dokon- nanego pod koniec wieku XVII a kilkakrotnie w wieku XVIII potwierdzonego. Czytamy w nim m. in.: "te tedy grunty opisawszy dajemy i pozwalamy niniej- szym pisaniem aby tych Ról, Płos, Płosek ... wiecznemi zażywał czasy /pod- kreśl. aut./. Robocizna zaś od nich powinna być odprawiana i czynsz od- dany" ¹⁴.

Zauważymy, że poglądy myślicieli polskich wieku XVIII i wyniki badań historyków w dwu punktach są zbieżne, mianowicie, że dziedzic jest właścici- cielem ziemi, ale jednocześnie, że chłop jest jej dziedzicznym użytkowni- kiem.

Można byłoby w tym miejscu zaryzykować dyskusyjne niewątpliwie stwier- dzenie, że wobec dość powszechnego uznawania chłopów dziedzicznym użytkow-

nikami uprawianej ziemi, prawodawcy z końca XVIII w. uznali w dobrej wierze reformy chłopskie ograniczające się do przyznania chłopom wolności za wystarczające i pełne. Inne zagadnienia pozostawiono do rozstrzygnięcia między panem a chłopem bez ingerencji państwa.

Likwidacja państwa polskiego, według powszechnej oceny polskiej historiografii, była ugruntowaniem na ziemiach polskich ustroju feudalnego. Oceny tej nie mogą zmienić łagodne prośby ulżenia doli chłopów w państwach za borchych. Wkrótce jednak po triumfie reakcji we wschodniej części Europy, czym były niewątpliwie rozbiory, kontynentem wstrząsnęły wojny prowadzone przez Napoleona. W utworzonym przez Napoleona w r. 1807 Księstwie Warszawskim, kwestia włościańska, wbrew początkowemu mniemaniu, nie doczekała się jednoznacznego rozwiązania.

Wprawdzie art. 4 Konstytucji Księstwa głosił, że znosi się niewolę oraz zapewniał wszystkim równość wobec prawa, była to jednak wyłącznie deklaracja, gdyż interpretacja tegoż artykułu, jaką niewątpliwie był w odniesieniu do włościan dekret z 21 grudnia 1807 r. była zdumiewająca. Wolność zapewniana w art. 4 Konstytucji ograniczała się do możności swobodnego przenoszenia się w obrębie Księstwa. Możliwość tę obwarowano zresztą wieloma warunkami. Musiał więc chłop uzyskać zaświadczenie stwierdzające dokąd chce się udać. Rolnik usunięty lub wychodzący winien oddać właścicielowi własność składającą się z załogi i zasiewów ¹⁵.

Takie rozwiązanie sprawy włościańskiej jednoznacznie oceniła historiografia. H. Grynwaser stwierdził, że dekret był "aktem przemocy ¹⁶ stanowej" B. Limanowski aczkolwiek dokonywał ostrożnej krytyki, powołał się na słowa H. Kołłątaja wypowiedziane w testamencie "niecni ministrowie" spaczyli już dobrze rozpoczęte dzieło i kwestia włościańska pozostała i nadal ciężką kulą u nóg narodu" ¹⁷, a P. Skarbek uznał "iż przy redagowaniu dekretu miano więcej na uwadze zbyt skwapliwe i bezwarunkowe dogodzenie widokom Napoleona, jak położenie i potrzeby kraju, a nawet istotne dobro rolniczej klasy ludu, dla której dekret ten był napisany" ¹⁸.

Wyrazicielem poglądów najnowszej polskiej historiografii jest Jan Wąsicki, który stwierdził, że sytuacja i prawna i faktyczna chłopów w okre-

sie Księstwa Warszawskiego uległa pogorszeniu nawet w porównaniu z okresem poprzednim ¹⁹.

Sąd taki jest niewątpliwie uzasadniony, jeżeli odwołamy się do reform włościańskich z końca XVIII w.

Księstwo Warszawskie było krótkotrwałym, choć niewątpliwie ważnym epizodem w naszych dziejach, gdyż sprawa Polski stała się jednym z kluczowych zagadnień wymagających rozwiązania przez pogromców Napoleona. Zdecydowano się na Kongresie Wiedeńskim na rozwiązanie nie daleko odbiegające od układów rozbiorowych, choć część polskich działaczy politycznych nadal snuła marzenia o odbudowie państwa polskiego, licząc na liberalizującego wówczas cara Aleksandra.

Zwrócić jednak należy uwagę na inne poglądy w kwestii chłopskiej co radykalniejszych Polaków, a różniące się zdecydowanie od rozwiązań przyjętych w Księstwie. Antoni Podoski w liście do J. K. Szaniawskiego wyraźnie stwierdzał, że "Kraj ten kwitnie, który najwięcej liczy właścicieli ziem", wołając przy tym: "odróżmy się, zapobieźmy temu co nas zgubiło. Oddajmy ziemię na własność wielu, niech odtąd nie powstanie w nas wyrok polityki: chłop nie powinien mieć ziem własności" ²⁰.

Znamienne, że niektórzy patrioci polscy, jak Kościuszko - kwestię odbudowy Polski łączyli z najdalej idącymi reformami włościańskimi.

W liście do Aleksandra /z dn. 9.II.1814 r./ Kościuszko prosił o zniesienie niewoli chłopów w ciągu 10 lat oraz aby używali swego mienia na zasadzie zupełnej własności ²¹ /na który to list Aleksander odpowiedział stwierdzając m. in., że "Najdroższe Twoje życzenia będą spełnione" ²²/.

Kwestię włościańską poruszył również T. Kościuszko w liście do A. Czartoryskiego postulując stopniowe zmniejszanie pańszczyzny /Gdybym ośmielił się wyrzec, że za lat dwadzieścia wszyscy będą wolni i uwłaszczeni?/ oraz **przyznanie** obok wolności i ziemi, gdyż "sama wolność nie daje wieśniakowi i jego rodzinie utrzymania" ²³.

Wydawało się, że poglądy Kościuszki doczekają się realizacji, gdyż w r. 1814 utworzony został pod przewodnictwem Czartoryskiego Komitet reformy, który miał opracować wnioski w sprawie reformy włościańskiej. Ankieta opracowana przez jednego z członków Komitetu, a mająca wysondować opinię

szlachty w kwestii włościańskiej, przyniosła wybitnie nieprzychylny dla włościan wynik. Ogół szlachty domagał się niewtrącania się rządu do stosunków między dziedzicami a włościanami. Poglądy szlachty wyrażone w ankiecie miały niewątpliwie poważny wpływ na zignorowanie sprawy chłopskiej w latach 1815 - 1830. Nieśmiałe próby czynione w tym okresie przez coświatlejsze jednostki i rząd nie mogły tej oceny zmienić.

x

Od roku 1830 rozpoczęła się w dziejach Polski zaborowej nowa epoka. Państwa zaborcze zaczynają odchodzić od postanowień Kongresu Wiedeńskiego i przy pomocy różnych środków czynią próby zunifikowania ziem byłego państwa polskiego z ziemiami własnymi. Stąd też problem włościański rozpatrywać należy w aspekcie nieco szerszym.

Najwcześniej z państw zaborczych problem chłopski rozpoczęto rozwiązywać w Prusach, gdyż pierwszy edykt wydany został w r. 1807, następnie 1811 i 1816 /Księstwo Poznańskie działaniem pruskich regulacji objęte zostało w r. 1823/.

W zaborze rosyjskim pierwsza instrukcja dotycząca urządzenia włościan w dobrach donacyjnych ukazała się w r. 1841, w trzy lata później ukazem carskim oczyszczano chłopów w dobrach kościelnych, a w roku 1846 Rada Administracyjna opublikowała rozporządzenie dotyczące urządzenia włościan i o zniesieniu darmoch, na co wpływ niewątpliwie miały wydarzenia chłopskie w Galicji w r. 1846²⁴. Akty prawne z lat czterdziestych nie rozwiązywały sprawy chłopskiej, podobnie jak jej nie rozwiązywał rażąco niesprawiedliwy ukaz carski o okupie pańszczyzny z r. 1861. Sprawę chłopską ostatecznie rozwiązał ukaz carski z 2.III.1864 o urządzeniu, na którego wydanie poważny wpływ wywarły decyzje Rządu Narodowego z r. 1863.

W Prusach i Rosji rozwiązywanie sprawy chłopskiej nie wynikało z jednoznaczowego aktu, w odróżnieniu od Austrii, w której pod wpływem rabacji chłopskiej w Galicji oraz wydarzeń rewolucyjnych w r. 1848 rząd ogłosił zniesienie pańszczyzny oraz nadał rolnikom i chałupnikom zajmowane przez nich grunta i budynki. Dotychczasowym właścicielom zapewniono odszkodowanie ze skarbu państwa.

Zrywy powstańcze wybuchające na ziemiach polskich w l. 1830-1863 wywarły, jako już się rzekło, znakomity wpływ na decyzje rządów państw zaborczych w kwestii włościańskiej. Wynika zatem z tego, że "powstańcza Polska" musiała do problemu tego się ustosunkować.

Wybuch powstania listopadowego wyraźnie zaktywizował radykalnych działaczy. Już w styczniu 1831 w prasie J. O. Szaniecki w art. O celach i środkach rewolucji naszej ²⁵ gorąco za rozwiązaniem sprawy chłopskiej agitował stwierdzając, że: "nie można już dzisiaj wojować hasłem za króla i wiarę. Już i do Ojczyzny przyprawy potrzeba. Potrzeba aby ona przestała być macochą dla największej liczby swych dzieci", i wołał: "przestaśmy być półbraćmi, a zamiast bracią szlachtą, bądźmy braćmi Polakami". Poglądy Szanieckiego zyskały wielu zwolenników /m. in. w Towarzystwie Patriotycznym/. W maju 1831 utworzono nawet Towarzystwo do Uwłaszczenia Włościan.

Jednakże postępowy wniosek J. O. Szanieckiego złożony w lutym 1831 spotkał się z niechęcią i oburzeniem, a rząd opracował własny wniosek w sprawie oczyszczania chłopów w dobrach narodowych.

Wprawdzie po wielu niekorzystnych dla chłopów poprawkach /m. in. zachowano folwarki, umożliwiono uiszczanie czynszu w gotowiznie lub robociźnie/ projekt w t. zw. małym komplecie sejmowym został przyjęty, lecz po przybyciu do Warszawy większości sejmowej, został odesłany do Komisji, z której już nie wyszedł. Nie pomogły dramatyczne wystąpienia inicjatora reform chłopskich Szanieckiego, który jeszcze w czerwcu 1831 wypowiedział znamienne słowa: "myli się kto mniema, że rewolucja narodowa obejść się może bez socjalnej; socjalna jest środkiem do narodowej - przez nią ostatnia istnieć może". Jak hasło "za naszą i waszą wolność" tak słowa Szanieckiego o współzależności rewolucji narodowej od socjalnej weszły już na stałe do polskiej demokratycznej myśli politycznej i społecznej w następnych dziesiątkach lat.

Według wielu historyków, bezskuteczność rozpraw sejmowych w sprawie zniesienia pańszczyzny zadała decydujący cios powstaniu, gdyż odwieść chłopów od uczestnictwa w powstaniu. Według B. Limanowskiego "sprawa włościańska powinna stać się osią i główną dźwignią rewolucji polskiej". Nią jednak nie była - stąd między innymi klęska powstania.

Przywódcy kolejnego polskiego powstania - krakowskiego z roku 1846, problemem chłopski potraktowali jednoznacznie, bez niedomówień, zgodnie zresztą z postulatami demokratów-powstańców rozpamiętujących na emigracji przyczyny klęski w powstaniu listopadowym /Towarzystwo Demokratyczne Polskie/.

Powstanie krakowskie, mimo jego ograniczoności i w czasie i przestrzeni, /trwało przecież zaledwie kilkanaście dni na skrawku ziemi polskiej/ miało istotne znaczenie dla rozwiązania problemu chłopskiego. Kapitalnie znaczenie powstania ocenił J. Lelewel, traktując je jako pierwszą polską rewolucję socjalną, która objawiła się na horyzoncie polskim, uznając przy tym, że od tego czasu niepodobna, aby jakkolwiek kolejna rewolucja polska "ze wstecznymi wyobrażeniami nastąpić mogła".

W ostatnim wielkim powstaniu narodowym, w powstaniu styczniowym problem chłopski uznano za zasadniczy, wymagający natychmiastowego rozwiązania. Równoczesne wydanie manifestu proklamującego powstanie z dekretami o uwłaszczeniu chłopów oraz o nadaniu ziemi bezrolnym miało swoją wymowę. Jednakowoż realizacja dekretów Rządu Narodowego odbiegała niewątpliwie od zamierzeń autorów dekretów, o ile w grudniu 1863 zdecydowano się na wydanie kolejnego dekretu o wprowadzenie w życie uwłaszczenia.

Nie wdając się w szczegółową ocenę dekretów i ich realizacji, nadmienić należy ich znaczenie dla sformułowania zasad reformy uwłaszczeniowej przeprowadzonej w Królestwie ukazem carskim z marca 1864 r.

Polskie powstania narodowe miały w założeniu swym charakter zdecydowanie polityczny. Miały przyczynić się do zrzucenia jarzma zaborów i reaktywowania państwa polskiego. W wyniku powstań, tego celu nie osiągnano /nie tu miejsce na analizę przyczyn/. Wręcz odwrotnie. Każde kolejne powstanie wiązało się z odbicianiem przez poszczególne państwa zaborcze praw nadanych narodowi polskiemu mocą decyzji wiedeńskich. Zauważmy jednak, że każde kolejne powstanie było krokiem naprzód w rozwiązywaniu sprawy chłopskiej /dotyczy to szczególnie Królestwa Polskiego/. I to zarówno w odniesieniu do problemów politycznych stojących u steru myśli powstańczej, jak i w rozważaniach praktycznych.

Powstania należy zatem rozpatrywać również pod kątem ich znaczenia dla wywołania społecznego.

Po roku 1864 na wszystkich ziemiach polskich dokonany został ów rewolucyjny przeskok między wsią feudalną a kapitalistyczną. Przeprowadzone reformy nie rozwiązały jednakże wszystkich problemów nurtujących wieś. Podział gruntów ukształtowany po roku 1858 w Wielkopolsce ilustruje poniższe zestawienie: ^{25a}

Kategoria gospodarstwa	Ilość gospodarstw	Obszar przez nie zajmowany
poniżej 5 mórg magd.	24792 /23,16%/	57301 m. m. /0,58%
5-30 m. m.	32852 /30,85%/	527775 m. m. /5,16%/
30-300 m. m.	45232 /42,48%/	3327672 m. m. /32,54%/
300-600 m. m.	1082 /1,01%/	448914 m. m. /4,39%/
ponad 600 m. m.	2656 /2,5%/	5863098 m. m. /57,33%/

Za dobra szlacheckie /rycerskie/ traktowano według ówczesnej nomenklatury posiadłości dysponujące ponad 300 m. m. Wynika z tego, że wielka własność /stanowiąca z górą 3,5% ogólnej liczby posiadłości/ zajmowała ponad 61% ogólnego areału.

Na ziemiach zaboru austriackiego podczas procesu uwłaszczeniowego również zachowana została, w zasadzie dawna struktura rolna i podział ziemi na własność chłopską i obszarniczą. Stan ziemi obszarniczej powoli się jednak zmniejszał /w ciągu 50 lat o 12% ²⁶, podobną tendencję zauważyć można było w Wielkopolsce ²⁷/.

Charakterystyczną cechą stosunków rolnych na wsi galicyjskiej było istnienie latyfundiów o obszarze często przekraczającym 5000 ha oraz wielka ilość gospodarstw karłowatych. Np. w r. 1900 na wsi galicyjskiej aż 42,6% gospodarstw posiadało mniej niż 2 ha ziemi, a około 80% ogólnej liczby gospodarstw wiejskich były gospodarstwami małorolnymi i karłowatymi /poniżej 5 ha/.

Dekret uwłaszczeniowy z r. 1864 zachował nienaruszony podział ziemi również w Królestwie Polskim. W rękach obszarników pozostało 56,5% całego obszaru ziemi, a 514113 osad chłopskich dysponowało 3961000 ha ziemi /43,5%/. W wyniku reformy uwłaszczeniowej również pomniejszona została kategoria gospodarstw karłowatych, a większość ludności wiejskiej stanowili bezrolni i małorolni posiadający mniej niż 3 ha ziemi.

Niniejsze uwagi na temat podziału ziemi rzecz jasna nie pretendują w żadnym wypadku do wyczerpującego przedstawienia problemu. Autor zamierzał jedynie zwrócić uwagę na fakt zasadniczy, że reformy właszczeniowe nie zlikwidowały niesprawiedliwego podziału ziemi, nie zaspokoiły olbrzymiego głodu ziemi na wsi polskiej.

Z tym też balastem wchodziło w kolejną epokę swego bytu polskie społeczeństwo.

X

Nie bez istotnej przyczyny lubelski rząd I. Daszyńskiego w wydanym przez siebie Manifestie z listopada 1918 zapowiadał radykalne rozwiązanie kwestii chłopskiej. Rząd wówczas zapowiedział m. in., że: "na sejm ustawodawczy wniesiemy projekty następujących reform społecznych: a/ przymusowe właszczenie i zniesienie wielkiej i średniej własności ziemskiej i oddanie jej w ręce ludu pracującego pod kontrolę państwową..."²⁸. Chłopi polscy, sięgając bowiem zaczęli do wypracowanych przez proletariat form walki. W Królestwie i Małopolsce organizowano wiece w czasie których uchwalano rezolucje, w których domagano się parcelacji majątków obszarniczych. Sięgano i do radykalniejszych form walk. Jednakże już następny rząd, rząd Moraczewskiego stonował zapowiedzi rządu lubelskiego. Zamierzał przeprowadzenie reformy rolnej oddać w ręce przyszłego sejmu, nie wypowiadając się przy tym na temat zakresu planowanej reformy. Znamienne jednak, że równocześnie rząd wydał dekret o możliwości użycia wojska w razie rozruchów i sądach doraźnych.

Dożądne programy i zapowiedzi, a nawet groźby skierowane przeciw chłopom nie przerwały rewolucyjnych chłopskich wystąpień, których szczególne natężenie przypadło na przełom lat 1918/19.

Sejm Ustawodawczy, który zebrał się w lutym 1919 r. podjął dyskusję nad reformą stosunków agrarnych w Polsce. Owocem długotrwałej i dramatycznej dyskusji była "uchwała sejmu Ustawodawczego z dnia 16 lipca 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej"²⁹. Sprawa reformy w r. 1919 nie doczekała się zatem rozwiązania, gdyż jak wynika z treści dokumentu, w uchwale sformułowano jedynie zasady przyszłej reformy, które usankcjonowane muszą być ustawą.

być ustawą.

Wydarzenia roku 1920 zmusiły sejm do uchwalenia /bez dyskusji/ tzw. ustawy wykonawczej w sprawie reformy rolnej w dniu 15 lipca 1920 r. Ustawa zapowiadała parcelację ziemi państwowej i kościelnej oraz przymusowo wykupwanej od obszarników. Za wywłaszczoną ziemię przysługiwało odszkodowanie w wysokości połowy ceny rynkowej, a ziemię otrzymać mieli w pierwszej kolejności małorolni i bezrolni /80% zapasu ziemi/. Realizacja ustawy napotykała jednak na znaczne trudności, szczególnie ze względu na treść 99 artykułu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej w marcu 1921 r. Artykuł ten głosił: "Rzeczpospolita Polska uznaje wszelką własność /.../ jako jedną z najważniejszych podstaw ustroju społecznego i porządku prawnego oraz poręcza wszystkim mieszkańcom, instytucjom i społecznościom ochronę ich mienia, a dopuszcza tylko w wypadkach ustawą przewidzianych, zniesienie lub ograniczenie własności /.../, ze względów wyższej użyteczności, za odszkodowaniem..."³⁰. Uznano ponadto ziemię "jako jeden z najważniejszych czynników bytu narodu i Państwa", która "nie może być przedmiotem nieograniczonego obrotu, oraz że "ustawy określają przysługujące Państwu prawo przymusowego wykupu ziemi".

Wreszcie sformułowano kardynalną zasadę "że ustrój rolny R. P. ma się opierać na gospodarstwach rolnych, zdolnych do prawidłowej wytwórczości i stanowiących osobistą własność".

Historiografia polska, w ślad za atakami prawicy i decyzją Najwyższego Trybunału, uznającego wykonanie reformy rolnej za niezgodne z Konstytucją³¹ przyjmuje, że artykuł 99 sparaliżował realizację ustawy o reformie rolnej. Zdarzały się bowiem po uchwaleniu Konstytucji wypadki uchylania decyzji o wywłaszczeniu majątków za niepełnym odszkodowaniem, czy wręcz zwroty obszarnikom wcześniej rozparcelowanych majątków.

Nie kwestionując takiego spojrzenia, należałoby na zagadnienie spojrzeć ze strony formalnej i stosowanej praktyki. Z punktu widzenia formalnego art. 99 nie powinien stać w sprzeczności z ustawą o reformie rolnej. Przecież artykuł uznając własność prywatną, zgodnie z liberalno-burżuazyjnymi zasadami za nietykalną, dopuszczało w szczególnych przypadkach przewidzianych ustawą, wywłaszczenie za odszkodowaniem.

XIII

O ile traktować reformę rolną /i ustawę z 15.VII.1920/ jako problem podlegający "względom wyższej użyteczności", wówczas nie można doszukać się sprzeczności między wspomnianą ustawą a art. 99 Konstytucji. Może jedynie zastanawiać końcowy passus 99 art. mówiący, że ustawy określa /a więc w przyszłości/ prawa przymusowego wykupu.

Śmiem wyrazić pogląd, że nie w formalnych sprzecznościach między Konstytucją a wcześniejszym ustawodawstwem leżała niemożność realizacji ustawy z r. 1920. Zważyć należy, że warunki, które bezpośrednio zaważyły na uchwaleniu ustawy zniknęły. Ponadto pogłębiający się chaos polityczny, zmuszał niezbyt radykalnie nastawione stronnictwa chłopskie /szczególnie Piasta/ do szukania sprzymierzeńców na prawicy /a więc m. in. u obszarników/. Zasady nowej polityki gabinetu Witosa, odchodzące od zbyt radykalnych sformułowań zawartych w ustawie z r. 1920, sprecyzowane zostały już w r. 1923 w tzw. pakcie lanckorońskim między PSL Piast a chadecją i Związkiem Ludowo-Narodowym.

Nie więc względy formalne i sprzeczności między ustawą zasadniczą a ustawą o reformie rolnej były przyczyną zaniechania jej realizacji, lecz polityka stronnictw sprawujących władzę. Stronnictwa te po prostu sankcjonowały i przyjmowały przewrotną interpretację artykułu 99, sugerowaną przez koła obszarnicze.

Problem pozostał zatem otwarty, nie można było jednak nad nim dojść do porządku dziennego. Nowy projekt reformy rolnej przedstawiono sejmowi wiosną 1925 r. a uchwalony został, po długich debatach /już po dymisji rządu Grabskiego/ w dniu 28 grudnia 1925 r.

Jedną z podstawowych zasad ustawy była dobrowolna parcelacja, dopiero w przypadku nie rozparcelowania w ciągu roku 200 tys. ha, rząd był upoważniony do uzupełnienia niedoboru na drodze parcelacji przymusowej. Ponadto cena ziemi oparta miała być o ceny rynkowe. W tych dwu przypadkach ustawa zdecydowanie odchodziła od zasad przyjętych w ustawie z 15.VII.1920 r.

Realizacja reformy rolnej odbiegała od pierwszych już lat od przyjętych w ustawie założeń, tymbardziej, że w r. 1932 wydano ustawę w sprawie wykonywania planów parcelacyjnych³², która stwierdzała, iż roczne plany parcelacji w l. 1931-36 ustalane będą przez Radę Ministrów z uwzględnieniem

potrzeb agrarnych i ogólnej koniunktury gospodarczej bez konieczności parcelowania rocznie 200000 ha. Rezultat nie był trudny do przewidzenia, bo w roku np. 1933 do przymusowej parcelacji przeznaczono jedynie 2475 ha. Sytuacja zmieniła się nieco od r. 1936, jednakowoż nawet wówczas nie osiągnęła wymaganych ustawą z r. 1925 200000 ha.

W wyniku działalności parcelacyjnej w l. 1921-1938 własność chłopska powiększyła się o 13% a własność obszarncicza uległa zmniejszeniu o 16%. W minimalnym stopniu parcelowano majątki o areale przekraczającym 3000 ha³³. Pracami parcelacyjnymi objętych zostało około 735000 gospodarstw, z których m. in. utworzono 154000 gospodarstw samodzielnych a uzupełniono areał 503000 gospodarstw³⁴.

Uogólniając stwierdzić należy, że w wyniku działalności parcelacyjnej w okresie międzywojennym, pozycja ekonomiczna obszarncików nie została zachwiana, a zachodzące zmiany w strukturze posiadania nie mogły zmienić o-blicza polskiej wsi i położenia jej mieszkańców.

x

Połowicznosc reform agrarnych w Polsce międzywojennej przeprowadzonych miała swoje głębokie przyczyny, które "stawały" się już w momencie formu-łowania i realizowania podstaw ustrojowych państwa polskiego w l. 1917-1921. Jedynie rząd Daszyńskiego w swej proklamacji zapowiadał zmiany o cha-rakterze rewolucyjnym, wyłączenie bowiem średniej i wielkiej własności równało się likwidacji klasy obszarncików. Proklamacje tego typu były jed-nak, jak to później określono, przybraniem ochronnej barwy czerwieni, stąd też kolejne rządy i akty prawne przez sejm uchwalane zdecydowanie odeszły od programu Daszyńskiego.

Stronictwa rządzące nie były zainteresowane w likwidacji klasy obszar-ników a siły lewicowe zbyt małą siłą reprezentowały.

W ciągu 20-lecia w świadomości polskiego społeczeństwa, szczególnie chłopstwa i proletariatu, zaszły poważne zmiany. Coraz powszechniejszy był pogląd o konieczności dokonania zmian, które zlikwidowały by przestarzałą strukturę posiadania ziemi i strukturę społeczną.

W okresie kształtowania się podstaw programowych polskiej lewicy, pro-blem konieczności dokonania radykalnej reformy rolnej był jednym z kluczo-

wych zagadnień, bo wiążącym się z kwestiami natury ogólniejszej przyszłej Polski.

Tak sprawę widział Alfred Lampe pisząc w artykule z dnia 8.X.1943 r. Perspektywy reformy rolnej: "pierwszym warunkiem rozwoju przemysłu polskiego jest likwidacja nędzy wsi, jest stworzenie pojemnego rynku na produkty przemysłowe, jest zmniejszenie, jeśli nie likwidacja głodu ziemi poprzez zniesienie pasożytniczej wielkiej własności rolnej i przejęcie ziemi obszarnej przez pracujące na tej ziemi włościanstwo"³⁵.

Tak również potraktowano kwestię w Deklaracji programowej PPR 0 co walczyliśmy z listopada 1943. W 9 punkcie III rozdziału stwierdzono w niej jednoznacznie: "Rząd tymczasowy wyłącza bez odszkodowania majątki obszarne tzw. martwej ręki i rozdziela ziemię między chłopów i robotników rolnych w porozumieniu z ich przedstawicielami"³⁶.

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego w Manifestie określił podstawowe wytyczne reformy rolnej głosząc: "aby przyspieszyć odbudowę Kraju i zaspokoić odwieczny pęd chłopstwa pracującego do ziemi, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego przystąpi natychmiast do urzeczywistnienia na terenach wyzwolonych szerokiej reformy rolnej"³⁷. Naturalną konsekwencją Manifestu był dekret PKWN z dnia 6 września 1944 o reformie rolnej.

1 Materiały do dziejów uwłaszczenia w Królestwie Polskim, opr. K. Sreniowska, St. Sreniowski, Wrocław 1961, Wstęp s. XXI

2 M. Handelsman, Konstytucja Trzeciego Maja 1791, W-wa 1907, s. 85

3 ibidem, s. 87

4 Dzieje Polski pod red. J. Topolskiego, W-wa 1975, s. 386

5 W. Smoleński, Konfederacja Targowicka, Kraków 1903, s. 385

6 Pisma T. Kościuszki, wyd. H. Mościcki, W-wa 1947, s. 71-74

7 Hipolit Grynwaser, Pisma, t. II, Wrocław 1951, s. 35

8 B. Limanowski, Historia demokracji polskiej, cz. I, W-wa 1946, s. 238

9 por. Dzieje Polski ... s. 410

10 por. H. Grynwaser, Pisma ... s. 4

11 por. H. Grynwaser, Pisma ... s. 31-32

- 12 St. Staszic, Prestrogi dla Polski, opr. S. Czarnowski, Biblioteka Narodowa, seria I nr 98, Kraków 1926
- 13 por. H. Grynwaser, Pisma t. II ... s. 23-25
- 14 Księgi grodzkie kościańskie. Archiwum Miasta Poznania i woj. poznańskiego sygn. gr. 272
- 15 Dekret był autorstwa Lubieńskiego, a umiarkowany projekt S. Małachowskiego nie został przyjęty
- 16 H. Grynwaser, Pisma, t. II, s. 41
- 17 B. Limanowski, Historia demokracji polskiej ... s. 115
- 18 T. Skarbek, Dzieje Księstwa Warszawskiego, t. I, Poznań 1860, s. 173
- 19 Dzieje Polski ... s. 439
- 20 Wybór tekstów źródłowych z historii Polski w l. 1795-1869, opr. S. Kieniewicz, T. Mencil, W. Rostocki
- 21 Kościuszk. Listy, odezwy, wspomnienia. Zebrał H. Mościcki, W-wa 1917, s. 120
- 22 op. cit. s. 122
- 23 op. cit. s. 130-132
- 24 por. H. Grynwaser, Pisma t. I, s. 116-120
- 25 Gazeta Polska, 10.I.1834
- 25a podają za: Wielkopolska /1851 - 1914/, Wybór źródeł w oprac. W. Jakóbczyka, Wrocław 1954, s. XXII; por. też J. Marchlewski Pisma wybrane, t. I, W-wa 1952, s. 287.
- 26 F. Bujak, Galicja T. I, Lwów 1918-1910, s. 263
- 27 por. Wielkopolska ... s. XXIV
- 28 por. H. Jabłoński, Narodziny drugiej Rzeczypospolitej /1918-19/, Warszawa 1962, s. 149
- 29 Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej, Druk nr 839
- 30 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i ważniejsze ustawy polityczne, wydał dr A. Peretratkowicz, Poznań, 1932, s. 38-39
- 31 por. Historia państwa i prawa 1918 - 1939 cz. I, pod red. F. Ryszki W-wa 1962, s. 343
- 32 Dz. U. R. P. nr 25 poz. 216
- 33 Cz. Madajczyk, Burżuazyjno-obszarnicza reforma rolna w Polsce 1918-

1939, I-wa 1956, s. 365

34 Mały Rocznik Statystyczny 1939, s. 70-71

35 A. Lampe, O nową Polskę, W-wa 1954, s. 330

36 por. Kształtowanie się podstaw programowych PPR w l. 1942-45. W-wa 1958, s. 14". Zarys walki lewicy o reformę rolną przedstawił W. Góra w: PPR w walce o podział ziemi obszarnej 1944-45, W-wa 1962

37 W. Góra, Reforma rolna, w: Z najnowszych dziejów Polski, W-wa 1961, s. 293.

Nr 1

1793 maj 3, Warszawa - Ustawa Rządowa /Konstytucja 3-maja - fragment dotyczący chłopów/

/Konstytucje Polskie 1791 - 1921, wyd. M. Handelsman, W-wa 1926, s.39-40/

IV. Chłopi włościanie

Lud rolniczy, spod którego ręki płynie najobfitsze bogactw krajowych źródło, których najliczniejszą w narodzie stanowi ludność, a zatem najdzielniejszą kraju siłę, tak przez sprawiedliwość, ludzkość i obowiązki chrześcijańskie, jako przez własny nasz interes dobrze zrozumiany, pod opiekę prawa i rządu krajowego przyjmujemy, stanowiąc iż odtąd jakiegokolwiek swobody, nadania lub umowy dziedzice z włościanami dóbr swoich autentycznie ułożyli, czyliby te swobody nadania i umowy były z gromadami czyli też z każdym z osobna wsi mieszkańcem zrobione, będą stanowić wspólny i wzajemny obowiązek, podług rzetelnego znaczenia warunków i opisu zawartego w takowych nadaniach i umowach, pod opiekę rządu krajowego podpadający. Układy takowe i wynikające z nich obowiązki, przez jednego właściciela gruntu dobrowolnie przyjęte, nie tylko jego samego, ale i następców jego, lub prawa nabywców tak wiązać będą, iż ich nigdy samowolnie odmieniać nie będą mogli. Nawzajem włościanie jakiegokolwiek bądź majątności od dobrowolnych umów, przyjętych nadań i z niem związanych powinności usuwać się inaczej nie będą mogli, tylko w takim sposobie i z takimi warunkami jak w opisach tychże umów postanowione mieli, które czy na wieczność, czyli do czasu przyjęte ściśle ich obowiązywać będą. Zawarowawszy tym sposobem dziedziców przy wszelkich pożytkach od włościan im należących, a chcąc najskuteczniej zachęcić pomnożenie ludności krajowej, ogłaszamy wolność zupełną dla wszystkich ludzi przybywających, jako i tych, którzyby pierwsi z kraju oddaliwszy się, teraz do Ojczyzny powrócić chcieli, tak dalece, iż każdy człowiek do państw Rzeczypospolitej nowo z którejkolwiek strony przybyły lub powracający, jak tylko stanie nogą na ziemi Polskiej, wolnym jest

zupełnie użyć przemysłu, jak i gdzie chce, wolnym jest czynić umowy na osiadłość, robocizną lub czynsze, jak i dopóki się umówi, wolnym jest osiadać w mieście lub na wsiach, wolny jest mieszkać w Polsce, lub do kraju do którego zechce, powrócić, uczyniwszy zadość obowiązkom, które dobrowolnie na siebie przyjął.

Mr 2

1794 maj 7. Uniwersał Połaniecki w sprawie reform chłopskich /fragmenty/ /Nurty lewicowe w dobie polskich powstań narodowych 1794-1849. Wybór źródeł pod red. E. Halicza, Wrocław 1961, s. 22-26.

Nigdyby Polakom broń ich nieprzyjaciół straszną nie była, gdyby, sami pomiędzy sobą zgodni, znali swą siłę, całej tej siły użyć umieli, i nigdyby, mówię, orężem Polaków pokonać nie można, gdyby chytry nieprzyjaciół przewrotnością, zdradą i podstępami nie niszczył i chęci, i sposobów odparu. Cały ciąg tyranii moskiewskiej w Polsce jest dowodem, do jakiego stopnia ta przemoc miotala losem naszym i używając kolejną przekupstwa, zwodniczych przyrzeczeń, pochlebiania przesądom, głaskania namiętności, burzenia jednych przeciwko drugim, czernienia u obcych, wszystkiego słowem, co złość piekielna z chytrnością najprzewrotniejszą połączona wymyśleć może.

W tylokrotnych zdarzeniach, w których Polacy do broni przeciw niej się porywali, może ten naród rozbójników liczyć choć jedno nad nimi prawdziwe zwycięstwo? A przecież zawsze koniec śmiałości polskiej był ten, że zwyciężony nieprzyjaciół wracał na karki zwycięzców jarzmo na moment ulżone. Skąd więc pochodził taki rzeczy polskich obrót? Czemu ten naród jęczał bez sposobu wydobyć się? Oto, stąd, że chytrność moskiewskich intryg, mocniejsza niż broń, gubiła zawsze Polaków samymi Polakami.

Dzieliły nadto nieszczęśliwych Polaków mniemania rządowe i opinie wcale dem prawideł, na których wolność i organizacja narodu gruntowanymi być miały, a do niewinnej opinii różnicy występnym duch miłości własnej i osobistych widoków mieszał upór, zwłokę i skłonność wiązania się z obcymi, a zatem podlego onym ulegania /.../.

Powstanie Narodu terazniejsze chce Polszcze wrócić wolność, całość i niepodległość, zostawia swobodniejszemu czasowi i woli narodu stanowiąc,

pod jakim on zechce być rządem. Powód więc różnaitości opiniiów zawieszony, a cel święty i oczewisty czyni dzieslnie nad sercami i zbiera do kupy tych nawet, co ich wielorakie dotąd różnić mogły przyczyny.

Czas ten przeto, albo raczej jego moment, chwycony być ma z największą gorliwością. Wyrzce nieprzyjaciel całą moc swoją, aby przeszkodzić korzystaniu z tej pory, użyje broni, lecz tę mieć można za najmniej niebezpieczne przemocy jego narzędzie. Naprzeciw kupie strwożonych jej niewolników postawmy masę potężną swobodnych mieszkańców, którzy o własne szczęście walcząc, nie mogą chybić zwycięstwa, a to, czym nas dotąd pokonywali, to narzędzie gadzin milczkiem gryzących, ten obmierzył machiawelizmu przemysł pokona baczność nasza, gorliwość poczciwych obywateliów i groźny miecz sprawiedliwości, który dosięgnie wszędzie, gdzie się zdrada lub przewrotność szkodliwa narodowi okaże.

Los tedy Polski od tego zawisł, abyśmy skruszyli podwójną siłę nieprzyjaciół naszych, to jest: siłę oręża i siłę intrygi. Winienem przeto podać do wiadomości narodowej, że Moskale szukają sposobów poburzenia wiejskiego ludu przeciwko nam, wystawując mu arbitralność panów, dawną ich nędzę i na koniec pomyslniejszą przyszłość za pomocą moskiewską. To mówiąc zachęcają i przypuszczają lud wiejski do wspólnego dworów rabunku. Prostota, często kroć potrzebą omylna, może wpaść i wpada w samej rzeczy w te sidła, a na et już jest doświadczenie, że uwiedzionych czy gwałtem wziętych w mundury swoje ubierają.

Z żalem wyznać to muszę, iż często srogie obchodzenie się z ludem daje miejsce Moskałom do powszechnej na cały naród potwarzy. Odbieram ustawiczne skargi od żołnierzy i rekrutów, że żony ich i ich dzieci nie tylko żadnego osłodzenia nie mają, ale za to prawie, że służą Rzeczypospolitej ich mężowie i ojcowie, wystawieni są na największe uciążliwości. Takowe postęпки w wielu miejscach są zapewne bez wiedzy i przeciw woli dziedziców, lecz w drugim muszą być skutkiem złej chęci lub obcego natchnienia, aby zupełnie zapał do obrony Ojczyzny w sferach ludu ostudzić.

Ale ludzkość, sprawiedliwość i dobro Ojczyzny wskazuje nam łatwe i pewne środki, przez które podstępom, złości domowej lub zagranicznej intrygi zapobiec możemy. Reknijmy, że lud nie dopiero zostaje pod opieką Rządu

Krajowego, że uciśniony człowiek ma gotową ucieczkę do Komisji Porządkowej swego województwa, że ciemiężyciel, prześladowca obrońców kraju jako nieprzyjaciel i zdrajca Ojczyzny karany będzie. Sposób ten, z sprawiedliwością wspaniałego narodu zgodny, duszom tkliwym miły, a osobistemu interesowi lekką tylko kosztują ofiarę, przywiąże lud do sprawy publicznej i uchroni go od sideł nieprzyjacielskich. Zalecam przeto Komisjom Porządkowym województw i ziem w całym kraju, aby następujące urządzenie do wszystkich dziedziców, posesorów i miejsce ich zastępujących rządców wydały:

1-mo. Ogłosi ludowi, iż podług prawa zostaje pod opieką Rządu Krajowego.

2-do. Że osoba wszelkiego włościanina jest wolna i że mu wolno przenieść się, gdzie chce, byleby oświadczył Komisji Porządkowej swego województwa, gdzie się przenosi, i byleby długi winne oraz podatki krajowe opłacił.

3-tio. Że lud ma ulżenie w robociznach, tak iż ten, który robi dni 5 lub 6 w tygodniu, ma mieć dwa dni opuszczone w tygodniu. Który robił dni 3 lub 4 w tygodniu, ma mieć opuszczony jeden dzień; kto robił dni dwa, ma mieć opuszczony jeden dzień. Kto robił w tygodniu dzień jeden, ma teraz robić w dwóch tygodniach dzień jeden. Do tego, kto robił pańszczyznę po dwoje, mają mu być opuszczone dni po dwoje. Kto robił pojedynczo, mają mu być dni opuszczone pojedynczo. Takowe opuszczenie trwać będzie przez czas insurekcji, póki w czasie władza prawodawcza stałego w tej mierze urządzenia n' uczyni.

5-to. Od tych którzy będą wezwani na pospolite ruszenie, póki tylko będą zostawać pod bronią, pańszczyzna przez ten czas nie będzie wyciągana, lecz dopiero rozpocznie się od powrotu ich do domu.

6-to. Własność posiadanego gruntu z obowiązkami do niego przywiązanymi podług wyżej wyrażonej ulgi nie może być od dziedzica żadnemu właścicielowi odjęta, chybaży wprzód o to przed dozorcą miejscowym rozprawił i dowiódł, że włościanin obowiązkiem swoim za dosyć nie czyni.

7-mo. Który by podstarości, ekonom lub komisarz wykraczał przeciw niniejszemu urządzeniu i czyniłby jakie uciążliwości ludowi, taki ma być wzięty, przed Komisją stawiony i do sądu kryminalnego oddany.

8-vo. Gdyby dziedzice /czego się nie spodziewam/ nakazywali lub popełniali podobne uciski, jako przeciwni celowi powstania do odpowiedzi pociągnięci będą.

9-no. Wzajemnie lud wiejski, doznając sprawiedliwości i dobroci rządu, powinien gorliwie pozostałe dni pańszczyzny odbywać, zwierzchności swojej być posłusznym, gospodarstwa pilnować, role dobrze uprawiać i zasiewać, a gdy takowa ulga uczyniona jest dla włościan z pobudek ratunku Ojczyzny i właściciele przez miłość Ojczyzny chętnie ją przyjmują, przeto włościanie nie mają się wymawiać od najmów potrzebnych dworom za przyzwolitą zapłatę /.../ ¹.

Nr 3

1807 lipiec 22, Drezno - Art. 4 ustawy konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego. /Wybór tekstów źródłowych z historii Polski 1795 - 1864. Opracow. S. Kieniewicz, T. Mencil, W. Rostocki, s. 127. M. Handelsman, Konstytucje Polskie 1791-1921.../.

Znosi się niewola, wszyscy obywatele są równi w obliczu prawa, stan osób zostaje pod opieką trybunałów.

Nr 4

1807 październik 9, Berlin - Edykt króla Prus w sprawie swobodnego użytkowania i posiadania ziemi oraz stosunków osobistych mieszkańców wsi.

/Wybór źródeł z historii państwa i prawa, opr. J. Sawicki, W-wa 1953, s. 219-221/.

My Fryderyk Wilhelm, z bożej łaski król pruski etc. Oznajmiamy i podajemy do wiadomości:

Po zawarciu pokoju ¹ zajmowała nas przede wszystkim troska o obniżony dobrobyt naszych wiernych poddanych, o jak najrychlejsze jego przywrócenie i możliwe podniesienie. Rozważyliśmy przy tym, że przekracza to przy ogólnej nędzy będącej w naszej dyspozycji środki, gdybyśmy chcieli każdemu pojedynczemu dostarczyć pomocy bez możliwości osiągnięcia celu, i że to właśnie nie odpowiada niezbędnym wymaganiom sprawiedliwości, jak również zasadom

należyście uporządkowanej gospodarki państwowej, abyśmy wszystko usuwali, co każdemu pojedynczemu dotąd przeszkadzało w osiągnięciu tego dobrobytu, który był w stanie osiągnąć w miarę swoich sił. Nadto rozważyliśmy, że istniejące ograniczenia bądź w posiadaniu i użytkowaniu własności gruntowej bądź w osobistych stosunkach pracującego na roli stawały na przeszkodzie naszym życzliwym zamiarom i odciągają znaczny wysiłek jego działalności od odnawiania kultury. Pierwsze, gdyż wywierają nadzwyczaj szkodliwy wpływ na wartość własności ziemskiej i na kredyt posiadacza ziemskiego, drugie, gdyż zmniejszają wartość pracy. Chcemy przeto jedno i drugie zredukować do tych rozmiarów, które są wskazane względami na wspólne dobro i zarządzamy dla tego co następuje:

§ 1. Każdy mieszkaniec naszych państw uprawniony jest do posiadania z tytułu własności i zastawu nieruchomości wszelkiego rodzaju a to bez jakichkolwiek ograniczeń ze względu na państwo; a więc szlachcic do posiadania nie tylko szlacheckich, lecz także nieszlacheckich, mieszczańskich i chłopskich posiadłości wszelkiego rodzaju, zaś mieszczanin i chłop do posiadania nie tylko mieszczańskich, chłopskich i innych nieszlacheckich, lecz także szlacheckich posiadłości ziemskich, przy czym ani ten, ani tamten nie potrzebują celem nabycia posiadłości żadnego specjalnego pozwolenia, chociaż, tak jak i przedtem, każda zmiana posiadania musi być zgłoszona władzom /.../

§ 2. Każdy szlachcic ma prawo bez żadnej szkody dla swojego stanu uprawiać zajęcia mieszczańskie, a każdy mieszczanin lub chłop jest uprawniony przechodzić ze stanu chłopskiego do stanu mieszczańskiego i ze stanu mieszczańskiego do stanu chłopskiego /.../

§ 10. Od daty niniejszego edyktu nie ma w żadnym wypadku powstawać stosunek poddaństwa ani przez urodzenie, ślub lub objęcie gospodarstwa, dotąd przez poddanych posiadanego, ani na drodze umowy.

§ 11. Z tą samą chwilą kończy się stosunek poddaństwa w odniesieniu do wszystkich włóścian poddanych oraz ich żon i dzieci, którzy posiadają swoje gospodarstwa chłopskie dziedzicznie lub na prawie własności albo którzy posiadają je na prawach dziedziczno-czynszowych lub dziedziczno-dzierżaw-

nych, a to całkowicie i na zasadzie wzajemności.

§ 12. Z dniem św. Marcina 1810 r. kończy się w monarchii pruskiej w ogóle wszelki stosunek poddaństwa. Po dniu św. Marcina 1810 r. istnieć mają jedynie ludzie wolni, podobnie jak to już ma miejsce we wszystkich domach we wszystkich naszych prowincjach. Pozostają jednakże w mocy, jak to się samo przez się rozumie, wszystkie zobowiązania ich, które ich obciążają jako wolnych ludzi z tytułu posiadania gruntów lub na mocy specjalnej umowy ...

1 W Tyłży.

Nr 5

1807 grudzień 21, Warszawa. - Dekret Króla Fryderyka Augusta o nadaniu chłopom wolności osobistej z pozbawieniem praw do ziemi

/Wybór tekstów źródłowych z Historii Polski 1795-1864... s. 149/.

Zważywszy zdanie Naszej Rady Stanu w zamiarze objaśnienia i dopełnienia Ustawy Konstytucyjnej tytułu I artykułu 4-go nam przedłożone: postanowiliśmy i stanowimy, jak następuje:

Artykuł 1

Każdy rolnik włościanin i z wyrobku żyjący, nie mający już poprzedniczo za dobrowolnym układem nadanego sobie prawa własności lub na lata udzielonego, wolny jest wyprowadzić się z miejsca, w którym dotąd zostawał i przemieścić się w obrębie Księstwa Warszawskiego tam, gdzie dobra wola jego będzie.

Artykuł 2

Winien jednakże opowiedzieć się wprzódzy dziedzicowi, który wstrzymać o niego nie jest mocen, tudzież zwierzchności wskazanej od władzy administracyjnej powiatowej, która o każdym wynoszącym się i przybywającym, w okręgu swojego powiatu, rządowi raport uczynić powinna.

Artykuł 3

Zapewnia się dla rolników, włościan, z wyrobku żyjących, chcących się

pozostać w miejscu teraźniejszego ich pobytu, zupełną wolność przemieszkawania do roku, byleby odbywali też same powinności, dtórym dotąd podlegali. Dziedzic przez ten przeciąg czasu ani do wyprowadzenia się przymuszać, ani podwyższać żadnego rodzaju obowiązków, nad używane dotąd, nie jest mocen.

Artykuł 4

Na każde wezwanie sądowe osoby do tego umocowane przyjmować będą dobrowolne umowy, czy to wieczyste przedaźne, czy też doczesne, podług warunków zobopólnie przez strony ugodzonych pomiędzy rolnikami i dziedzicami, czy są zawarte w tych samych wsiach, w których dotąd zostawali, czyli też rolnicy wchodzą w układy z obcymi dziedzicami, osoba sądowa powinna być jako świadek rządowy pod odpowiedzialnością z osoby baczność dającej: 1. Czy strony są w stanie zawierania dobrowolnych umów? 2. Czyli jest istotnie samowolna umowa, czy nie zachodzi jakowa bojaźń, przymus lub podstęp? Każdy szczeǳół czynności w protokóle zawartym i oznaczonym być winien.

Artykuł 5

Rolnik na koniec wyprowadzający się ze wsi, w której dotąd pozostawał, winien oddać dziedzicowi własność tegoż dziedzica gruntową składającą się z załogi ¹ i zasiewów. Od tego obowiązku uwolnionym być nie może, tylko w zdarzeniu, gdyby udowodnił, iż tę własność utracił po pierwszym dniu października 1806 czy to przez pomór, czyli przez inną klęskę. Wszelkie inne pretensje, które by dziedzic mógł mieć do rolnika, a ten onemuż zaprzeczał, nie mogą być wyciągane, tylko przez zaskarżenie obwinionego do sądu, w żadnem jednak zdarzeniu dziedzic rolnika poniewolnie zatrzymywać nie może, a swej na nim własności zaprzeczonej w sądzie dochodzić jest mocen.

Ogłoszenie i dopeźnienie tej naszej ustawy mającej być za prawo uważanej ministrom naszym, w czem do każdego należy, zalecamy.

1 Inwentarz żywy i martwy.

Nr 6

1811 wrzesień 14. - Edykt w sprawie regulacji ziemiańskich i chłopskich
stosunków /fragmenty/

/Wybór tekstów źródłowych z Historii Polski w l. 1795 - 1864 ... s. 233/
/M. Kniat, Dzieje uwłaszczenia włościan w W. Ks. Poznańskim, Poznań 1939
t. I, s. 283-303/.

My Fryderyk Wilhelm itd.

Ogłaszamy niniejszym i wiedzieć czynimy:

że na skutek dotychczasowych doświadczeń poczynionych zarówno w naszych domenach, jak i przez różnych właścicieli dóbr rycerskich, przekonaliśmy się jeszcze bardziej, jak przemiana posiadłości włościańskich we własność, tam gdzie do tego jeszcze nie doszło, tudzież zniesienie pańszczyzn i uprawnień za słuszne i sprawiedliwe odszkodowanie służy rzeczywistemu dobru zarówno uprawnionych, jak i zobowiązanych.]

Celem poparcia tego dobra i z ojcowskiej troskliwości o pomyślność naszych wiernych poddanych zarządzamy więc, po zasięgnięciu w tej ważnej sprawie opinii doświadczonych rolników i rzeczoznawców ze wszystkich prowincji i stanów, co następuje:

1. Posiadłości włościańskie nie nadane dotąd na własność mają być zamienione we własność] w myśl przepisów i pod warunkami zawartymi w niniejszym rozporządzeniu, przywiązane zaś do nich powinności i uprawnienia mają być zniesione za wzajemnym słusznym odszkodowaniem. Celem uniknięcia wszelkich wątpliwości i nieporządków stanowimy jednak wyraźnie, że żaden posiadacz owych gospodarstw włościańskich nie ma samowolnie brać ich na własność, ani też odmawiać dotychczasowych zobowiązań do świadczenia robocizn i danin, dopóki nie zostanie określone odszkodowanie w myśl poniższych przepisów, czy to w drodze ugody, czy też przez wyznaczone władze, a to pod karą przez prawo ustanowioną za niedozwoloną samowolę.]

2. Odnosne bliższe postanowienia podzielimy na dwa rozdziały, z których pierwszy zajmuje się już teraz dziedzicznymi, acz nie własnymi posiadłościami włościańskimi, drugi zaś niedziedzicznymi dobrami włościańskimi.

Rozdział I

tyczący się dotąd nie własnych, dziedzicznych posiadłości
włościańskich /.../

4. Wszystkim dotychczasowym posiadaczom owych dziedzicznych zagród i posiadłości włościańskich, czy nazywają się oni całymi lub półkmięciami, jednodworcami lub zagrodnikami, czy też noszą inną lokalną nazwę, czy to należą do dóbr duchownych, skarbowych lub prywatnych nadaje się własność ich gospodarstw z zobowiązaniem odszkodowania za to dziedziców, jak się za rządzi poniżej.

Pod tym samym warunkiem mają też być uchylone za odszkodowaniem pańszczyzny z jedynym wyjątkiem niektórych robót pomocnych bliżej określonych w par. 16.

W zamian za to ma również ustać roszczenie zobowiązanych w stosunku do dziedziców co do utrzymywania budynków, udzielania załogi, zapomóg wszelkiego rodzaju oraz zastępstwa w uiszczeniu publicznych danin i podatków, co zostanie im powetowane z uwzględnieniem wartości tych praw, w drodze kompensaty.

Pozostałe daniny i świadczenia winny, o ile się da, być wyrównane przy rozdziale. Mogą jednak również pozostać, należy tylko uważać, aby uczynić je, podobnie jak nową opłatę odszkodowania, podzielonymi na poszczególne części składowe majątności, aby nie stanęło to na przeszkodzie ich podziałowi. /.../

10. Wyjąwszy wypadki, które się zaznaczy poniżej, ma zatem być regułą:

że przy posiadłościach dziedzicznych właściciele ziemscy mają być odszkodowani za własność gospodarstw, za pańszczyzny i zwykłe świadczenia, gdy ich poddani odstąpią trzecią część ogółu swych gruntów zrzekając się przy tym wszystkich nadzwyczajnych zapomóg, załogi, pomocy budowlanej i za stępstwa podatkowego. /.../

16. Zagroda i przyległy do niej ogród nie idą do podziału, lecz pozostają wyłącznie przy włościaninie. Odszkodowanie za nie, równie jak za wypas owiec na 1/3 roli w myśl par. 14 i za opał w myśl par. 15, następuje

ze strony chłopa:

a/ w zamian za wyłączne przejęcie, lub raczej zatrzymanie dotychczasowych lub przyszłych ciężarów komunalnych;

b/ w zamian za niektóre pańszczyzny pomocnicze, które mogą być utrzymane w naglących potrzebach, na przykład w żniwa lub w czasie siewu, a które u włościan sprzężajnych nie powinny przekraczać dziesięciu dni ciągłych trojgiem bydła i dziesięciu pieszych dni męskich.

U zobowiązanych tylko do robocizny pieszej dopuszcza się dziesięć dni męskich i dziesięć kobiecych.

Z wszystkich tych pańszczyzn nie można żądać więcej, niż dwóch dni w tygodniu, a i tych nie bezpośrednio jednego po drugim, chyba że zobowiązany zgodzi się na to dobrowolnie.

Wyjątek stanowią takie robocizny pomocnicze, przy których potrzeba skupić masę sił w określonym czasie, np. przy budowlach, połowach itd. W drodze dobrowolnej ugody dopuszcza się i większą ilość dni roboczych, jednakże nie na zawsze, ale tylko w okresie od dwunastu do dwunastu lat. /.../

20. Gdy zamiast odszkodowania w gruncie nastąpi także w kapitale lub rencie, a strony zgodzą się na jego sumę, ma wówczas przy nim pozostać. Ale jeśli się na nią nie zgodzą, odszkodowanie zostanie określone w zbożu i to

a/ odnośnie do gruntów ornych przy trójpolówce, w wysokości czystego plonu średnio wydajnego pola, które należy oszacować w tym celu. Gdy zajdzie spór co do wyboru tego pola, winno o tym rozstrzygnąć losowanie. /.../

23. Jakkolwiek rychło mogą dojść do skutku te rozdziały, wyznaczamy na ich wejście w życie okres lat czterech, który rozpoczyna się z pierwszym terminem przeprowadzki służby w 1812 roku. Termin ten konieczny jest na to by obie strony znalazły czas potrzebny na zorganizowanie nowej gospodarki.

Jeśli regulacja nastąpi wcześniej, roszczenie do robocizny w ciągu tych czterech lat zostaje w mocy, chyba że

a/ zwrot załogi uczyni zbędnym zaopatrzenie się w nowy sprzężaj i narzędzia i

b/ znajduje się miejsce na pomieszczenie tego przybytku bydła. /.../

31. Z chwilą wykonania rozdziału wchodzi w życie pełne prawo własności. Każda ze stron bez wyjątku ma odtąd prawo tak dalece rozporządzać swobodnie przypadłym jej gruntem, o ile nie naruszy to praw osób trzecich, wpływających z fideikomisów¹, majoratów, stosunku lennego, zobowiązań dłużnych i tym podobnych.

Stosownie do tego, poza powyższymi wyjątkami, każdy właściciel może dowolnie powiększać lub zmniejszać swój majątek lub gospodarstwo. Może to, co do niego należy, zostawić jednemu lub większej liczbie spadkobierców. Może stosownie do ogólnych norm prawnych zamienić je, darować lub postąpić sobie z nimi inaczej wedle woli, nie potrzebując dla którejś z tych zmian osobnego pozwolenia. /.../

Rozdział II

tyczący się posiadłości chłopskich dotąd niedziedzicznych

35. Do tej klasy należą te gospodarstwa, które przez dziedziców zostały oddane chłopom w użytkowanie na czas nieokreślony, albo na określoną ilość lat, albo dożywotnio, w zamian za daniny, czynsz dzierżawny lub pańszczyznę.

Odróżniają się one od gospodarstw klasy pierwszej przez swobodę ich obsadzania po odejściu dzierżawcy lub użytkownika oraz zazwyczaj istniejące, lecz często brakujące uprawnienie do podwyższania przy tej okazji danin i świadczeń. Prawo własności dziedzica ulega przy tym tak, jak przy dobrach dziedzicznych temu ograniczeniu, że nie ma on prawa włączać takich gospodarstw do folwarku i że musi obsadzać je stale osobami stanu włościańskiego. Ma również obowiązek utrzymywania ich w stanie zdolności płatniczej i zastępowania ich w uiszczaniu podatków i innych świadczeń publicznych.

36. Ten stosunek utrzymujący się przeważnie w Prusiech, na Li-twie², Po morzu, Górnym Śląsku, w Ucker- i Nowej Marchii, w którym rzeczywisty właściciel nie ma bezpośredniego wpływu na zagospodarowanie i kulturę dóbr, każdorazowy zaś posiadacz chłopski nie jest w tym trwale zainteresowany, ma jeszcze więcej ujemnych stron, niż przy dobrach już dziedzicznych. Nie możemy zatem pozwolić na dłuższe trwanie tego ogólnie szkodliwego stosunku ale chcemy ustanowić inny, wobec czego stanowimy, co następuje:

37. Przepisy rozdziału I odnośnie dziedzicznych dóbr chłopskich są ważne i dla niedziedzicznych z tą różnicą,

że dziedzice, jeżeli w inny sposób nie dojdzie do dobrowolnej zgody, mają mieć prawo włączyć do swoich dóbr połowę posiadłości w rolach, ogrodach łąkach, drzewostanach i pastwiskach, lub też dowolnie nimi dysponować.

38. Druga połowa musi być pozostawiona jako wolna i nieograniczona własność, tak jak to przepisuje par. 31, dotychczasowemu użytkownikowi lub dzierżawcy, o ile nie wchodzi w grę co do jego uzdolnień i prowadzenia się te okoliczności, które w myśl dotychczasowych przepisów uprawniają ustawowo do usunięcia z posiadania.

W tym wypadku, również jak przy dobrowolnym zrzeczeniu się prawa własnego posiadania, dziedzic nie jest związany żadną osobą, ale wybiera ją wedle własnego uznania, jednak bez prawa do zastrzeżenia sobie wkupnego./.../

47. Opłata podatków stosuje się do posiadania gruntów, zatem rozkłada się w stosunku do ich podziału.

48. Natomiast daniny i świadczenia komunalne ponosić będą tylko gospodarstwa włościańskie; również

49. zobowiązuje się je do świadczenia pańszczyzny pomocniczej przewidzianej w par. 16, bez prawa żądania za nią osobnego wynagrodzenia, jako że mają tę korzyść w porównaniu do dziedzicznych dotąd gruntów chłopskich, że otrzymują od dziedzica cały grunt wolny od wypasu. /.../

52. Regulacja stosunków objętych niniejszym rozdziałem musi nastąpić także w ciągu czterech lat; również tutaj stosuje się przepisy par. 23./.../

1 Majątek uznany ustawowo za własność rodu, a zostawiony w dziedziczne użytkowanie głowie rodu.

2 Mowa o części Prus Wschodnich zamieszkałej przez ludność litewską.

Nr 7

1816 maj 29, Deklaracja o uzupełnieniu edyktu z 14.IX.1811 w sprawie regulacji stosunków między panem a chłopem /fragmenty/.

/Wybór tekstów źródłowych z Historii Polski ... s. 257/.

My Fryderyk Wilhelm, z Bożej łaski, król pruski etc. Celem załatwienia wielu wniosków i wątpliwości co do postanowień edyktu z 14 września 1811 dotyczącego regulacji stosunków między panem a chłopem, widzimy się spowodowani, po zasięgnięciu rady tymczasowych przedstawicieli kraju i po otrzymaniu opinii komisji prawnej, powołanej do rozpatrzenia ich wniosków wyjaśnić i uzupełnić wymieniony edykt dokładniej następującymi przepisami:

Artykuł 1

Oświadczamy najpierw, że wola nasza, wyrażona w edykcie, według której ma być posiadaczom chłopskich gospodarstw przyznana własność tych ostatnich, zaś pańszczyzna i inne świadczenia mają być zniesione, za niewysokim i sprawiedliwym odszkodowaniem - pozostaje niezmienną, przestrzegamy jednak ponownie każdego posiadacza takiego gospodarstwa, aby samowolnie nie zagarniał własności i nie odmawiał pańszczyzny i innych powinności. Przeciwnie nakazujemy im, stanowczo, celem uniknięcia przepisanych w ustawach kar za zabronione chwytnie się środków samopomocy i opór, aby nadal regularnie świadczyli pańszczyznę i daniny, póki nie zostanie ustalone odszkodowanie uprawnionego w drodze ugody albo też przez ustanowioną Komisję Generalną i póki nie przyjdzie czas wykonania regulacji.

Artykuł 2

Oświadczamy dalej, że edykt z 14 września 1811 r. i poniższe, bliższe postanowienia tegoż nie tyczą się naszych własnych osadników w domenach na obszarze Prus Wschodnich, Litwy i Prus Zachodnich, którym już przez rozporządzenie z 27 lipca 1808 r. nadana została własność ich gospodarstw. Również nie tyczą się one innych posiadaczy gospodarstw chłopskich, którym to stały one już przyznane na własność, na czynsz wieczysty, albo jako dzierżawa wieczysta. Jeśli jednak tego rodzaju gospodarstwa chłopskie zobowiązane są do pańszczyzny, zostawia się do woli tak uprawnionego jak i zobowiązanego, aby wystąpili z wnioskiem o zwolnienie tych powinności i ułoże-

nie wzajemnych stosunków na zasadzie nowego rozporządzenia o podziale wspólnot, które wkrótce powinno się ukazać.

Artykuł 3

Także nie mogą stosować się przepisy niniejszej deklaracji do regulacji dokonanych przed jej ogłoszeniem, które nie mogą być zaczeplone ani zmienione na jej podstawie. Rozumie się jednak samo przez się, że odnoszące się do tego wyraźne zastrzeżenia i układy w ugodach o rozdziale zachowują moc prawną.

Artykuł 4

Do §§ 1 i 2 edyktu. Aby usunąć niejasności w pojęciu gospodarstw chłopskich, zarządzamy, że przepisom edyktu podlegają te gospodarstwa chłopskie w których można znaleźć równocześnie następujące właściwości:

a/ że ich głównym zadaniem jest utrzymanie posiadacza jako samodzielnego gospodarza rolnego,

b/ że w spisach podatkowych prowincji są one wciągnięte do katastru jako posiadłości chłopskie,

c/ w latach normalnych prowincji: tzn. w Marchii i na Pomorzu już 15 lutego 1763, na Śląsku już przed 14 lipca 1740, w Prusach Wschodnich względnie w okręgach Kwidzyna, Suszu, Schöenberg i Pruskiej Izawy przed rokiem 1752, zaś w Prusach Zachodnich i na Warmii przed rokiem 1774 były obsadzone oddzielnymi gospodarzami i

d/ w chwili publikacji edyktu z 14 września 1811 r. spoczywał na właścicielu ziemskim obowiązek utrzymania na nich oddzielnych gospodarzy.

Artykuł 5

Wyłączone są więc od postanowień edyktu:

a/ gospodarstwa stanowiące uposażenie służbowe w przeciwieństwie do gospodarstw rolnych ¹ /Art. 4. a/.

Jeśli gospodarstwo świadczy panu roboczną sprzężajną, albo jeśli posiadacz jego dotąd zazwyczaj utrzymywał bydło pociągowe do gospodarowania, wtenczas stanowi ono gospodarstwo rolne.

Jeśli posiadacz gospodarstwa zobowiązany jest tylko do robocizny pie-

szej, jeśli nie trzymał dotychczas bydła pociągowego i jeśli to bydło ...
jest konieczne potrzebne do prowadzenia gospodarstwa, gospodarstwo takie
należy do kategorii gospodarstw stanowiących uposażenie służbowe;

b/ samodzielne gospodarstwa rolne, utworzone z ziemi folwarcznej, uprawianej czy też gruntu leśnego;

c/ takie gospodarstwa rolne, które choć mają tylko taką powierzchnię
że gospodarze ich według zwyczajów krajowych muszą z nich odrabiać pańszczyzną, jednak nie są wciągnięte do katastru, w prowincjonalnych spisach podatkowych jako gospodarstwa chłopskie, albo też zostały założone dopiero po wymienionym już czasie normalnym, choćby nawet posiadacze ich równie jak rzeczywiści chłopi musieli świadczyć z nich ciężary dominialne i publiczne

d/ te gospodarstwa chłopskie, które zostały wcielone do folwarku na mocy zezwolenia rejencji.

Artykuł 6

Jeśli gospodarstwo podlega edyktowi, to nie ma znaczenia czy należy ono do komory, do fundacji kościelnej, czy też do domeny, do dóbr rycerskich, albo też innych dóbr prywatnych, np. do dóbr na prawie chełmińskim w Prusach, albo do sołectwa na Śląsku, gdyż edykt ten tyczy się wszystkich gospodarstw, które posiadają wymienione wyżej właściwości. /.../

Artykuł 11

Do §§ 10 i 12. Prawny stan posiadania w chwili ogłoszenia edyktu z 14 września 1811 służy jako norma przy rozstrzyganiu pytania: które grunta należą do gospodarstwa chłopskiego i z których należy się panu udział według edyktu. Jeśli pan twierdzi, że gospodarstwo użytkuje teraz więcej gruntu, niż mu się należy, musi tego dowieść. Jeśli to udowodni, może odebrać nadmiar, o ile chłopski posiadacz nie uzyskał nań w sposób prawny własności lub dziedzicznego prawa użytkowania, że wysiew jest teraz nieco większy, niż podano w katastrze podatkowym. /.../

Artykuł 15

Do § 13. Zawarte w tym § przepisy o przyznaniu odszkodowania w ziemi nie są biorąc jako całość niezmiennymi normami. Liczmiennie przy odszkodo-

waniu w ziemi według zwykłych zasad są przepisy, że uprawniony pan otrzymuje jedną trzecią posiadłości chłopskich, wymienionych w tymże § i w § 12 jak i w dodatkach do tego ostatniego, i że proporcjonalnie do podziału ziemi przechodzą podatki publiczne i daniny w naturze na pana i pozostają przy gospodarstwie chłopskim.

Pozostałe przepisy są to wskazówki lub pouczenia dla komisji, aby w najkrótszy i jak najtańszy sposób dojść do celu, i które często z korzyścią dadzą się zastosować. /.../

Artykuł 17

W razie przyznania odszkodowania w ziemi należy możliwie starać się, aby pan otrzymał je, czy to w roli uprawnej, łąkach, pastwiskach, ogrodach, wyrębach, możliwie w gospodarczej łączności z dotychczasowymi jego posiadłościami, albo też, jeśli to ze względu na miejscowe stosunki nie jest możliwe bez znacznej szkody dla pana lub zainteresowanych chłopów, aby otrzymał je w osobnym obwodzie, oddzielonym od posiadłości chłopskich.

Artykuł 18

Musi być przy tym uwzględniona jakość i kultura roli. Braki w jakości powinny być wyrównane przez dodatek w ilości i odwrotnie, braki w ilości przez lepszą jakość. /.../

Artykuł 19

Własność części gospodarstwa, pozostającej przy posiadaczu chłopskim, rozciąga się nie tylko na powierzchnię, ale na kopaliny, o ile należą się one właścicielowi gruntu według ustaw krajowych i prowincjonalnych. Odkryte już przed podziałem wapienniki, glinianki, albo inne tereny mineralne i torfowiska pozostają jednak przy panu, przy czym posiadacze chłopscy zatrzymują prawo wspólnego użytkowania, dla celów gospodarczych albo własnego zapotrzebowania, o ile mieli to prawo już przed podziałem. We wszystkich wypadkach, gdy po podziale pozostają przy panu kopaliny na gruntach chłopskich, należy się tym ostatnim odszkodowanie za utratę użytkowania powierzchni.

Artykuł 72

Dziedziczenie gospodarstwa, stającego się własnością chłopca, odbywa się według ogólnych praw spadkowych obowiązujących w każdej prowincji. Mogą one być zlicytowane dla przeprowadzenia działów, a przy działach rodzinnych ocenia się je nie według umiarkowanych taks, /Powszechne Prawo Krajowe, część II. Tit. VI, § 28/ tylko według rzeczywistego dochodu. /.../

1 Tj. gospodarstw, których posiadacze byli samodzielnymi producentami.

Nr 8

1823 kwiecień 8, Ustawa o regulacji stosunków dominialnych i chłopskich w Wielkim Księstwie Poznańskim. /fragmenty/.
/Zbiór praw dla państw Królestwa Pruskiego. Poznań 1823, nr 8, s. 65/ ¹.

W patentach naszych z dnia 9 listopada 1816 względem wprowadzenia na powrót powszechnego prawa krajowego do W. Księstwa Poznańskiego i do ziemi przywróconej do Prus Zachodnich, do powiatu chełmińsko-michałowskiego i do miasta Torunia z jego obwodem, zastrzeżliśmy sobie osobne rozporządzenie względem sposobu, jakim edykt tyczący się regulowania stosunków dziedziców i włościan z d. 14 września 1811 z deklaracją onegoż z d. 29 maja 1816 w tych częściach kraju ma być przywiedzionym do skutku z uwzględnieniem praw wszystkich interesantów. Wysłuchawszy w tej mierze, jako i względem zaprowadzenia regulaminu abluicji ² robocizn z d. 7 czerwca 1821 zdania władz prowincjonalnych i osób biegłych spośród mieszkańców klas interesowanych, niemniej naszej Rady Stanu, postanawiamy dla wspomnianych części kraju, co następuje:

Tytuł I

O gospodarstwach chłopskich, posiadanych sposobem dzierżawy czasowej, lub przez emfiteuzys ³ czasową, lub jako posady szarwarkowe /służebne/

§ 1. Nie nadane dotąd prawem własności lub czynszu wieczystego lub wieczystej dzierżawy chłopskie gospodarstwa rolnicze gospodarzom, którzy przy

opłoszeniu prawa niniejszego prawnie oneż posiadają jako dzierżawcy lub emfiteuci czasowi, zarówno, czy mają prawo żądania przy upływnieniu oznaczonego kontraktem czasu nowego nadania, lub tego prawa nie mają, albo jako posiadaciele szarwarkowi /służebni/ w myśl § 626 i następ. tyt. 21, cz. I. Powszechnego Prawa Krajowego, a to bądź prawem dziedzicznym lub niedziedzicznym, - nadane być mają prawem własności, a ciężąca na tych posadach pańszczyzną i inne dziedzicowi należące się służebności i daniny mają być okupione /abluowane/.

Ma się to stać tak w naszych dobrach skarbowych i w dobrach gminnych miejskich, kościelnych i w tych, które do pobożnych i dobroczynnych ustanowień i t. d. należą, jak w dobrach prywatnych. Jednakowoż dzierżącym owe gospodarstwa chłopskie nie wolno zajmować ich z własnego ramienia /samowładnie/ na swą własność, ani wzbraniać się tych, do których dotąd obowiązani byli, służebności, pańszczyzny i podatków, ani dopuszczać się z własnego upodobania jakich odmian w dotychczasowym wywiązywaniu się sposobie. Owszem nakazujemy im jak najmocniej, ażeby, pod szkodą i karą przez prawo na niedozwoloną samowładność i odpór ustanowioną, odrabiali nadal swą pańszczyznę i podatki swe opłacali jaknajściślej dopóty, póki dalsze stosunków ich uregulowanie nie przyjdzie do skutku, bądź przez ugodę, bądź przez ustanowioną Komisję Generalną, i dopóki chwila skutecznienia nie nadejdzie.

1. Bliższe oznaczenie posad, do których się prawo to stosuje.

§ 2. Za gospodarstwa rolnicze mają być uważane te posady, których głównym jest przeznaczeniem utrzymywać tego, co je dzierży, jako udzielnego gospodarza rolnika. Przypuszcza się, że takowe przeznaczenie ma wtenczas miejsce, kiedy albo sprzężajem odrabia się pańszczyzna z posady, albo posiadacz do zagospodarowania jej dotychczas trzymał byłoby robocze /konie lub byłoby rogate/, albo takowe do zagospodarowania jej jest wciąż potrzebnym. Jeżeli zaś żaden z tych trzech warunków nie ma miejsca, posada należy do rzędu posad komorniczych /zarobniczych/, które to ostatnie nie podlegają prawu niniejszemu.

§ 3. Uważają się za chłopskie

A. takowe gospodarstwa rolnicze, które albo

1/ należąc do krajów zajętych już w r. 1772 i 1773 w sporządzonych w czasie posiadania tychże krajów spisach i rozkładach podatkowych są pociągnione do łanowego chłopskiego lub jako daniacy, rataje i t. d. do opłaty za opiekę /Schutzgeld/;

2/ przy ogłoszeniu niniejszego prawa, albo

a/ obciążone są robociznami do zagospodarowania włości pańskiej;

albo

b/ jako wydane na uprawnienie /w kulturę/ posady /posady szarwarkowe, czyli służebne/ w myśl § 626 i następn. tyt. 21 bądź dziedzicznym, bądź niedziedzicznym.

§ 4. Za chłopskie uważane są dalej

B. i te gospodarstwa rolnicze, które będąc tak nazwanymi posadami emfiteutycznymi na pewne lata lub pokolenia z prawem lub bez prawa żądania przy upłynieniu kontraktu jego przedłużenia, albo trzymane dzierżawą czasową są wprawdzie wolne od pańszczyzny, lecz tylko dwieście morgów pruskich lub mniej mają objętości w ogrodach, rolach i łąkach, jeżeli albo

1/ dzierżący takiej posady w spisach podatkowych lub innych urzędowych, w urbariach i tabelach prestacyjnych, w przywilejach nadania lub kontraktach zapisani są jako ludzie stanu chłopskiego, lub same posady oznaczone są jako dzierżone przez ludzi stanu chłopskiego pod nazwiskami pospolicymi prowincjonalnymi lub miejscowo-używanymi. Do takowych nazwisk należą następujące, niemiecką mową i językiem: Bauer, Halbbauer, Hüfner, Halbhüfner, Meier, Halbmeier, Kossäthen, Kothsassen, Gärtner, Danniker, Ratayer itd. a w języku polskim, chłop, kmiędź, okupnik, półrolnik, połownik⁴, półłannik, półślednik, chatnik, komornik, zagrodnik, chałupnik i t. d.

albo

2/ jeśli takowe gospodarstwa rolnicze tak przy ogłoszeniu ustawy rządowej byłego Księstwa Warszawskiego z d. 22 lipca 1807 jako też w osobie przeszłego gospodarza, przez poddannika,

albo

3/ przy ogłoszeniu urzędzenia książęco-warszawskiego z d. 21 grudnia 1807, tyżącego się bliższego określenia skutków znieśionego poddaństwa, sposobem ad. § 3 nr 2 wspomnianym dzierzżone były.

§ 5. Chociaż w posadach chłopskich znajdują się wymienione §§ 2-4 przy-
mioty, to wszelako wyłączaają się spod tego prawa

1. te posady chłopskie, które już przed ogłoszeniem rozkazu gabinetowe-
go z dnia 6 maja 1819, tyżącego się praw i obowiązków gospodarzy chłopów
w W. Księstwie Poznańskim, przez dziedziców były odebrane, jako i te
szczególne osady chłopskie dopiero po owym terminie przez dziedziców zało-
żone;

2. te gospodarstwa chłopskie, na których znieśienie nasze władze poli-
cyjne krajowe zezwoliły przed ogłoszeniem niniejszego prawa.

2. Bliższe określenie osób posadę dzierzżących, które mają prawo poszukiwa-
nia jej własności.

§ 6. Osoby dzierzżące posadę chłopską, których prawo dzierzżenia jej nie
wprost od dziedzica pochodzi, lecz od gospodarza tejże posady, który ze
swojej strony dziedzicowi bezpośrednio jest obowiązany do danin i cięża-
rów dziedzicznemu panu należących, nie mają prawa żądania, aby im nadano
własność i aby stosunki ich urządzono w miarę niniejszego prawa. O ile zaś
ten, od którego tamtych prawa pochodzą, do takiego żądania jest uprawniony
osądzić należy podług przepisów niniejszego prawa. Również dzierzżawcy ról
plebańskich lub kościelnych nadania im własności itd. żądać nie mogą; je-
żeli zaś do plebanii należą posady chłopskie, z których pleban ma użytek
zwierzchnie zaś prawo własności /dominium directum/ należy do kogoś trze-
ciego, lub nad którymi pleban ma prawa dziedzica, takowe prawu niniejszemu
podlegają.

§ 7. Ani ci nie mogą sobie rościć prawa do przekazania im gospodarstwa
na własność, którym prawo dzierzżenia go lub użytkowania z niego sposobem
prawomocnym już przed ogłoszeniem niniejszej ustawy było wypowiedziane.
Jeżeli kto później nabył prawo do przyszłego dzierzżenia gospodarstwa, ta-

kowe musi mu być przekazane prawem własności pod warunkami prawnymi. Jeżeli takowe prawo nie było jeszcze udzielonym, wtedy mają miejsce przepisy §§ 99 i 100.

§ 8. Kiedy kto dzierży posadę nie na mocy prawa własnego, lecz jako gospodarz tymczasowy za drugiego, prawo do nabycia własności nie jemu się należy, lecz temu, któremu dzierżący posadę winien ją znowu wydać. /.../

4. Ułożenie się drogą zgody za pomocą lub bez pomocy władzy pośredniczej.

§ 12. Życzymy, żeby to ułożenie się nade wszystko drogą dobrowolnej zgody do skutku przychodziło i końcem ułatwienia takowej, w każdym powiecie ustanowione być mają władze pośrednicze /§ 110/.

§ 13. O ile więc strony interesowane nie ułożą się same zgodnym sposobem, powinny się nasamprzód do tychże udać władz o skojarzenie zamierzonej zgody. /.../

§ 15. Sposób ułożenia się, to jest, które części i które przyległości posady, lub które inne grunta gospodarzom chłopom zamiast tamtych oddane być mają prawem własności, i jakie wynagrodzenia za nie i za utracone dotychczasowe użytki dziedzicowi dać mają, zostawuje się dobrowolnemu stronom interesowanych ugodzeniu.

Wynagrodzenie takowe może być uiszczane ziemią, zbożem, gotowizną, albo w części ziemią, w części inwentarzem, w części zbożem, w części gotowizną, w części kareszcie zachowaną jeszcze na czas robocizną.

§ 16. Jednakże umowy ich w tej mierze następującym podlegają ograniczeniom:

1. Dziedzic na wynagrodzenie siebie nigdy zabrać nie może nad połowę należących do posady gruntów w rolach, łąkach i pastwiskach, i to nawet tylko, jak dalece zostanie przy posadach tyle roli i łąk, ile potrzeba, żeby paratęgich wołów dostateczną miała robotę.

2. Gospodarstwo chłopskie i zostające przy nim grunta oddane być muszą prawem zupełnej własności; oddanie zaś prawem czynszu wieczystego lub dzierżają-

wy wieczystej wyłącza się, ponieważ ścieśnienia wolność rozrządzenia nim i nowe za sobą pociąga zawikłania.

3. Zastrzeżenia dziesięcin dominialnych i opłat /laudemia/ od sprzedawających się posiadaczom dozwolonym być nie może.
4. Zastrzeżenie robocizny nie ma mieć miejsca na wieczne czasy; owszem każdego razu w układzie oznaczony być ma czas, kiedy ma być okupioną /abluowaną/, którego to czasu przeciąg nie może być nad lat dwadzieścia cztery od dnia ogłoszenia niniejszego prawa.
5. Zastrzeżone robocizny zawsze, jeśli nie podług przedmiotu i miary roboty, to przecież liczbą dni i ile ich w jednym lub drugim przypadku ma być czynionych na tydzień określone być winny.
6. Wyjąwszy czas żniw, robocizny zachować się mające nie mają na tydzień wynosić nad trzy dni ręczną przez mężczyznę, na pierwsze jednak trzy lata po podpisaniu ugody, tyczącej się tej separacji, ma być dozwolonym zastrzegać sobie prócz tych robót ręcznych trzy dni sprzężajem na tydzień.
7. Na czas żniw trzy dni ręczną na tydzień mogą być podwojone, z których zaś wtedy odbywane być mogą dwa przez mężczyznę a cztery przez kobiety.
8. Jeżeli albo nie były zastrzeżone roboty sprzężajem, albo przeciąg trzech letni, na które są dozwolone upływie, robota ręczna na czas żniwa przypadająca zamienioną być może na robotę sprzężajem i w takim razie zrównywiają się dni ręczne z dniami sprzężajem odbywanymi podług wagi dwunastu szefli berlińskich żyta w ten sposób, że jeżeli fura żniwne jednego dnia, pojedynczo je biorąc, tę wagę mają, na jeden taki dzień, sprzężajem odrabiany, potrąca się dni ręcznych męskich trzy; jeśli zaś ciężar wiezionych jedną furą snopów jest większy lub mniejszy, w miarę większości lub mniejszości potrąca się stosownie większa lub mniejsza liczba dni ręcznych.
9. Także w ciągu miesięcy zimowych od 1 grudnia do 1 marca do rozwożenia zboża zamiast trzech dni ręcznych żądać można sprzężaju, jednakże nigdy nad odległość mil sześciu i w ogólności od każdego gospodarza chłopca nie więcej jak sześć takich fur każdej zimy. Miara ciężaru zawsze określoną być powinna w ugodzie, i przechodzić nie może ciężaru dwunastu szefli berlińskich na furę parokonną. Z takim ciężarem, cztery mile, to jest dwie mile drogi na miejsce i dwie na powrót, równają się trzem dniom ręcznej roboty męskiej.

10. Sprzężają w każdym razie przyjmowanym być musi, jak go chłop gospodarz bez względu na pańszczyznę, ku stosownemu zagospodarowaniu swej posesady trzyma, zatem w miarę rozmaitych przypadków bądź wołami, bądź końmi, a to parą, trzema lub czterema. Także chłop gospodarz, wyjąwszy przypadek pod nr 9 wspomniany, nie może być z góry obowiązany w układzie separacyjnym, ażeby zaległ nad miarę pod nr 6 i 7 określoną robocizną później odbywał, lecz jedynie do tego, żeby opuszczoną pańszczyznę w przypadkach prawnie właściwych wynagradzał; mimo tego zaś potem w każdym szczególnym zdarzającym się przypadku opuszczonej lub odłożonej pańszczyzny zostawuje się zupełnie osobom interesowanym ułożyć się w tej mierze drogą zgody wszelkim dowolnym sposobem.
11. Większa nad powyż określoną robocizna dozwolona być może tylko wtedy, kiedy pośrednicza władza powiatowa zupełne powzięła przekonanie tak o potrzebie jej czynienia, jak o możliwości chłopca gospodarza odrabiania jej bez szczególnego uszczerbku persądnego prowadzenia gospodarstwa.
12. Miara odrabianej dotychczas pańszczyzny wtedy tylko powiększoną być może, kiedy dziedzic przy układaniu się przyda do posesady nowe grunta, bądź to z gruntu folwarcznego, bądź z gruntu odebranego od chłopów na wynagrodzenie, w którym to razie na określone nr 4 lata stosunkowo większa pańszczyzna zastrzeżoną być może.
13. Tam, gdzie dziedzic odebrał połowę gruntów chłopskich, miara zachować się mającej pańszczyzny przechodzić nie ma połowy pańszczyzny dawniej odrabianej.
14. Prócz powyż wspomnianej robocizny, nie wolno żadnych ustanawiać ciężarów, osobistą wolność ograniczających.
15. Jeżeli dziedzic warować sobie będzie rentę w zbożu lub w groszu, takowa opłata ma istotę podatku realnego, z którego się okupić i który w zdarzającym się rozcząstkowaniu dzielić można. /.../
20. Posada chłopska i wszystkie podług prawnego stanu posiadłości przy ogłoszeniu niniejszego prawa do niej należące grunta, budynki i szczegóły inwentarskie, są przedmiotami, o które się ułożyć potrzeba, i nie ma w tym różnicy między przyległościami pierwiastkowo do posesady należnymi i

później przez dziedzica ze składu gruntów folwarcznych przydanymi. /.../

§ 28. Dziedzicowi należy się zupełne wynagrodzenie za nadaną gospodarzom chłopom własność i za dotychczasowe jego z niej użytki.

§ 29. Wynagrodzenie to reguluje się według prestacji gospodarzy, z zachowaniem względu na wzajemne ze strony dziedzica prestacje. /.../

1 Tłumaczenie współczesne, urzędowe.

2 Wykupu

3 wg Z. Glogera emfiteuzys w prawie polskim "oznacza gatunek kontraktu, przez który grunta puste puszczane bywają, z obowiązkiem płacenia z nich pewnego czynszu, albo czynienia usługi jakiej i przyprowadzenia ich do lepszego stanu. W prawie sasko-magdeburkim, to dobra "zakupne", a Dutkiewicz uważał, że "emfiteuzys" to dzierżawy królewsczyzn na pewne lata za określone zasługi.

4 półkmięć, półrolnik.

Nr 9

1801 luty 28, Warszawa - Projekt J. O. Szanieckiego w sprawie rozwiązania kwestii chłopskiej

/Wybór środków do powstania listopadowego, opr. J. Dutkiewicz, Wrocław 1957, s. 62/

1. Aby wszelką pańszczyznę, czyli robociznę ... znieść. 2. Wszystkie feodalne monopole ... po wsiach i miastach skasować. 3. Wszystkie wiecyste czynsze i emfiteutyczne kanony¹ za uległe wykupowi ogłosić. 4. Wszystkie włościańskie posiadłości za ich nieograniczoną własność uznać. 5. Dla wynagrodzenia dóbr właścicieli podatek ogólny na umorzenie częściowe długu tego, za naródowy uważanego, postanowić. 6. Ludowi starozakonnemu prawa obywatelskie udzielić. 7. Całą masę ludności do obrony odtąd wspólnych praw i swobód zaważać. 8. Wszystkim rosyjskim żołnierzom lub z innych narodów za sprawą naszą walczącym nagrodę w ziemi lub pieniądzach wyznaczyć.

1 Przepisy długotrwałej dzierżawy w dobrach dawniej królewskich.

1831 marzec 1 /3/, Warszawa - Projekt czynszowania włościan wniesiony
przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu
/Wybór źródeł do powstania listopadowego..., s. 73/

Zważywszy, że włościanie dóbr nieruchomością publiczną stanowiących przez szczególniejszą nad nimi opiekę rządów zeszyłych postawieni zostali w równi z włościanami innych europejskich oświeconych krajów; zważywszy dalej, że wskutek tej samej opieki włościanie ci w części już zamienieni na czynszowników, a w drugiej jednozgodnie tego samego dobrodziejstwa żądający, wszyscy mieli zrobioną sobie nadzieję, iż postępując kolejną staną się z czasem zupełnymi właścicielami posiadanych przez nich gruntów; zważywszy nareszcie, iż uiszczenie tej dla nich nadziei jako akt słuszości podniesie nie tylko stan tej części narodu, nie tylko przyczyni się do pomyślności kraju, ale nadto siłę i blask jego podniesie, postanowiliśmy i stanowimy: Art. 1. Wszyscy włościanie dóbr nieruchomością publiczną składających uważani być mają za dziedzicznych posiadaczy gruntów przez nich trzymanyh i używanych. Art. 2. Aby zaś nadanie tej własności połączyć z porządkiem gospodarstwa rolniczego, włościanie rzeczeni poddać się winni urządzeniu gruntu tak pod względem granic lokacji samej, gdzie tego wypadnie potrzeba, jak niemniej pod względem szczegółowego podziału i zao-krąglenia osad. Art. 3. Z gruntów prawem niniejszym za dziedzictwo włościana nom oddanych płacony ma być czynsz podług zasad ogólnych ustanowiony, ten jednak może być spłacony podług stopy procentu prawnego. Art. 4. Ustanowie nie czynszu, a tym samym uwolnienie włościan od odbywania powinności osobistych, ma być uskutecznione najdalej w przeciągu lat następnych dziesięciu, tj. do r. 1841 włącznie. Art. 5. Wszelkie służebności i ciężary przez posiadaczy gruntów prawem niniejszym na dziedzictwo nadanych wykonane i wzajemne, o ile piśmiennymi dokumentami ugruntowane nie będą, w wykonaniu prawa tego ustają. Art. 6. Wykonanie niniejszego niemniej podanie Rządowi projektu zasad do czynszowania i urządzenia włościan Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu polecamy.

Nr 11

1831 marzec 28, Warszawa - Projekt oczyszczowania dóbr narodowych przyjęty
w Komisjach Sejmowych

/Wybór źródeł do powstania listopadowego ... s. 74/

... Art. 1. Jak w projekcie Komisji Przychodów i Skarbu, z dodatkiem:
"z ograniczeniami w późniejszych artykułach objętymi". Art. 2. Jak w pro-
jekcie Rządu, z dodatkiem: "zachowując jednak, ile możności, teraźniejszych
posiadaczy przy wyrównywającej ilości i gatunku gruntów, jakie teraz posia-
dają". Art. 3. Z gruntów tak urządzonych i na dziedzictwo włościanom odda-
nych wyrachowanym będzie dla każdego posiadacza czynsz umiarkowany nie tyl-
ko w takim sposobie, aby nie przenosił dochodów istotnych i czystych odda-
nego gruntu, ale aby skarb w wynalezieniu jego nie szukał podwyższenia ogół-
nej intraty, jaka przez wynajem robocizny dzierżawcom wpływała do skarbu z
gruntów przez włościan posiadanych, ale jedynie starał się ustalić pobór
tej sumy ogólnej. Nakazaną zostaje także rewizja czynszów dawniej ustano-
wionych, a gdzieby się okazało przeciążenie, tam czynsze te zmniejszeniu
ulegać mogą, powiększone zaś w żadnym razie nie będą, chyba że czynszownik
posiada więcej gruntów niż miał pierwotnie nadanych. Art. 4. Stosownie do
ustanowionego czynszu, czyli dochodu z gruntu, oznaczona będzie wartość
każdej własności w kapitale mnożąc dochód przez 20 i wartość tę bądź ryczał-
towo, bądź częściami w każdym roku posiadaczowi spłacić i od czynszu uwol-
nić się wolno. Wpłata takowa nie może się skutecznicić jak tylko w monecie
brzączącej kurs w kraju mającej i ilościach okrągłych dwoma zerami zakoń-
czonych. Art. 5. Jak w projekcie Rządu, z dodatkiem: "Prawo wyłączne pro-
pinacji na rzecz skarbu się zastrzega". Art. 6. powtarza art. 4 Rządu.
Art. 7. Przede wszystkim Rząd Narodowy nakaże Prokuratorii Jeneralnej, aby
prawo niniejsze własności nadanej włościanom wraz z warunkami ją określa-
jącymi wniosła do ksiąg hipotecznych, każdego dóbr własność nieruchomą pu-
bliczną składających. Art. 8. Póki posiadacz gruntu nie spłaci kapitału,
jaki za grunt takowy skarbowi publicznemu winien, podział gruntu tego na
drobniejsze części bez konsensu rządowego miejsca mieć nie może. Art. 9.
Oprócz tak urządzić się mających gruntów włościańskich grunta nadto fol-
warcze bądź to wsiami pojedynczymi, bądź ekonomiami podług przeznaczenia

rządowego podzielone być mają na częściowe własności oczynszowane podług istotnej wartości i wypuszczane zgłaszającym się o nie, dając zawsze pierwszeństwo wracającym z wojska obrońcom kraju. Właścicielom gruntów tych służyć będą te same prawa do wykupna, a po wykupnie toż samo prawo dziedzictwa jak właścicielom gruntu włościańskie posiadającym. Art. 10. Rozrządzenie kapitałem z wykupna gruntów wynikającym do sejmu należy. Art. 11. W tak urządzonych włościach gminy mają prawo wzięcia na siebie propinacji na rzecz skarbu wyłączonej i w wydzierżawieniu takowej mają mieć pierwszeństwo Art. 12. Ogłoszenie jak najspieszniejsze i najuroczystsze prawa tego w dobrach narodowych i w wojsku, niemniej wykonanie jego poleca się Rządowi Narodowemu.

Nr 12

1831 kwiecień 14, Warszawa - Tekst ustawy o oczynszowaniu chłopów w dobrach narodowych /przyjęty w małym komplecie sejmowym/
/Zróżka do dziejów powstania listopadowego... s. 75/

Izba Senatorska i Poselska w przekonaniu, iż stosunki włościan odrabiających osobiste powinności w dobrach pod jakimkolwiek bądź tytułem własność publiczną stanowiących lub pod zarządem albo pod opieką władz rządowych zostających są wzrostowi rolniczego przemysłu i pomyślności tychże włościan przeciwne; zważywszy, iż zapewnienie poniekąd wątpliwej lub zaprzeczanej własności gruntowej utwierdzi we włościanach przywiązanie do rodzinnych siedzib i utwierdzi w nich równie ducha publicznego, jak ducha przemysłu rolniczego; zważywszy, iż uszanowanie dla praw własności nie dozwala prawa niniejszego rozciągnąć do dóbr prywatnych, a łatwość nabycia własności w dobrach narodowych zachęci innych właścicieli ziemi do układów z włościanami na zasadach słuszności i dobra publicznego opartych; zważywszy na koniec, że na tej drodze bez naruszenia praw niczych osiągnięty zostanie cel nadania własności tej części narodu, która prawdziwą jego siłą materialną składa - na wniosek Rządu Narodowego i komisji sejmowych postanowiły i stanowią, co następuje: Art. 1. Wszyscy włościanie dóbr nieruchomą własność publiczną składających lub pod zarządem albo pod opieką Rządu zostających uznani są za dziedzicznych właścicieli gruntów i budowli, ja-

kie na teraz posiadają, z zastrzeżeniem wszakże praw trzeciego i z ograniczeniami w późniejszych artykułach objętymi. Art. 2. Aby zaś nadanie tej własności połączyć z porządkiem gospodarstwa rolniczego, włościanie rzeczemu poddać się mają urządzeniu gruntu tak pod względem granic lokacji samej gdzie tego wypadnie potrzeba, jak niemniej względem szczegółowego podziału i zakręglenia obład, za sprawiedliwym jednakże wynagrodzeniem co do ilości i jakości gruntów w prawnym posiadaniu każdego włościanina będących. Art. 3. Z gruntów tak urządzonych i prawem niniejszym na własność włościanom oddanych wyrachowany ma być czysty dochód podług zasad ustanowionymi być mających w duchu polepszenia bytu włościan i raczej ustalenia, a nie zwiększenia dotychczasowej intraty. Rząd obmyśli środki zarobkowania dla tych włościan, którzy nie będąc w stanie zaspokojenia należyta pieniędzy do magać się będą zastąpienia jej robocizną. Nakazaną także zostanie rewizja czynszów dawniej ustanowionych, a gdzieby się okazało przeciążenie w stosunku teraźniejszych zasad, tam czynsze te mają ulegać zmniejszeniu. Art. 4. Dochód jak wyżej wyrachować się mający przez 20 pomnożony stanowić będzie kapitał wyobrażający wartość każdej posiadłości, który to kapitał, jako szacunek nabytej własności uważany, będzie wolno właścicielowi każdego roku spłacić w monecie brzęczącej podług stopy dla Towarzystwa Kredytowego przepisanej, razem lub częściowo- byleby pozostawiająca ilość kapitału jedynym przynajmniej zerem była zakończoną. Jeżeli dobra takowe Towarzystwu Kredytowemu są zastawione, tedy wpłat powyższych Rząd obowiązany będzie użyć na spłacenie tegoż Towarzystwa. Art. 5. Dopóki właściciel posiadłości nie spłaci kapitału szacunkowego, dopóty co do opłaty procentu egzekucji administracyjnej ulegać będzie z opuszczeniem kar pieniężnych dotąd rachowanych. Art. 6. Prawo wrębu, pastwiska i inne dotąd przez włościan na gruntach folwarcznych jako też nawzajem wykonywane po nastąpieniu w moc prawa tego oddzieleniu gruntów i regulacji tychże ustają, o ile piśmiennymi dowodami ugruntowane nie są. Prawo wyrabiania i szynkowania trunków zachowuje się przy tych wyłącznie właścicielach, którym dotąd służyło. Art. 7. Czas do wykonania uchwały niniejszej oznacza się przeciągiem lat dziesięciu od ogłoszenia. Dopóki jednak regulacja całkowita jakiejś włości, art. 2 i 3 opisana, ukończoną nie zostanie, dopóty stosunki włościan co do praw

i obowiązków zostają też same, jakie dotychczas istnieją. Art. 8. Przede wszystkim zaraz po ogłoszeniu uchwały niniejszej wszelkie dobra własność publiczną składające lub pod zarządem, opieką albo zwierzchnim własnictwem Rządu będące, które dotąd regulacji hipotecznej nie ulegały, mają być w jak najkrótszym, ile być może, czasie uregulowane; a przy tak uregulować się mających lub z powodu Towarzystwa Kredytowego uregulowanych ma być zamieszczone ostrzeżenie prawa własności na rzecz włościan uchwałą niniejszą im nadanego. Uregulowanie hipotek szczególnych każdej z osobna posiadłości w kancelariach hipotecznych powiatowych będzie miało miejsce od czasu dopełnienia przepisów art. 2 i 3. Art. 9. Póki posiadacz gruntu nie spłaci kapitału, jaki za grunt takowy skarbowi publicznemu winien, podział gruntu tego na drobniejsze części bez konsensu rządowego miejsca mieć nie może. Art. 10. Rozporządzenie kapitałem z wykupna gruntów wynikającym, o ile rozporządzonym nie został art. 4 niniejszego prawa, do sejmu należy. Art. 11. Dla zapewnienia wykonania niniejszego prawa ustanowiony będzie komitet włościański złożony z 3 senatorów i 6 członków Izby Poselskiej, przez Izby wybranych, który całym dziełem uregulowania stosunków włościańskich kierować będzie. Rząd ze swej strony także 3 członków do tego komitetu wyznaczy. Po województwach rady obywatelskie po 6 obywateli osiadłych i praw politycznych używających wybiorą, a Rząd ze swej strony także po 3 członków za nominuje. Koszta regulacji w połowie skarb publiczny, a w drugiej połowie włościanie poniosą, tak jednakże, aby te koszta w żadnym przypadku dwóch od sta od kapitału nie przenosiły. Art. 12. Ogłoszenie jak najspieszniejsze i najuroczystsze prawa tego w dobrach narodowych, niemniej wykonanie jego poleca się Rządowi Narodowemu.

Nr 13

1841 czerwiec 4, Warszawa - Instrukcja do urządzenia i oczynszowania włościan w dobrach donacyjnych

/Materiały do dziejów uwłaszczenia w Królestwie Polskim, opr. K.Sreniowska S. Sreniowski, Wrocław 1961, s. 356/.

Z powodu zbliżającej się chwili, w której wskutek najmiłościwiej wydanych ukazów w przedmiocie darowizn dóbr w Królestwie Polskim oczynszowanie włościan w tychże dobrach ma być rozwinięte, Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu, zapatrzwszy się na art. 5-ty przepisów przez Najj. Pana zatwierdzonych o urządzeniu dóbr przechodzących na własność prywatną z dnia 4/16 października 1835 r., przedstawiła do zatwierdzenia Rady Administracyjnej projekt do instrukcji, jaką w tej mierze podług osnowy wyżej przywiezionych przepisów Rząd Królestwa wydać jest upoważnionym.

Rada, rozważywszy projekt przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu przedstawiony, uznała, że takowy opiera się głównie na zasadach objętych w przepisach wydanych przez Najj. Pana pod dniem 4/16 października 1835 r. i w rozwinięciu tychże obejmuje szczegółowe prawidła, mające na celu usunięcie wątpliwości w wykonaniu natrafiać się zwykłe; słowem, obejmuje wszystko, czego czynność urządzenia i oczynszowania koniecznie wymaga, niemniej że w ciągu całej tej pracy miany był przez Komisję Rządową Przychodów i Skarbu głównie na widoku interes włościan, bez ubliżenia jednak prawom obdarowanych, i zabezpieczenie praw majoratu tak, iżby bez uronienia żadnej części majątku, tenże majorat stanowiącego, takowy w całości przechodził pokoleniami z rąk do rąk i zapewniał obdarowanemu dochód, jaki przez Najj. Pana podarowany im został.

Z tego powodu nie mając Rada nic do nadmienia projekt do instrukcji ostatecznie zatwierdziła.

Nr 14

1844 lipiec 17, Warszawa - Ukaz cara o oczynszowaniu chłopów w dobrach kościelnych.

/Materiały do dziejów uwłaszczenia ... s. 369/

Z Bożej łaski My, Mikołaj I, Cesarz i Samowładca Wszzechrosji, Król Polski etc., etc., etc.

Zamierzyszy dobra do funduszu ogólnoreligijnego należące, w zarządzie Komisji Rządowej Przychodów i Skarbu zostające, uporządkować, los włościan w nich zamieszkałych polepszyć, niemniej dochody z takowych dóbr pobierane powiększyć i ustalić, na przedstawienie Rady Administracyjnej Naszego Królestwa Polskiego, postanowiliśmy i stanow.

Artykuł 1

Dobra do funduszu ogólnoreligijnego należące wypuszczane być mają, wyłączenie lasów, w długoletnią czasową dzierżawę, najmniej na lat 25, a najwięcej na lat 50. Wypuszczanie to odbywać się będzie przez publiczną licytację, na zasadach dla czasowych dzierżaw przepisanych.

Artykuł 2

Każdy, któremu długoletnia dzierżawa dóbr tych przyznana zostanie, obowiązany będzie w przeciągu pierwszych lat 12 urządzić i oczynszować włościan w duchu zasad dla dóbr rozdarowanych, wolą Naszą, w dniu 4/16 października 1835 roku objawioną, przepisanych. O ile by zaś dzierżawca rzeczonych dóbr przedzej to wykonał, o tyle w nagrodę długoletnia dzierżawa przedłużoną być mu może pod warunkiem, iż po upłynieniu pierwotnie umówionego terminu długoletniej dzierżawy płacić będzie do Skarbu za czas przedłużony o 10% dzierżawę wyższą.

Artykuł 3

Urządzenie włościan, podniesienie ich budowli i inne wydatki z tą czynnością połączone dzierżawca własnym nakładem wykonać ma, bez żadnej ze strony Rządu pomocy i bez żadnego w jakimkolwiek razie wyłączenia.

Artykuł 4

Gdzie by dla polepszenia uposażenia osad włościańskich wymagało, przy urzędzeniu potrzeba zajęcia części gruntów, łąk lub pastwisk folwarcznych, dzierżawca temu sprzeciwić się i żalnego z tego tytułu wynagrodzenia żądać nie może, gdyż takowe znajdzie w opłacie czynszu od włościan, jaką od

utraconego gruntu, w duchu zasad dla dóbr darowanych, wolą Naszą w dniu 4/16 października 1835 r. przepisanych, ustanowioną będzie.

Artykuł 5

Włościanie, którzy urządzenia nie przyjmą, nie będą mieli prawa stania się czynszownikami; Rząd jednak Królestwa każe w takim przypadku jak najściślej przyczyny tej niechęci wy badać i środki zaradcze obmyślić.

Artykuł 6

Dotychczasowi dzierżawcy, których kontrakty dopiero za lat 6 lub jeszcze później się kończą, mają prawo do 25-letniej dzierżawy trzymanych przez siebie dóbr z wolnej ręki pod warunkiem, iż lata dawnego kontraktu, bądź już upłynione, bądź jeszcze do wytrzymania pozostające, do nowej długoletniej dzierżawy zaliczone będą, tudzież pod obowiązkiem urządzenia i oczynszowania włościan, bez żadnego za to wynagrodzenia, w przeciągu pierwszych lat 6, licząc od daty uzyskanego przedłużenia, oraz opłacenia od Skarbu za czas przedłużonej dzierżawy o 10% wyższą dzierżawę.

Artykuł 7

Rada Administracyjna Królestwa upoważnioną zostanie do wskazania warunków szczegółowych, na jakich osnowa kontraktów o długoletnią dzierżawę zasadzać się będzie, niemniej do zatwierdzenia takowych kontraktów i rozstrzygania ostatecznego wszelkich przy podobnej czynności zachodzić mogących trudności, jeżeliby takowe wymagały jej decyzji.

Artykuł 8

Wykonanie niniejszego ukazu naszego, który w "Dzienniku Praw" umieszczony być ma, Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych tudzież Przychodów i Skarbu, w czym, do której należy, polecamy.

Dan w Carskim Siole, dnia 5/17 lipca 1844 roku.

Nr 15

1846 luty 22, Kraków - Program rozwiązania kwestii chłopskiej zawarty w manifestacji Rządu Narodowego

/Dziennik Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, nr 1, Kraków 24.II.1846, s. 2-5/

Jest nas dwadzieścia milionów, powstańmy razem jak mąż jeden, a potęgi naszej żadna nie przemoże siła, będzie nam wolność, jakiej dotąd nie było na ziemi, wywalczymy sobie skład społeczeństwa, w którym każdy podług zasług i zdolności z dóbr ziemskich będzie mógł użytkować, a przywilej żaden i pod żadnym kształtem mieć nie będzie miejsca, w którym każdego Polaka znajdzie zabezpieczenie dla siebie, żony i dzieci swoich, w którym upośledzony od przyrodzenia na ciele lub na duszy znajdzie bez upokorzenia nieochybną pomoc całego społeczeństwa, w którym ziemia dzisiaj przez włościan warunkowo tylko posiadana, stanie się bezwarunkową ich własnością, ustaną czysze pańszczyzny i wszelkie tym podobne należitości bez żadnego wynagrodzenia, a poświęcenie się sprawie narodowej z bronią w ręku będzie wynagrodzone ziemią z dóbr narodowych.

Nr 16

1846 czerwiec 7, Warszawa - Ukaz Rady Administracyjnej dotyczący urzędowania włościan

/Dziennik Praw t. III 1846 s. 6/

Zważywszy:

że w Naszym Królestwie Polskim włościanie po nadaniu im wolności osobistej doznali już w dobrach rządowych od r. 1831 znakomitych co do ich powinności ulg i byt onych przez stopniowo przedsiębrane środki coraz się bardziej ustala, kiedy, przeciwnie, włościanie w dobrach prywatnych osiedli skutkiem nieoznaczenia przez prawo stałych w tej mierze zasad jedynie od dowolności właścicieli dóbr zależą;

zważywszy, że właściciele dóbr korzystając z takowego stanu rzeczy samowolnie rugują włościan lub odejmują i uszczuplają grunta przez nich od dawna posiadane, skąd następnie wynikają: pomnożenie liczby włościan pozabawionych roli i częste ich przesiedlanie wywierające wpływ szkodliwy na

zamożność i moralność tej pożytecznej klasy ludności krajowej;

zważywszy na koniec, że włościanie osiedli w dobrach prywatnych z obawy utracenia gruntów przez nich od dawna obrabianych zmuszani są często do przyjmowania warunków i ponoszenia powinności uciążliwych bądź przez właścicieli dowolnie narzuconych, bądź na samych zwyczajach jedynie opartych - My uznaliśmy za rzecz niezbędną zanim wydane zostaną przepisy ogólne o urządzeniu włościan oznaczyć wstępne onych zasady i dlatego mieć chcemy:

Art. 1

Rolnicy po miastach i wsiach prywatnych osiedli, przynajmniej trzy morgi gruntu dla siebie obrabiający, dopóki obowiązki do nich przywiązane należyte wykonywać będą, używać mają na przyszłość zajmowanych obecnie gruntów i innych dogodności, a właściciele dóbr nie mogą ich samowolnie rugować ani odejmować i uszczuplać ich posiadłości, ani podwyższać ich obowiązków. Rolnicy zaś wolni są przenosić się z jednych dóbr do drugich, byleby istniejące w tej mierze przepisy policyjne zachowywali i opowiadali się właścicielowi na trzy miesiące przed nastąpieniem roku gospodarskiego.

Art. 2

Osady odróżnione po włościanach ubywających obowiązkiem będzie właściciela najdalej w ciągu lat dwóch zamieszkać innymi włościanami nie wcielając bynajmniej takowych osad do gruntów folwarcznych.

Art. 3

Z liczby istniejących w dobrach prywatnych pod rozmaitymi nazwami darmocznymi i najmów przymuszonych wszelkie, które okażą się nieoparte na tytułach prawnych, mają być przez Radę Administracyjną zniesione: w dobrach prywatnych w zarządzie samych właścicieli zostających od d. 20 grudnia /1 stycznia/ 1846/47, w dobrach zaś, które na mocy zawartych w gormie urzędowej przed d. 20 grudnia /1 stycznia/ 1845/6 r. kontraktów są wydzierżawione, od daty expiracji kontraktów.

Art. 4

Dla rozpoznawania i rozstrzygania sporów pomiędzy właścicielami dóbr i włościanami w sposób jak najdogodniejszy i o ile być może skrócony, Rada Administracyjna w miejsce dotychczasowego postępowania uznanego za uciążliwe dla włościan wyda stosowne przepisy wskazujące osobne formy postępowania i oznaczające jurysdykcję, którym podobne sprawy odtąd ulegać mają, a tymczasem też Rada poleci władzom administracyjnym czuwać jak najtroskliwiej, iżby powinności i obowiązki włościan względem właścicieli dóbr nie przewyższały tych, jakie po zniesieniu nieprawnych darmoch i najmów przymuszonych okazały się na prawnym tytule oparte i jakie w dniu 20 grudnia /1 stycznia/ 1845/6 roku istniały; niemniej, iżby w sprawach właścicieli z włościanami wymierzana była ścisła sprawiedliwość i udzielana zgodna z prawem komu należy opieka.

Art. 5

Właścicielom, którzy by mieli zamiar zawierać z włościanami umowy o oczyszczanie, władze administracyjne udzielać będą potrzebną pomoc i opiekę; wszakże umowy tego rodzaju mają być przez władzę gubernialną ze szczególnymi wnioskami przedstawione do zatwierdzenia wyższej władzy rządowej, którą Rada Administracyjna do tego wyznaczy.

Art. 6

Posiadacze wieczyści dóbr rządowych tudzież do funduszu edukacyjnego, do instytucji i gmin należących, obowiązani są zostających tam rolnych mieszkań i włościan utrzymać przy dotychczasowych posiadłościach i nie mogą nowych nakładać obowiązków nad te, jakie są inwentarzami lub innymi tytułami opisane, a zachodzić mogące spory rozstrzygane być mają przez władze właściwe administracyjne.

Art. 7

Wykonanie tej Waszej woli i stopniowe jej rozwinięcie Namiestnikowi Naszemu tudzież Radzie Administracyjnej Królestwa Polskiego poruczamy.

Dan w Warszawie, dnia 26 maja /1 czerwca/ 1846 roku.

Nr 17

1846 listopad 26, Warszawa - Postanowienie Rady Administracyjnej o zniesieniu darmoch

/Dziennik Praw t. XXXVIII s. 253/

W wykonaniu Najwyższego Ukazu z dnia 26 maja /7 czerwca/ 1846 r.

Rada Administracyjna Królestwa po rozważeniu natury i tytułów prawnych tak darmoch, jako i najmów przymuszonych w dobrach prywatnych miejskich i wiejskich istniejących uważawszy:

że rolnicy w dobrach pomienionych oprócz pańszczyzny i innych robót gospodarskich ueterminowanych wykonywają nadto i inne nadzwyczajne roboty do liczby darmoch należące, ani co do ilości roboty, ani przez wymiar przedmiotu, ani przez liczbę dni nie oznaczone;

że powinności pomienione jako nie oparte na umowie, która by objęła wszystkie warunki do jej ważności konieczne, tym samym prawnej zasady są pozbawione;

że z tychże samych powodów muszą być uważane za pozbawione prawnej zasady przymuszone najmy oraz obowiązek dostarczania niektórych artykułów za stałą opłatą;

że w niektórych dobrach odbywają się dotąd przez włościan tytułem darmoch takie powinności, które ustawą z roku 1807 zostały uchylone.

Na przedstawienie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych stanowi, co następuje:

Art. 1

Z liczby istniejących pod rozmaitymi nazwami darmoch w dobrach prywatnych miejskich i wiejskich zniesionymi zostają te, które ani co do liczby dni, ani co do wymiaru i rodzaju roboty nie są stale oznaczone: niemniej te, które są osobistą posługą dla właściciela lub żądanym dostarczaniem różnych produktów za stałą zapłatą.

Darmochy te są następujące:

1/ gwałty, inaczej tłuści lub łaski, całą ludnością egzystującą po chłubach, z pozostawieniem tylko starców i niedorosłych dzieci, a odbywane

- 21/ zbieranie pewnej ilości szyszek za opłatą;
- 22/ zbieranie szyszek bez opłaty, jak niemniej zbieranie żołądźi;
- 23/ suszenie gruszek i jabłek;
- 24/ grodzenie i reparacja protów dworskich;
- 25/ sadzenie drzew owocowych;
- 26/ oorywanie grochu;
- 27/ sadzenie brzozy i topoli około budowli dworskich lub w lasach;
- 28/ wytyczenie, osuszenie i obieranie cmieliu;
- 29/ stróże tak dzienne, jako też nocne, odbywane z kolei w naturze, do dworu, do zabudowań folwarcznych, do browarów i gorzelni, do karczem, do mieszkań oficjalistów, z obowiązkiem rąbania drzewa i palenia w piecach, noszenia wody, sieczenia trawy dla bydła i tym podobnych posług;
- 30/ dawanie oprócz stróży nocnej, stróży tygodniowego i stojki;
- 31/ stróże całotygodniowe i sprzężajne, w czasie których pańszczyzna nie jest wymagana;
- 32/ stróże do wielkiego pieca w dobrach kuzniczych;
- 33/ stróże całotygodniowe przez kobiety z koniem odbywane;
- 34/ stróże do pilnowania garści i snopków w polu w czasie żniwa, a sia na w czasie sprzętu onego;
- 35/ stróże w naturze nie odbywane, ale zastąpione ugodzonymi rocznie stróżami, których włoscianie opłacają pieniędzmi i ordynarią w ziarnie;
- 36/ obowiązek strzeżenia lasów, donoszenia leśnym o szkodach i pomagania tymże, przy wynalezieniu i ujęciu defraudantów;
- 37/ stróża do pilnowania w nocy owiec w hurtach;
- 38/ pilnowanie drzewa przy zbijaniu tratw, spalwanie takowego, jak również i zboża oraz holowanie galarów pod wodę;
- 39/ wywózka zboża do siewu i sianie zboża w polu;
- 40/ zwózka zboża z pola i siana z łąk i brogów;
- 41/ wywózka zboża i wełny do miast;
- 42/ odwożenie i przywożenie zboża z młyna;
- 43/ dawanie furmanek w interesach dworu, gdzie potrzeba;
- 44/ podróże do miejsc nie wskazanych i podróże, których dwór wymaga, ile razy potrzeba;

- 45/ wycinanie drzewa do opału i budowli, sprowadzanie takowego wraz z innymi materiałami oraz zwózka drzewa, pod nazwą dni świątecznych;
- 46/ wożenie drzewa do tartaku;
- 47/ przywożenie i odwożenie kogo dwór nakaże;
- 48/ odwożenie do magazynów furazów na dwór zapisanych;
- 49/ sprowadzanie węgla i okowity;
- 50/ wywożenie okowity na sprzedaż;
- 51/ rozwożenie trunków do karczem;
- 52/ zwożenie mieszkańców nowoprzybywających i ich rzeczy;
- 53/ jeżdżenie po sól do magazynów;
- 54/ jeżdżenie do kościoła z ludźmi dworskimi;
- 55/ wywożenie nabiału, owoców i włośzczyzny do miasta;
- 56/ zwożenie wapna z pieca miejscowego;
- 57/ wycieranie sadzy w kominach dworskich;
- 58/ pasanie inwentarza dworskiego i trzody chlewnej;
- 59/ oprzątanie inwentarza dworskiego i trzody chlewnej;
- 60/ pasanie koni dworskich w nocy;
- 61/ posyłanie dziewczek do doju krów albo też opłata na dójki;
- 62/ układanie zboża w stodołach;
- 63/ podsiewanie zboża w spichlerzu, młynkowanie i wianie;
- 64/ wyrzucanie z chlewów, nakładanie na fury, wywożenie i rozrzucanie mierzwy i szlamów w polu;
- 65/ posyłki i podróże piesze w interesach dworu;
- 66/ odnoszenie podatków dworskich do kas skarbowych;
- 67/ roznoszenie listów prywatnych dworskich;
- 68/ posyłanie kobiet do prania bielizny;
- 69/ pomoc do kuchni albo kosztem włościan utrzymywana, albo w naturze odbywana;
- 70/ zbieranie ziół do święcenia i na wianki;
- 71/ wycinanie przerebli;
- 72/ łowienie ryb i raków;
- 73/ szarwark do czyszczenia łąk dworskich;
- 74/ wyprowadzanie inwentarza dworskiego na jarmark;

- 75/ lepienie, bielienie i gacenie zabudowań dworskich;
- 76/ przychodzenie w zimie do gotowania karmy dla trzody chlewnej;
- 77/ rąbanie drzewa we dworze;
- 78/ robienie piwa z kolei;
- 79/ robienie krup i pęcaku;
- 80/ mycie podłóg i okien;
- 81/ wyrąbanie i ociosanie stroiszu;
- 82/ rąbanie lodu do lodowni;
- 83/ zdejmowanie skór z bydła zdechłego;
- 84/ nakazywanie pańszczyzny przez stróży;
- 85/ rżnięcie trzciny;
- 86/ obowiązek dostarczania wody na potrzeby dworu;
- 87/ posługa kobieca do robienia masła;
- 88/ powinność kobieca "samodzianie" zwana;
- 89/ wyprzedzanie przędziwa z włókna dworskiego bez oznaczenia ilości sztuk lub łokci;
- 90/ wyrabianie płótna;
- 91/ mycie, strzyżenie i golenie owiec bez zapłaty lub za zapłatą po 1/2 i po 1 kopiejce srebrem od sztuki;
- 92/ podskubywanie gęsi;
- 93/ zbieranie i dostarczanie do dworu pewnej ilości kamieni tak polowych, jako też wapiennych;
- 94/ wychodzenie do blichu;
- 95/ wożenie piasku do cegielni ile potrzeba;
- 96/ obieranie wąkopów;
- 97/ tłoczenie oleju;
- 98/ pieczenie chleba;
- 99/ wylwanie wody ze studzien i takowych czyszczenie;
- 100/ wychodzenie do obławy, czyli naganki, w czasie polowania oraz oddawanie zwierzyny żywej lub ubitej;
- 101/ ładowanie szkut na Wiśle;
- 102/ pomoc do spustu wszelakiego;
- 103/ płonienie stawów;

- 104/ urządzenie siodłów;
- 105/ sadzenie własną włościąńską rozsada pewnej ilości zagonów;
- 106/ stróże odbywane zimą w naturze, a w lecie zastąpione robocizną inną, wymaganą, pod nazwą strózczyzny;
- 107/ posyłanie dziewczek służących na cały tydzień lub pewną ilość dni do posług we dworze;
- 108/ opłata przez włościąń w gotowiźnie i ziarnie na pastucha i trzódnice;
- 109/ dawanie pewnej ilości popiołu darmo, albo za opłatą przez dwór wyznaczoną;
- 110/ dostarczanie dzieci do obierania z drzew owadów i obrywania owoców;
- 111/ wyszukiwanie i dostarczanie, na każde zawołanie dworu, czeladzi konduity nieskazitelnej;
- 112/ dawanie worków na wszelkie potrzeby dworu;
- 113/ opłata na dyspozytora pańszczyzny;
- 114/ dostarczanie szczawiu, jagód, chrzanu, jałowca i berberysu;
- 115/ odrabianie pewnej ilości dni za wodę ze studni utrzymywanej kosztem dworu;
- 116/ obowiązek brania pewnej ilości wódki w czasie żniwa, z magazynu dworskiego;
- 117/ pozwalanie dworowi mlewa na żarnach bez miarki, a w razie odmówienia - uiszczania za to opłaty w pieniądzech;
- 118/ wyrabianie i oddawanie pewnej ilości postronków;
- 119/ narzucanie komornikom-nowożeńcom ogrodów z obowiązkiem odrabiania pewnej stałej pańszczyzny;
- 120/ dawanie pewnej ilości snopków słomy;
- 121/ obowiązek sprzedawania dworowi pewnej ilości naturaliów za cenę naznaczoną.

Z uchylonych w niniejszym artykule robót, wyszczególnione pod nr od 1 do 107 włącznie, mogą być jak dotąd wykonywane, lecz nie inaczej jak za dni pańszczyzny stałej.

Art. 2

Ze względu na konieczność robót dotąd w gospodarstwie odbywanych za pomocą gwałtów, które jako darmocho pod nr 1 artykułu poprzedzającego uchylonymi zostały, gwałty rzeczzone zamieniają się na dodatkową pańszczyznę oznaczoną na dni sześć w ciągu roku, które przecieź jedynie do gospodarzy na roli osiadłych stosować się mają i bądź przez samego gospodarza, bądź przez parobka przez niego wysłanego odrabiane być winny.

Czas i rodzaj odrobienia tej sześciodziennej pańszczyzny dodatkowej zależy od wyboru właściciela.

Art. 3

Wszelkie robocizny stałe, daniny lub opłaty pieniężne w miejsce darmoch w artykule 1 wymienionych pod dniem 20 grudnia /1 stycznia/ 1845/6 roku ustanowione, ustać zarówno winny, jak same darmochoy, w których miejsce nastąpiły.

Art. 4

Tam, gdzie włościanie nie odrabiają wcale pańszczyzny, lecz jedynie powinności, daremszczyznami zwane, niemniej tam, gdzie ciż włościanie odrabiają mniej jak dwa dni pańszczyzny z włoki nowopolskiej miary, tam wyszczególnione w artykule 1 pod nr 1 do 107 włącznie darmochoy zamienione być mają na stałe oznaczone robocizny za wspólną ugodą właścicieli z włościanami pod nadzorem władz rządowych zawrzeć się mającą.

Art. 5

Dni tak zwane pomocnicze do robót gruntowych gospodarskich w pomoc stałej tygodniowej pańszczyźnie ustanowione, zachowują się i nadal tam, gdzie liczba tychże dni rocznie obliczona i robota, do której służyć mają, są wyraznie oznaczone.

Art. 6

Również zachowują się w swej mocy powinności włościan mające na celu zabezpieczenie skuteczności rozporządzeń policyjnych jako to:

obowiązek wychodzenia do gaszenia pożarów i naprawy grobel w czasie gwałtownego wezbrania wody,

szarwarki do upustów, śluz i grobel,
 stróże nocne po wsiach,
 stróże do pilnowania mostu w czasie pływienia kry,
 sadzenie drzew przy traktach,
 wychodzenie na obławy celem wytępienia zwierzera drażniącego itp.

Wszystkie jednak w niniejszym artykule wymienione powinności nie będą ulegać rozrządzeniu dziedzica, ale ich wykonanie należeć ma wyłącznie do rozkazów wójta gminy.

Art. 7

Wszelki najem przymusowy do odbywania podróży na dnie lub na wymiar odbywanej czy to za stałą zapłatą pieniężną, albo żywnością, trunkami lub innymi przedmiotami wynagradzana znosi się i odtąd wynajmowanie rolników miejskich i wiejskich nie będzie mogło mieć miejsca, jak tylko za poprzednią dobrowolną umową względem czasu, rodzaju roboty, jej ilości i sposobu wynagrodzenia.

Art. 8

Pełnienie powinności na zasadzie poprzedzających artykułów uchylonych ustać ma w dobrach prywatnych, w zarządzie samych właścicieli będących od dnia 20 grudnia /1 stycznia/ 1846/7 roku; w dobrach zaś, które na mocy zawartych w formie urzędowej przed dniem 20 grudnia /1 stycznia/ 1845/6 roku kontraktów są wydzierżawione, od daty expiracji kontraktu...

Nr 18

1848 kwiecień 5, Lwów - Okólnik gubernatora Galicji Stadiona w sprawie pań
 szczyzny ¹

/Rok 1848 w Polsce. Wybór źródeł, oprac. S. Kieniewicz, Wrocław 1948, s.266/

O uprawnieniu państw gruntowych do darowania bezopłatnie powinności pań
 szczyźnianych.

Chcąc zaradzić wszczętym wątpliwościom, czy i jak dalece posiadacze dóbr mają prawo darować bezopłatnie pańszczyznę swoim poddanym i jakie formalności potrzebne są, aby darowizna taka stała się prawomocną i zważając, że wprawdzie każdy właściciel ma prawo własnością swoją rozrządzać, a więc

i pańszczyzną, jeżeli mu takowa przynależy, że jednak żadnemu obywatelowi nie wolno swoimi czynami naruszać praw trzecich osób /§ 364 powsz.ust. cywil./, wreszcie rzuciwszy wzgląd na obowiązek Rządu: nadać tej zasadzie przez ścisłe wykonanie ustawy ważność, a w szczególności wierzycieli hipotekowanych zachować od każdego prawu przeciwnego uszczuplenia hipoteki, podaje się niniejszym, stosownie do najwyższego Patentu z d. 1 września 1798 na owych prawnych zasadach opartego, do powszechnej wiadomości, co następuje:

1. Każdy posiadacz dóbr, mający zamiar darować poddanym swoim pańszczyzną bezpłatnie, winien przede wszystkim w przynależnym Urzędzie Cyrkułowym
a/ wykazać dowodami prawomocnymi, że jest nieograniczonym właścicielem majątności i ma prawo wolnego zarządzania swoim majątkiem;

b/ wyciągiem z galicyjskiej Tabuli ² krajowej udowodnić, że majątność jest wolna od długów.

2. Gdy tym sposobem pan gruntowy prawo swoje do uczynienia darowizny udowodnił, potrzeba jeszcze:

a/ aby wystawił na to dokument prawomocny i w nim jasno i określnie wyrzekł, że darowiznę pańszczyzny czyni bezwarunkowo, a zatem, że przez tę darowiznę prawa przysługujące poddanym względem swego państwa gruntowego nie mają bynajmniej ulegać jakowej zmianie lub jakiemu ukróceniu i że zezwala na wcielenie /intabulowanie/ dokumentu do Tabuli krajowej;

b/ aby ten dokument potwierdzony był przez Urząd Cyrkułowy i

c/ by wpisanie dokumentu, tym sposobem wystawionego i potwierdzonego, tak do Tabuli krajowej, jak i do aktów katastru podatkowego nastąpiło.

3. Jeżeli pan gruntu, chcący darować pańszczyznę, nie może majątnością wolnie rozrzędzić, tedy potrzeba do ważności darowizny, aby te osoby i instancje dały przyzwolenie, które do tego są upoważnione. Bez tego uprzedniego przyzwolenia Urząd Cyrkułowy dokumentu darowizny zatwierdzić nie może.

4. Jeżeli majątność oociążona długami, Urząd Cyrkułowy i sąd szlachecki podług przepisów §§ 5. i 6. najwyższego Patentu z d. 1 września 1798 w celu wybadania wierzycieli i wyrokowania na ich wnioski, swój urząd pełnić mają.

5. Jeżeli pan gruntu oświadczy, że pańszczyznę chce ustąpić pod pewnymi warunkami i zastrzeżeniami, przez co by prawa dotychczasowe poddanych zmienione lub uszczuplone albo też nowe powinności na nich nałożone były, wtedy czynność jego nie jest darowizną i tylko przez układ obustronnie obowiązujący nabyć może skutku prawa, do którego prawnej ważności potrzebne jest dobrowolne przyzwolenie poddanych i ścisłe zachowanie przepisów, Patentem z dnia 1 września 1798 ustanowionego szczególności zaś potwierdzenie Urzędu Cyrkułowego.

1 Okólnik wydany został w związku z odbywającą się w Galicji akcją dobrowolnego zniesienia pańszczyzny.

2 Tabula - hipoteka majątków ziemskich.

Nr 19

1848, kwiecień 17, Wiedeń - Patent cesarski o zniesieniu wszelkiej robocizny i innych czynności poddańczych w Galicji

/Wybór tekstów źródłowych z Historii Polski w l. 1795-1864 ... s. 258/

My, Ferdynand Pierwszy, z bożej łaski cesarz austriacki, król węgierski i czeski, tego imienia Piąty...

Jako jedną z główniejszych przeszkód uznaliśmy niestosowność zachodzącą w znacznej części kraju między objętością poddańczych powinności dzieciom przysługującym a posiadłością gruntową, z której owe powinności uiszczane być muszą. Jako rzecz szkodliwą dla podźwignienia kraju uznaliśmy także, że prawnie uznany rodzaj posiadłości najliczniejszej klasy posiadaczy ziemskich, mianowicie stanu poddańczego, nie był jeszcze ustalony zgodnie z powszechną ustawą cywilną, przez co pomienieni posiadacze ziemscy nie mogli być uczestnikami tych korzyści, które prawu własności i kredytowi realnemu ustawami zapewnione są.

Dla ucnienia tej niedogody i dla utworzenia pracowitemu rolnikowi drogi do osiągnięcia lepszego bytu, rozporządziliśmy patentem Naszym z dnia 13 kwietnia 1846 zniesienie dalekich podwóń i dni pomocnych, a postanowieniem Naszym z dnia 12 listopada 1846 - uporządkowanie robocizny jako naj-

główniejszej powinności poddańczej na podstawie operatów podatku gruntowego z roku 1820, niemniej przyznaliśmy poddańczym posiadaczom gruntowym zupełną własność pożytkową gruntów w ich prawnym posiadaniu zostających i prawo używania kredytu rzeczowego na tychże gruntach do dwóch trzecich części ich wartości.

Podczas gdy regulacja pańszczyzny podług uchwalonych przez Nas oznaczeń do skutku przychodziła, zaszły w kraju wypadki, które wywołały potrzebę na dania odmienionego kierunku i większej rozciągłości środków przez Nas zamierzonym do wzniesienia pomysłowości jego. W różnych częściach kraju oświadczyli posiadacze dóbr, że chcą poddanym swoim powinność robocizny darować bezpłatnie. Podano Nam także w imieniu poddańczych z równoczesnym rozwiązaniem służebnictw. Takim postępowaniem mogliby być narażeni na niebezpieczeństwo w prawach swoich nie tylko ci dóbr właściciele, którzy nie mieli zamiaru, aby poddanych od powinności bezpłatnie uwolniono, ale również i wierzyciele, którym na dobrach przysługiwały prawa rzeczowe; skąd nowa pobudka do rozterek i oburzenia umysłów między mieszkańcami kraju rozwinęła się.

Zważając na te okoliczności, które w dokonaniu środków przez Nas rozporządzonych żadnej nie dopuszczają zwłoki, powodowani gorącym życzeniem, aby dobry byt ludu wiejskiego przez zupełne zniesienie robocizny pańszczyźnianej i innych poddańczych powinności z gruntów włościąńskich /rustykałnych/ dokładnie ustalić, niżeliby to przez zregulowanie robocizny osiągnąć się dało, będąc także życzliwym zamiarem powodowani, aby właściciele dóbr ziemskich ile możności od zgubnych wstrząśnień w ich majątkowych stosunkach zachować, na koniec w celu umocnienia powszechnego bezpieczeństwa prowincji oraz trwałego uspokojenia umysłów, rozkazujemy:

1. Wszystkie robocizny i inne poddańcze powinności tak gospodarzy gruntowych, jako też chałupników i komorników ustać mają z dniem 15 maja 1848.

2. Trwające służebnictwa pozostają nienaruszone, atoli za to obowiązani są poddani, o ile prawa służebnictwa na pańskim gruncie wykonywać zechcą, uiszczać stosowną zapłatę, której ustanowienie zostawia się przede wszystkim dobrowolnej umowie poddanych ze swoimi panami.

Jeżeli ugoda taka nie przyjdzie do skutku, wtedy zapłata w drodze dla

spraw poddańczych przepisanej, z wolnością poszukiwania swego prawa w władz sądowych w rocznym oznaczeniu gotowizny wymienioną być ma, wszelako ta zapłata względnie do poddanych, których pańszczyzna przez regulację robocizny nie o całą trzecią część ich dotychczasowej powinności urbarialnej zmniejszoną jest, dwóch trzecich części ich dotychczasowych prawnie należących się urbarialnych i dominikalnych dziesięcinnych powinności - co do innych poddanych atoli owego wymiaru i sposobu prawnie należących się powinności przenosić nie powinna, jaki się podług pomienionego zregulowania pańszczyzny okazał. Tam, gdzie już teraz czynsz prawomocnie jest ustanowionym za używanie takowych służebnictw, przy tym wymiarze i nadal zostać ma.

3. Jeżeli gdzie poddani prawo służebnictwa ze związku poddaństwa wypływające wskutek podziału dóbr wykonywają na gruntach nie do ich bezpośredniego, ale do obcego państwa należących, służebnictwo to utrzymuje się w swej mocy, wszakże poddani są obowiązani czynsz za używanie tego służebnictwa podług wymiaru, jaki w ustępie poprzedniczym określonym został. Płacić do skarbu publicznego, który ich z powinności urbarialnych wykupuje.

4. Za to posiadacze dóbr ziemskich uwalniają się poczynając od 15 maja 1848:

- a/ od opłaty podatku urbarialnego; podatek od dziesięcin duchowieństwa płacić będzie i na przyszłość poborca dziesięciny;
- b/ od obowiązku dawania zapomogi poddanym swoim tejsze potrzebującym;
- c/ od obowiązku ułożenia ksiąg gruntowych, gdzie takowe jeszcze zaprowadzone nie są, niemniej od utrzymania takowych;
- d/ od obowiązku zastępowania poddanych swoich w sprawach spornych;
- e/ od płacenia dodatku na pokrycie wydatków dla straży bezpieczeństwa;
- f/ od ponoszenia wydatków połączonych z przystawą rekrutów, mianowicie z odwożeniem rekrutów na miejsce asenterunku i tychże żywieniem, które na przyszłość ponosić będą gromady;
- g/ od płacenia dodatku do kosztów kuracji w chorobach epidemicznych u ludzi, wenerycznych i zarazach na bydło.

5. Przez postanowienia względem przyszłego urządzenia pierwszych instancji uwolnieni będą, ile możliwości jak najprędzej właściciele dóbr także

ciężaru zarządzania i pobierania stałych podatków, niemniej od wydatków i odpowiedzialności, które z wykonywaniem sądownictwa cywilnego i z zarządaniem spraw politycznych ściśle są połączone. ...

7. W tych wszystkich ulgach znajdują dóbr właściciele częściowe wynagrodzenie za utratę robocizny i innych danin poddańczych, które przy wymierzeniu wynagrodzenia przez skarb najwyższy przyjętego, w jednej trzeciej części wartości byłych dotąd powinności porachowane być ma. Dalsze wynagrodzenie obejmuje wartość służebnictw, których poddani używać na gruncie pańskim mają prawo, o ile te służebnictwa wskutek dobrowolnej umowy ustaną lub gdzie takowe nadal pozostaną, w zapłacie, którą poddani za użytkowanie służebnictw uiszczać powinni. Za resztę prawnie należących urbarialnych i dominikalnych poborów w dziesięć, które pokrytymi nie będą, nastąpi kosztem kraju /państwa/ wynagrodzenie dziedzicom i do poborów urbarialnych uprawnionym na podstawie wyrachowania wartości podług cen w prowizorium podatku gruntowego przyjętych, z czego jednak ilość częściowa, piąty odsetek za kosztą i utraty poboru odtrąconą będzie.

8. Środki i sposoby pokrycia podług cen urbarialnych wyrachować się mającego wynagrodzenia, które skarb najwyższy dziedzicom zapłacić ma, w drodze konstytucyjnej bliżej wyjaśnione będą...

Tuszymy sobie, że właściciele dóbr ziemskich i poddani uznają w tych rozporządzeniach Naszych, któreśmy po troskliwym rozważaniu dobra publicznego uwzględniając zarazem stosunki naglące ku obustronnej korzyści wydali nowy dowód Naszej nieprzerwanej pieczołowitości o ich dobro, i że szczególnie posiadacze gruntów poddańczych, chałupnicy i komornicy, których powinności nawet z poświęceniem skarbu publicznego znosimy, staną się godnymi tych udzielonych sobie względów przez posłuszeństwo dla ustaw, utrzymywanie spokoju i porządku, chroniąc się wszelkich zamachów na osoby i własność czyją, przez niezłomną wierność i przyczynność ku Nam i ku Naszemu rządowi oraz przez szczerze wspieranie właścicieli dóbr ziemskich, uprawiając ich rolę za umiarkowaną zapłatę dzienną...

Nr 20.

1857 lipiec 4, Poznań - Fragmenty recessu uwłaszczeniowego wsi Stare Kramsko ¹

/dokument przechowywany jest przez władze administracyjne gminy Babimost/
 /.../ B. Grunta własnością posiadane: 1. Gospodarstwo Kmiecie Kazimierza Benyska, z którego Jakub Kamza odłączony kawałek posiada, 2. Gospodarstwo Kmiecie Jana Speralskiego, 3. Gospodarstwo półrolnicze Walentego Waberskiego, 4. także gospodarstwo Stanisława Hepla, z którego Jan Eckert odłączony kawałek posiada, 5. Gospodarstwo półrolnicze Franciszka Sulka, z którego Klemens Szymański odłączony kawałek posiada, 6. Gospodarstwo półrolnicze Hyacyntha Kubika, z którego Błażej Kubik odłączony kawałek posiada, 7. Gospodarstwo chałupnicze zaciężne Andrzeja Lorenza, z którego Tadeusz Speralski i Walenty Sulek odłączone kawałki posiadają, 8. Gospodarstwo chałupnicze zaciężne Jana Kukli, 9. także gospodarstwo Walentego Karchniwego z którego Jakub Kamza odłączony kawałek posiada, 10. także gospodarstwo Agnieszki z Karchniwych Kubikowej wdowy, 11. także gospodarstwo Łukasza Woytasa, 12. także gospodarstwo Jakuba Rokity, 13. Gospodarstwo chałupnicze wolne Antoniny z Heyduków Maternowej wdowy i jej dzieci, 14. Gospodarstwo chałupnicze wolne Antoniego Piweckiego, 15. posada karczemna Józefa Szymańskiego, 16. posada kowalska Józefa Muńko, 17. posada chałupnicza Jana Sulka, 18. podobnie Józefa Beyera, 19. podobnie Wawrzyna Cichego, 20. podobnie Wojciecha Kubika.

III. Szkoła katolicka z małą tylko posiadłością z roli i łąki się składającą.

IV. Chałupa dla owczarza z ogrodem do gospodarzy rolnych wspólnie należąca

Gospodarze ad II wymienieni resp. ich poprzednicy, obowiązani byli Dominio Woynowa do danin w gotowych pieniądzech i naturaliach oraz do pańszczyzn ręcznych i bydelnych a nawzajem miało dominium obowiązków na wywiązywanie się drobne rybny, piwa i wódki dawać.

Dominio służyło prawo pasania owiec na rolach gospodarzy i na pewnym obwodzie pastwiska na polach położonego. Właścianie na gruntach osiedli

plebanii katolickiej i posadzie organisty w Nowem Kramsku do pewnych danin z ziarna się składających. Wszyscy gospodarze posiadali pastwiska, na którym jako też na innych gruntach swoich wspólnie pasali.

W roku 1824 wniosło Dominium Dóbr Woynowa o urządzenie siebie z gospodarzami na mocy ustawy 28 kwietnia 1823 r. uznawszy atoli później gospodarzy resp. ich poprzedników - wyjąwszy wymienionych pod II A za właścicieli ich gospodarstw zażądało rozseparowania siebie z nimi według regulaminu z dnia 7 czerwca 1821.

Ponieważ gospodarze przeciwko temu z protestacją wystąpili, ustanowione zostało wyrokiem sędziego, iż gospodarze są właścicielami swych gospodarstw i że według regulaminu dotyczącego się ablucyi i podziału wspólności z dnia 7 czerwca 1821 z Dominium rozseparowani być powinni. /.../

Gmina miasta Cylichowy, właścicielka dóbr szlacheckich Woynowa, rozdzimbrowawszy czyli rozczęstkowawszy też dobra w r. 1844 sprzedała przytem wieś Stare Kramsko, wraz z prawem pasania owiec Dominium służącemu, oraz z pańszczyzną, z daninami z gotowych pieniędzy i z naturaliów się składającymi obu chałupników wolnych /poz. II B nr 13 i 14 wymienionych/ a z wyłączeniem pańszczyzn, danin w pieniądzu i naturaliach tudzież innych powinności wszystkich posiadzicieli gruntowych w Starem Kramsku, które ostatnie gminie miejskiej Cylichowy zastrzeżone zostały. /.../

Przedmiotem niniejszego rozseparowania jest zatem:

- A. ablucya czyli okupienie /-/² wymienionych pod poz. II 1 do 6 włościan.
- B. Zniesienie wspólności pastwiska i służącemu Dominium prawa wolnego pasania owiec, oraz gospodarze zebranie do kupy gruntów na polach Staro Kramskich.
- C. Uposażenie szkoły.
- D. Zamiana daniny z ziarna się składającej, które gospodarze plebanii i organistostwu katolickim w Nowem Kramsku oddawać są obowiązani na rentę pieniężną.
- E. Uregulowania gospodarstwa zaciężnego emfiteutycznego³, niegdyś do Benyskiewicza /alias Sulka/ należącego w celu nadania go posiadzicielom na własność.

Sprawa takowa toczyła się i załatwioną jest pod styrem Królewskiej Komisji Generalnej w Wielkim Księstwie Poznańskim. Na cel tejże zostały pola Starego Kramaska rozmiarzone i zbonitowane, a rezultat bonitacji został na mapy Nr 58 II i 58 IV przez ziemomierzę Gladysch w roku 1828 i przez rewidora rozmiarowego Richter w roku 1843 sporządzone, wniesiony.

Za odpadnienie wszystkich prestaryow włościan zaciężnych, płacili z początku ciż włościanie Dominio roczną rentę pieniężną i później atoli za opuszczeniem sobie tejże renty, odstąpili Dominio pewne grunty.

Przez podział wspólności zniesione zostało wszelkie prawo pastwiska a bonifikacya za to udzielana została uprawnionym w przyległości innych gruntów, które im za wynagrodzenie zostały wyznaczone.

Ostatnie dla fizycznego składu ziemi na terytorium Starego Kramaska, udzielone być mogła jednym działem tylko niektórym interessantom, większej zaś części interessantów wyznaczone być miały kilku działami. /.../

Rozseparowanie stron doszło do skutku częścią przez ugodę, a częścią ustanowione być musiało wyrokiem sędziego.

Stosownie do par. 25 do 27 ustawy z dnia 30 czerwca 1834 została separacya niniejsza przez wydanie obwieszczeń do wiadomości publicznej podana, lecz gdy na wyznaczonym terminie nikt się z nowych interessantów nie zgłosił, przeto nie wiadomi interessanci, gdyby się jacyś znaleźć mieli, nawet chociażby pokrzywdzeni byli, muszą zawsze na czynności tej zaprzestać. Wszyscy interessanci do sprawy przyzwani, to jest

I Gmina miasta Cylichowy

II Wilhelm Boemak Oberamtman jako dziedzic wsi Starego Kramaska z Woynowa

III wymienieni na wstępie pod II włościanie na gruntach osiedli zawierają teraz z przystąpieniem do tego zastępców plebanii katolickiej i organizatorstwa w Nowym Kramsku względem rezultatów seperacyi recess następującej osnowy:

par. 1 Okupienie prestacyi włościan zaciężnych Nr II B 1 do 6 na wstępie do recessu wymienionych.

Gmina miasta Cylichowy, jako uprawnione Dominium uwalnia obowiązanych gospodarzy pod Nr II B do 6 na wstępie do recessu wymienionych od wszystkich dotychczasowych prestacyi czyli powinności składają

ych się bądź to z pańszczyzny ręcznej lub bydlnej, bądź to z danin naturaliów lub z opłat pieniężnych na wieczne czasy. Wzajemne ku tymże gospodarzom obowiązki dziedzica znoszą się podobnymże sposobem.

par. 2 Wynagradzając Dominium za opuszczenie sobie pretestacyi w par. 1 opisanych, odstępują temuż Dominio następujące grunta w wartości roli owsianej I klasy:

a/ każdy z włościan na wstępie do recessu pod Nr II B 1 i 2 wymienionych 40 morgów,

b/ każdy z włościan pod Nr II B 3 i 4 tymże powiedzianych dwadzieścia morgów,

c/ każdy z włościan pod Nr II B 5 i 6 tamże powiedzianych dwadzieścia dziewięć morgów.

Wynagrodzenie dopiero wyszczególnione mieści w sobie plan w par. 5 wykazany.

par. 3 Oprócz wynagrodzenia gruntem w poprzednim par. wykazanego obowiązani są gospodarze zaciężni następujące renty dziedzicowi dóbr Starego Kramaska resp. iego następcy w posesyi Nr 1 mianowicie:

1. Kazimierz Benysek - 1 tal. 16 sgr 8 fen.; 2. Jan Speralski - 1 tal. 15 sgr 2 fen.; Walenty Waberski - 1 tal. 26 sgr 7 fen.; 4. Stanisław Heppel - 1 tal. 25 sgr 9 fen.; 5. Franciszek Sulek - 1 tal. 28 sgr 4 fen.; 6. Hyacynt Kubik - 1 tal. 1 sgr 7 fen. /.../

par. 4 Postanowienia tyczące się podziału wspólności.

Wszyscy posiadziciele gruntowi odstępują grunta swoje na terytorium Starego Kramaska potąd posiadane wyjąwszy podwórza i miejsca zabudowań - do ogólnej masy podziału, zrzekają się na zawsze wszelkiego prawa pastwiska na temże terytorium.

par. 5 W nagrodę za grunta według par. 4 odstąpione i za odpadłe prawo pastwiska odbiera każdy z interessantów /-/⁴ włościanie zaciężni po odciągnięciu gruntów Dominio na wynagrodzenie odstąpionych, inna posiadłość zupełnie odseperowaną i od służebności obcych wolną, mianowicie:

I Gmina miasta Cylichowy resp. i jej następcy w posesyi dziedzica dóbr Starego Kramaska, plan gruntu nr 1 nad granicą z Klemzigiem obejmującej roli 226 M 40 Pr, pastwiska 120 Pr, ogólnie 226 M 160 Pr.

II Dziedzic dóbr Starego Kramaska i Jan Eckert właściciel kawałka plan nr 2 a w szczególności dziedzic Starego Kramaska w działkach nr 2a - Siedlisko we wsi 4 M 85 Pr, Nr 2a - glina nad granicą z Klemzigiem 1 M 90 Pr, Nr 2a - nad granicą z Langmeilem i Szmoellen 487 M 78 Pr, ogólnie 693 M 78 Pr, które obejmują podwórza, budowisk i ogrodów 5 M 1 Pr, roli i ogrodów polnych 563 M 132 Pr, łąki 12 M 69 Pr, pastwiska 103 M 7 Pr, trzciniska 1 M 95 Pr, rowów i ługowisk 5 M 134 Pr. Jan Eckert w działale nr 2b we wsi który zawiera podwórza i ogrodu 42 Pr.

III Włóścianie na gruntach osiedli.

A. Włóścianie zaciężni.

1. Kazimierz Benysek i posiadziciel kawałka Jakub Kamza plan gruntu nr 3a w szczególności Kazimierz Benysek w udziałach Nr 3a Siedliska 178Pr 3a na prawo przy drodze do Langmeil 36 M 177 Pr, przy drodze do Klemzig 34 M 3 Pr, na prawo przy drodze do Woynowa 3 M 148 Pr. Ogólnie 75 M 146 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 178 Pr, ogrodu polnego i roli 69 M 145 Pr, łąki 1 M 161 Pr, pastwiska 2 M 81 Pr, nieużytków 121 Pr. Jan Kamza dział nr 36 we wsi obejmujący siedliska i ogrodu 59 Pr.

2. Jan Speralski plan gruntu nr 4 to jest w działkach: nr 4a siedliska 2 M 43 Pr, 4b na zachód podewsią 54 M 123 Pr, 4c na prawo przy drodze do Woynowa 2 M 168 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 1 M 136 Pr, roli 53 M 88 Pr, łąki 2 M 168 Pr, pastwiska 1 M 122 Pr.

3. Walenty Waberski plan gruntu nr 7 to jest w działkach 7a siedlisko we wsi 96 Pr, 7b na zachód podewsią 21 M 4 Pr, 7c na prawo przy drodze do Klemzig 17 M 135 Pr, 7d na lewo przy drodze do Woynowa 1 M 82 Pr ogólnie 40 M 137 Pr, które obejmują: siedliska i ogrodu 96 Pr, roli 38 M 113 Pr, łąki 1 M 82 Pr, pastwiska 17 Pr, nieużytków 9 Pr.

4. Stanisław Heppel i właściciel kawałka Jan Eckert plan gruntu nr 8 w szczególności Stanisław Heppel w działkach nr 8a siedliska we wsi 80 Pr nr 8b na zachód podewsią 21 M 75 Pr, nr 8c przy drodze do Klemzig 18 M

10 Pr, nr 8d na lewo przy drodze do Woynowa 1 M 83 Pr, ogólnie 41 M 68 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 80 Pr, roli 38 M 131 Pr, łąki 1 M 73 Pr nieużytków 67 Pr. Jan Eckert w plan 8b we wsi, który obejmuje siedliska i ogrodu 42 Pr, roli 144 Pr, ogólnie 1 M 6 Pr.

5. Franciszek Sulek i posiadziciel kawałka Klemens Szymański plan gruntu Nr 9 mianowicie Franciszek Sulek w działkach 9a siedlisko we wsi 1 M 99 Pr, 9c na zachód podewsią 23 M 33 Pr, 9d na prawo przy drodze do Goltzen 13 M 13 Pr, 9e na lewo przy drodze do Klemzig 21 M 54 Pr, 9f na lewo przy drodze do Woynowa 4 M 37 Pr. Ogólnie 63 M 56 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 132 Pr, roli 57 M 164 Pr, łąki 2 M 138 Pr, pastwiska 1 M 101 Pr, nieużytków 61 Pr. Klemens Szymański plan nr 9b we wsi obejmujący siedliska i ogrodu 64 Pr, roli 1 M 152 Pr, ogólnie 2 M 34 Pr.

6. Hyacynt Kubik i posiadziciel kawałka Błażej Kubik plan gruntu nr 10 w szczególności Hyacynt Kubik w działkach 10a siedlisko we wsi 149 Pr, 10c na zachód podewsią 26 M 131 Pr, 10d przy drodze do Klemzig 31 M 61 Pr, 10e na prawo przy drodze do Goltzen 13 M 103 Pr, 10f na prawo przy drodze do Woynowa 2 M 148 Pr. Ogólnie 75 M 52 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 125 Pr, roli 71 M 12 Pr, łąki 2 M 148 Pr, pastwiska 102 Pr, nieużytków 25 Pr. Błażej Kubik dział nr 10b we wsi obejmujący siedliska 15 Pr, roli 3 M 65 Pr

B. Chałupnicy zaciężni.

1. Andrzej Lorenz i posiadziciele kawałków Walenty Sulek i Tadeusz Sperialski plan gruntów nr 11 w szczególności Andrzej Lorenz w działkach nr 11a siedlisko we wsi 1 M 169 Pr, 11b na prawo przy drodze do Klemzig 30 M 105 Pr, 11c na lewo drogi do Langmeil 5 M 72 Pr, 11d nad rzeką Obrą 1 M 176 Pr Ogólnie 39 M 162 Pr, które obejmują siedliska i ogródów 152 Pr, roli 31 M 98 Pr, łąki 1 M 149 Pr, pastwiska 5 M 96 Pr, trzciniiska 27 Pr. Walenty Sulek dział nr 11e we wsi obejmujący siedliska i ogrodu 49 Pr. Tadeusz Sperialski dział nr 11f we wsi obejmujący siedliska i ogrodu 42 Pr.

2. Jan Kukła plan nr 12 to jest w działkach nr 12a siedlisko we wsi 139 Pr, 12b przy drodze do Klemzig 22 M 161 Pr, 12c na lewo przy drodze do Lang-

26 M 118 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 105 Pr, roli 22 M 161 Pr, łąki 1 M 10 Pr, pastwiska 5 M 6 Pr, trzciniska 16 Pr.

3. Walenty Karchniwy i posiadziciel kawałka Jakub Kamza plan nr 13 w szczególności Walenty Karchniwy w działkach nr 13a siedlisko we wsi 51 Pr, 13b nad granicą z Goltzen 11 M 121 Pr, 13c na lewo od drogi Langmeile 1 M 62 Pr, 13d na lewo od drogi do Woynowa 1 M 76 Pr. Ogólnie 14 M 130 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 34 Pr, roli 11 M 121 Pr, łąki 1 M 76 Pr, pastwiska 1 M 79 Pr. Jakub Kamza w działkach nr 13aa we wsi 50 Pr, nr 13bb nad granicą z Goltzen 11 M 169 Pr, 13cc na lewo drogi do Langmeile 1 M 158 Pr, 13dd na lewo od drogi do Woynowa 1 M 75 Pr. Ogólnie 15 M 92 Pr, które obejmują podwórza i budowiska 34 Pr, roli 11 M 169 Pr, łąki 1 M 73 Pr, pastwiska 1 M 174 Pr.

4. Agnieszki z Karchniwów owdowiała Kubikowa plan gruntu nr 14 a to w działkach nr 14a siedlisko we wsi 95 Pr, 14b na prawo przy drodze do Klemzig 16 M 118 Pr, 14c na lewo przy drodze do Goltzen 9 M 97 Pr, 14d na lewo drogi do Langemeile 4 M 124 Pr, 14e na lewo drogi Woynowskiej 2 M 45 Pr. Ogólnie 33 M 121 Pr, które obejmują siedliska i ogrodów 43 Pr, roli 26 M 23 Pr, łąki 2 M 45 Pr, pastwiska 5 M 10 Pr.

5. Łukasz Woytaś plan gruntu nr 15 to jest w działkach nr 15 a siedlisko we wsi 129 Pr, 15b nad granicą z Goltzen 11 M 139 Pr, 15c na lewo przy drodze do Langmeile 11 M 165 Pr, 15d na lewo przy drodze do Woynowa 2 M 178 Pr. Ogólnie 27 M 65 pr, które obejmują siedliska i ogrodu 89 Pr, ogrodu polnego i roli 18 M 32 Pr, łąki 2 M 66 Pr, pastwiska 5 M 126 Pr, trzciniska 112 Pr.

6. Jakub Rokitka plan gruntu nr 16 to jest w działkach nr 16a siedlisko we wsi 94 Pr, 16b nad granicą z Goltzen 16 M 39 Pr, 16c na lewo przy drodze do Langmeile 13 M 158 Pr, 16d na lewo przy drodze do Woynowa 172 Pr. Ogólnie 31 M 103 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 79 Pr, ogrodu polnego i roli 23 M, łąki 172 Pr, pastwiska 6 M 89 Pr.

C. Chałupnicy wolni.

1. Wdowa Maternowa i jej dzieci: plan gruntu nr 17 to jest w działkach Nr 17a siedliska we wsi 1 M 90 Pr, 17b na lewo przy drodze do Langemeile 8 M

91 Pr, 17c niedaleko poprzedniego 9 M 164 Pr, 17d nad rzeką Obrą 3 M 100Pr
Ogólnie 23 M 84 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 91 Pr, ogród polny i
roli 8 M 152 Pr, łąki 2 M 92 Pr, pastwiska 10 M 101 Pr, trzcinowiska 1 M
8 Pr.

2. Antoni Piwecki plan gruntu nr 18 to jest w działkach: nr 18a siedlisko
po obu stronach ulicy wiejskiej 1 M 158 Pr, 18b na lewo przy drodze do
Langemeile 8 M 84 Pr, 18c na lewo przy drodze do Woynowa 12 M 54 Pr, 18 d
nad rzeką Obrą 1 M 148 Pr, Ogólnie 24 M 84 Pr, które obejmują ogrodu i
siedliska 1 M 25 Pr, ogrodu polnego i roli 14 M 82 Pr, łąki 1 M 76 Pr, pa-
stwiska 7 M 9 Pr, trzcinowiska 72 Pr.

D. Józef Szymański karczmarz plan gruntu nr 19 to jest w działkach: nr 19 a
siedlisko we wsi 1 M 143 Pr, 19 b na lewo przy drodze do Woynowa 114 M 166
Pr, 19 c na drodze do Langmeil 9 M 109 Pr, 19 d na lewo przy drodze do Woy
nowa 2 M 170 Pr; ogólnie 129 M 48 Pr, które obejmują podwórza i ogród 1 M
115 Pr, ogród polny i roli 117 M 122 Pr, łąki 2 M 54 Pr, pastwiska 4 M 148
Pr, nieużytków 2 M 149 Pr.

E. Kowal Józef Munko nr 20 to jest w działkach nr 20a siedlisko we wsi 85
Pr, 20b w lewo przy drodze do Klemzig 80 Pr, 20c w lewo przy drodze do Lan
gmeil 9 M 107 Pr, 20d w lewo przy drodze do Woynowa 3 M 65 Pr. Ogólnie 13
M 157 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 58 Pr, roli i ogrodu polnego 3
M 157 Pr, łąki 3 M 20 Pr, pastwiska 6 M 57 Pr, trzcinowiska 45 Pr.

D. Chałupnicy.

1. Jan Sulek plan gruntu nr 21 to jest w działkach nr 21a siedlisko we wsi
1 M 14 Pr, 21b na lewo przy drodze do Langmeil 14 M 103 Pr. Ogólnie 15 M
117 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 173 Pr, ogród polny i roli 14 M
58 Pr, pastwiska 66 Pr.

2. Józef Beyer plan gruntu nr 22 to jest w działkach Nr 22a siedlisko we
wsi 68 Pr, 22b na prawo przy drodze do Woynowa 15 M 43 Pr. Ogólnie 15 M
111 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 43 Pr, roli 14 M 138 Pr, pastwis
ka 110 Pr.

3. Wawrzyn Cichy - plan gruntu nr 23 to jest w działkach Nr 23a siedlisko we wsi 2 M 31 Pr, 23b na prawo przy drodze do Woynowa 12 M 140 Pr. Ogólnie 14 M 140 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 2 M 31 Pr, roli 4 M 66 Pr, pastwiska 8 M 43 Pr.

4. Wojciech Kubik - plan gruntu nr 24 to jest w działkach Nr 24 a siedliska we wsi 1 M 106 Pr, 24 b na prawo przy drodze do Woynowa 12 M 157 Pr. Ogólnie 14 M 83 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 37 Pr, roli 4 M 75 Pr, pastwiska 9 M 151 Pr.

par. 6 Uposażenie szkoły.

Grunta które dotąd do szkoły należały nie miały tej wartości jaką prawo na uposażenie szkoły przepisuje. Wyznaczono więc na zupełne uposażenie szkoły, łącząc już w to wynagrodzenie za grunta, które szkoła dotąd posiadała to jest w działkach Nr 25 a siedlisko, ogród i roli w lewo przy drodze do Woynowa 4 M 116 Pr, 25 b w lewo przy drodze do Langmeile 6 M 72 Pr, 25c w lewo przy drodze do Woynowa 2 M 92 Pr. Ogólnie 13 M 100 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 165 Pr, roli i ogrodu polnego 9 M 133 Pr, łąki 2 M 92 Pr, pastwiska 18 Pr, nieużytków 52 Pr. Ta posiadłość, na której powiększenie grunt z pastwiska wspólnego włościan jest wzięty, staje się własnością szkoły. Każdorazowy nauczyciel obowiązany jest wszakże z działu nr 25 a 90 Prętów na hodowanie drzewek owocowych oddać i na tenże cel używać.

par. 7 Grunt pasterski.

Ten grunt jest własnością gminy wiejskiej a składa się z podwórza i miejsca zabudowania wraz z ogrodem 99 Pr, a roli 134 Pr. Ogólnie 1 M 53 Pr.

par. 8 Grunta wspólne.

Do użytku wszystkich uczestników tej seperacji przeznaczono i wydzielone zostały: 1. ścierowisko przy drodze do Goltzen na prawo nr 20 mapy i M 2. wodopoje we wsi przy jeziorze Nr 31 i 32 mapy 51 Pr.

par. 9 Do wyłącznego użytku wszystkich interesujących tu włościan wyznaczono: 1. Glinicę w prawo przy drodze do Klemzig nr 33 mapy obejmującej 1 M 90 Pr; 2. piaskownię w prawo przy drodze do Woynowa nr 34 mapy obejm-

mujący 1 M 90 Pr. Z gliny nie wolno nikomu gliny lub wyrobionej z tej ostatniej cegły przedawać. /.../

Par. 11 Uregulowanie gospodarstwa zaciężnego dawniej do Benyskiewicza /alias Sulka/ należącego w celu nadania go posiadaczom na własność, od powie dzianego w par. 21 terminu realizacyjnego zaczawszy, zniesiony jest stosunek dominialno-włóściański, który dotąd między właścicielami tegoż gospodarstwa miał miejsce. W szczególności ustają następujące prawa Dominii:

1. własność do gospodarstwa zaciężnego i do jego załogi,
2. prawo do pańszczyzny oraz do danin w pieniądzu i naturaliach,
3. prawo do pasania owiec po gruntach tegoż gospodarstwa zaciężnego na wstępie i w par. 1 tego recessu już wspomniane, jako też następujące prawa posiadzicieli tegoż gospodarstwa i obowiązek Dominii do naprawiania budynków gospodarstwa tego zaciężnego, prawo żądania wzajemnej nagrody przy odbywaniu pewnych usług.

Par. 12 Wynagrodzenie gospodarstwa zaciężnego.

Dominium nadaje posiadzicielom rzeczzonego gospodarstwa zaciężnego włóściańskiego następujące posiadłości, które przez dyzniebracyą po części dopiero po terminie realizacyjnym w par. 21 oznaczonym na różne grunta rozdzielone zostały, łącząc w to budynki mieszkalne i gospodarcze, które do tychczas używali na zupełną własność jako to:

1. Magdalenie z Benyskiewiczów Maternowej wdowie i jej dzieciom Teresie, Józefie, Józefowi rodzeństwu Maternów plan gruntu nr 6 to jest w działkach: nr 6 a siedlisko we wsi 1 M 175 Pr, 6 b na zachód podewsią 64 M 85 Pr, 6 c na lewo przy drodze do Goltzen 8 M 36 Pr, 6 d na lewo drogi do Woynowa 3 M 178 Pr. Ogólnie 78 M 114 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 174 Pr, roli 74 M 43 Pr, łąki 3 M 54 Pr, pastwiska 85 Pr, trzciniska 118 Pr.
2. Maciejowi Benyskiewiczowi i posiadaczom kawałków Wojciechowi Kubikowi, Józefowi Muńko, Janowi Vogtowi, Jakubowi Krawcowi, Stanisławowi Kubikowi, Wawrzynowi Cichemu plan z gruntu nr 5 i 20 a w szczególności:

Maciejowi Benyskiewiczowi w działkach nr 5 a pół siedliska we wsi 1 M 136 Pr, 5 b na zachód podewsią 11 M 112 Pr, 5 c na lewo drogi do Woynowa 1 M Ogólnie 14 M 68 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 30 Pr, roli 12 M 179 Pr, pastwiska 39 Pr, trzciniska 29 Pr.

Wojciechowi Kubikowi w działce nr 5 d w prawo przy drodze z Goltzen do Schmoellen 4 M 68 Pr, który się z roli składa.

Józefowi Muńko w działce 20 e w lewo przy drodze do Klemzig 10 M 32 Pr, który się z roli składa.

Janowi Vogtowi w działce 5 g przy drodze do Klemzig 14 M 34 Pr, które obejmują siedliska i ogrodu 45 Pr, roli 11 M 178 Pr, łąki 1 M 129 Pr, pastwiska 52 Pr, trzciniska 58 Pr.

Stanisławowi Kubikowi w działkach nr 5 aa siedliska we wsi 16 Pr, 5 b w lewo przy drodze do Klemzig 17 M 119 Pr. Ogólnie 17 M 135 Pr, które obejmują siedliska 16 Pr, roli 17 M 46 Pr, pastwiska 73 Pr.

Wawrzynowi Cichemu w działce 5 c łąki na lewo przy drodze do Woynowa 179 Pr, które obejmuje łąki 146 Pr, trzciniska 33 Pr.

Par. 13 Wynagrodzenie Dominii.

Wynagrodzenie gminy miejskiej Cylichowskiej za /aut. z/ niesione stanowi niniejszem na roczną rentę pieniężną tal. 20.

Posiedziciele gruntów rozdymbrowanego czyli rozcząstkowanego gospodarstwa zaciężnego mają w miarę wartości gruntowych swych posiadłości następujące kwoty na tęż rentę składać:

1. Magdalena Maternowa i jej dzieci 9 tal. 28 sgr 11 Jen, 2. Maciej Benyskiewicz 1 tal. 28 sgr 6 Jen, 3. Wojciech Kubik 15 sgr 5 Jen, 4. Józef Muńko 1 tal. 16 sgr 4 Jen, 5. Jan Vogt 1 tal. 20 sgr 11 Jen, 6. Jakub Krawiec 2 tal. 3 sgr 5 Jen, 7. Stanisław Kubik 1 tal. 26 sgr 11 Jen, 8. Wawrzyn Cichy 9 sgr 7 Jen. Ogółem 20 tal. O skupieniu tychże rent mówią par. 22 do 25 niniejszego recessu.

Par. 14. Daniny realne na rzecz plebanii i organistostwa w Nowem Kramsku.

Gospodarze w Starem Kramsku na wstępie do recessu pod II A i pod II B Nr 1 do Nr 6 wymienieni obowiązani byli dotąd plebanii i organistostwu ka-

tolickiemu do pewnych rocznych danin zboża w ziarnie.

Par. 15 Powiedziane w par. 15 daniny znoszą się niniejszym na zawsze a w miejsce tychże wstępują następne wyrażone renty pieniężne, które przez właściciwych posiadaczy gruntowych plebanii i organistostwu katolickiemu corocznie na Sw. Marcin płacone być powinni:

Płacić więc mają:

1. dziedzic włości Starego Kramska jako właściciel planu nr 1: a/ plebanii katolickiej 8 tal. 27 sgr. 5 fen, b/ posadzie organisty 3 tal. 10 sgr. 1 fen. 2. Kazimierz Benysek: a/ plebanii 3 tal. 15 sgr. 10 fen, b/ posadzie organisty 1 tal. 9 sgr. 6 fen. /.../ 15. Józef Muńko: a/ plebanii 12 sgr. 10 fen, b/ posadzie organisty 4 sgr. 10 fen.

Par. 16 Uregulowanie podatku gruntowego.

Co do podatku gruntowego dzieją się przez seperacją niniejszą następujące odmiany:

Według par. 2 niniejszego recessu zostały z gospodarstw chłopskich własnością posiadanych, pewne grunta w nagrodę zniesione pańszczyzny odstąpione. Każdoczesny właściciel tegoż planu wynagrodzenia obowiązany jest opłacić podatek gruntowy, który na toż wynagrodzenie jest nałożony lub w przyszłości nałożony będzie, lecz też mocen jest zaraz od tych gospodarzy, którzy grunt wstąpili pewnej bonifacyi żądać. Ta bonifikacya wykazana jest jako stała renta pieniężna. /.../

Par. 21 Termin realizacyjny.

Termin wykonania niniejszej separacyi przypadł w sposób następujący:

1. pańszczyzny, daniny w gotowych pieniądzech i w naturaliach gospodarzy na wstępie do recessu pod II B Nr 1-6 wymienionych ustały na dzień 1 lipca 1842 i w tym dniu rozpoczęła się opłata rent pieniężnych na wstępie wspomnianych.
2. nowe wynagrodzenia gruntowe wskutek podziału wspólności wydzielone, objęte zostały w posiadanie w porze uprawy siewów oziminnych w roku 1849, w tejsze samej porze objęta też w posiadanie gmina miejska Cylichowska wynagrodzenie gruntowe, które w miejsce wspomnianych pod Nr 1 rent pie-

nieżnych ustąpiło.

3. wspólne pasanie po rolach i stałych pastwiskach ustało na dniu 25 sierpnia 1849 a po łąkach na dniu 1 stycznia 1850.
4. zapasy drzewa, które się znajdowały na zplazinach leśnych przez niektórych posiadzicieli gruntowych odstąpić się mających, zostały do dnia 1 lipca 1850 zupełnie uprzątnięte.
5. uregulowanie stosunków dominialnych a w szczególności królewskich gospodarstwa zaciężnego Benyskiewicza /alias Sulka/ wykonana została na dniu 11 listopada 1847. W dniu tym ustały wzajemne powinności i obowiązki między dominium a posiadzicielami tegoż gospodarstwa zaciężnego a własność ostatniego przeszła na jego posiadzicieli. Renty w par. 13 recessu powiedzianą zapłaconą została gminie miasta Cylichowy w tymże samym dniu poraz pierwszy postnumerando.
6. Renty pieniężne w par. 15 tego recessu ustanowione, zapłacone zostały przez właściwych posiadzicieli gruntowych, plebanii i organistostwu katolickiemu w Nowem Kramsku na Św. Marcin 1852 pierwszy raz. O tegoż terminu zacząwszy płacą obowiązani do tego właściciele gruntów renty w par. 3 tego recessu wyrażone, dziedzicowi dóbr Starego Kramska. /.../ ⁵

1 Wstępna część recessu zaginęła.

2 Wyraz nieczytelny.

3 Wg encyklopedii Z. Glogera są albo puste grunta wydzierżawione za pewną opłatę, albo grunty zakupione, albo wreszcie dzierżawy królewsczym

4 Wyraz nieczytelny.

5 Podpisy składano w r. 1855 i 1856. Protokół zakończony pieczęcią nieczytelną: Königliche Generall Kommission für Grossherzogstum Posen. 4 lipiec 1857.

Nr 21

1858 grudzień 28, Warszawa - Postanowienie Rady Administracyjnej o zawieraniu kontraktów wieczystoczynszowych
/Materiały do dziejów uwłaszczenia ..., s. 383/.

W imieniu Najjaśniejszego Aleksandra II, Cesarza Wszechrosji, Króla Polskiego, etc., etc., etc., Rada Administracyjna Królestwa.

Pragnąc ułatwić w myśl artykułu 5 Najwyższego Ukazu z dnia 20 maja/7 czerwca 1846 roku zawierania kontraktów czynszowych pomiędzy właścicielami dóbr i rolnikami, 3 morgi /1 dziesiątyna 1289 sażeni/ lub więcej ziemi dla siebie obrabiającymi, a zarazem w rozwinięciu artykułu 3 postanowienia swego z dnia 18/30 listopada 1858 r. Rada Administracyjna z najwyższego Jego Cesarsko-Królewskiej Mości upoważnienia na przedstawienie Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych postanowiła i stanowi:

T y t u ł 1

O zawieraniu dobrowolnych kontraktów czynszowych pomiędzy właścicielami dóbr i rolnikami

Art. 1. Oczynszowanie za dobrowolną między stronami umową rolników, osiadłych po wsiach i miastach prywatną własnością będących, których uposażenie nie mniej jak 3 morgi /1 dziesiątyna 1289 sażeni/ wynosi, odbywać się ma przy zastosowaniu się do zasad niniejszym postanowieniem objętych.

Art. 2. Dopóki właściciel dóbr nie wejdzie w układ o oczynszowanie i układ ten zawarty, zatwierdzony i na kontrakt notarialny zamieniony nie zostanie, rolnicy obowiązki dotychczasowe względem właściciela regularnie wykonywać winni.

Art. 3. Kontrakty czynszowe winny być wieczyste i zawierane być mogą albo przy utrzymaniu uposażeń rolników w ich dotychczasowych granicach, lub też na zasadzie nowego urządzenia osad kolonialnie lub niekolonialnie, a to w miarę jak jedno lub drugie przez obiedwie strony za dogodne uznany zostanie.

Art. 4. Stosownie do okoliczności miejscowych oczynszowanie skutecznym być może całkowitymi posiadłościami wiejskimi lub miejskimi częściowo,

albo i też pojedynczymi osadami.

Art. 5. Gdyby właściciel razem z oczynszowaniem chciał oddzielić posiadłości dworskie od uposażeń rolników, układ oddzielenia tego nie może być inny jak dobrowolny i przez obydwie strony przyjęty. W takim jednak razie, gdyby 3/4 osadników zgodziło się na regulację, czwarta część pozostała będzie się musiała takowej poddać.

Art. 6. Każdy kontrakt wieczystoczynszowy poparty być winien mapą i rejestrem pomiarowym przez jednego z jeome... tentowanych sporządzanymi, a wykazującymi uposażenie każdego po szczególe osadnika. W razie braku takich map i rejestrów sporządzone one być winny kosztem właściciela, pomoc zaś w robociźnie i sprzężaju dostarczą bezpłatnie osadnicy.

Art. 7. Budowle przywiązane do gruntów zajmowanych przez włościan i mieszczan rolnych, o ile do właściciela dóbr należą, przejdą przy oczynszowaniu na własność osadników.

Art. 8. Załogi i zasiewy dworskie dane przez właściciela dóbr włościanom i mieszczanom rolnym winny być przy oczynszowaniu jako własność dziedzica albo w naturze zwrócone, albo spłacone na raz lub częściowo podług wzajemnej dobrowolnej umowy.

Art. 9. Przy zawieraniu układu o wysokość czynszu winny być miane na względzie wszelkie inne dogodności, jakie osadnikom przy oczynszowaniu zapewnione zostaną, jako to: wolny wrąb lub prawo żądania od właściciela drzewa opałowego, budulcu na płoty i narzędzia gospodarskie, zbieraninę susu i ścieżki, wspólne pastwiska albo paszę w lesie itp.

Art. 10. Właściciel dóbr przy oczynszowaniu rolników może się z nimi umówić o utrzymanie dotychczasowej robocizny bądź całkowicie, bądź w części lub też o najem roboty, a to jak w pierwszym, tak w drugim przypadku nie dłużej jak na lat 6. W kontrakcie zaś dokładnie opisaną być winna ilość dni sprzężajnych lub pieszych, rodzaj roboty, termin, w którym to ma być wykonane, i ceny, o jakie się za tę robociznę strony umówiły.

Art. 11. Strony umawiające się o oczynszowanie albo ustanowią czynsz stały w gotowiźnie na zawsze, albo zastrzegą zmianę wysokości onego co lat 20. W tym ostatnim wypadku należy w kontrakcie wymianić tak wysokość umówionego czynszu w gotowiźnie, jako też oznaczyć ilość ćwierci żyta, jakiej

odpowiada ten czynsz.

Przy oznaczeniu wartości jednej ćwierci żyta należy przyjąć za zasadę średnią cenę tego zboża z lat 20 poprzedzających zawarcie kontraktu, wziętą z foliów najbliższego miasta targowego, za wyłączeniem z nich 2 lat najdroższych i 2 najtańszych.

Po upływie każdego 20-lecia wykazana w kontrakcie ilość ćwierci żyta za mienioną będzie podług tejże samej zasady na czynsz w gotowiznie z warunkiem, że takowy nie może być ani podwyższony, ani zmniejszony więcej jak o 20 procent od czynszu ostatniego płaconego.

Art. 12. Gdyby przy oczynszowaniu rolników właściciel powiększył gruntami rolniczymi przestrzeń dotąd przez nich zajmowaną i wskutek tego nastąpiła potrzeba nowego uregulowania podatków skarbowych i dziesięciny, właściciel udać się powinien o to do Rządu Gubernialnego.

Art. 13. Umowy o oczynszowanie osadników zawieranyymi być mają na piśmie ze wszystkimi rolnikami we wsi lub mieście osiedlonymi albo z każdym osadnikiem oddzielnie w urzędzie miejscowego lub sąsiedniego wójta gminy lub burmistrza, *jakiego sobie strony wybiorą*. Po zawarciu w ten sposób umowy delegacja powiatowa, o której mowa będzie niżej w art. 32, a następnie komitet gubernialny /art. 39/ rozpoznają, czyli zawarta umowa zgodna jest z ustawami krajowymi i z przepisami niniejszego postanowienia.

Umowy zatwierdzone przez komitet gubernialny zamienione być winny na kontrakty notarialne, a następnie wniesione do księgi hipotecznej właściwych dóbr. Jeżeli umowa spisana jest ze wszystkimi rolnikami we wsi lub mieście osiedlonymi, w takim razie po spisaniu kontraktu notarialnego wójt gminy lub burmistrz obowiązany będzie doręczyć każdemu osadnikowi wyciąg z kontraktu, objaśniający, jakie powinności dla dworu go obciążają.

Art. 14. Każdy kontrakt wieczystoczynszowy obejmować powinien następujące szczegóły:

- a/ Imiona i nazwiska stron kontraktujących.
- b/ Nazwisko wsi, gminy /lub miasta/, okręgu, powiatu i guberni, w której osada jest położona.
- c/ Przestrzeń każdej wypuszczającej się osady z powołaniem się do map i rejestrów pomiarowych.

d/ Czynsz, jaki osadnik zobowiązał się uiszczać właścicielowi dóbr i w jakich terminach, z wyjaśnieniem, jaka ilość ćwierci żyta temu czynszowi odpowiada /jeżeli czynsz ma ulegać odnawianiu co 20 lat/.

e/ Czy oprócz opłaty czynszu nie przyjął innych obowiązków w robociźnie lub w najmie, na jak długo, a nigdy dłużej nad lat 6.

f/ Czy ustanowiony czynsz jest na zawsze, czy też co lat 20 ma być zmienianym.

g/ Że się poddają egzekucji administracyjnej w razie zalegania w opłacie czynszu i innych powinności i rygorowi eksmisji na przypadek dwuletniej o-nego niewypłatności.

h/ Czy i jakich ulg w razie klęsk losowych czynszownik może się od właściciela spodziewać.

i/ Czy w razie zmniejszenia osady, bądź przez proces graniczny, bądź wskutek oderwania przez wodę lub zaszorowania płaskiem, osadnik będzie miał prawo do odpowiedniego wynagrodzenia go innym gruntem lub do zmniejszenia czynszu.

k/ Czyją były własnością budowle przed zawarciem kontraktu czynszowego.

l/ Wyjaśnić także należy, że dalsze stawianie i utrzymywanie budowli, zabezpieczenie onych w Dyrekcji i płacenie składki ogniowej na czynszowników przechodzi, przez co odbiór wynagrodzenia do nich należy, a odbudowanie ich samych cięży.

z/ Wspomnieć o zasiewach i załogach dworskich, jakie przy oczynszowaniu przeszły na własność osadników i za jakim wynagrodzeniem do właściciela.

m/ Wyszczególnić, z jakich dogodności, jako to: wolnego wrębu, prawa żądania drzewa opakowego i budulcu na płoty i narzędzia gospodarskie, ugaju, zbieraniny ściółki, wspólnego pastwiska lub paszenia w lesie, ma czynszownik korzystać, jak i kiedy prawo to może wykonywać.

n/ Wspomnieć o przyjętym przez osadnika obowiązku opłacania i ponoszenia wszelkich podatków, składek i innych ciężarów publicznych oraz powinności gminnych obecnie osadę ciężających i w przyszłości przez Rząd nałożyć się mogących.

o/ Jakie szczegółowe warunki z miejscowości wynikłe obie strony uznają za potrzebne zamieszczyć w umowie, o ile takowe nie będą przeciwne niniej-

szym zasadom.

W zakończeniu kontraktu poświadczono być winno, iż umowa nastąpiła za dobrowolnym zgodzeniem się obydwu stron i na zasadzie wyrunków, jakie im odczytane zostały.

Nr 22

1861 maj 16, Ukaz carski o okupie pańszczyzny
/Materiały do dziejów uwłaszczenia..., s. 395/

Z Bożej łaski My, Aleksander II, Cesarz i Samowładca Wszechrosji, Król Polski etc., etc.

Zważywszy, że pańszczyzna, czyli robocizna przymusowa, okazuje się za wszech miar niedogodna, w duchu obowiązującego prawodawstwa cywilnego za słusznym wynagrodzeniem zniesieniu ulega. Chcąc oraz usunąć trudności, które postępowanie oczyszczania tamują, i ułatwić wykonanie postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 16/28 grudnia 1858 r., zanim umowy dzierżawne o czynsz wieczysty co do osad pańszczyźnianych zawarte zostaną, na przedstawienie Naszej Rady Administracyjnej postanowiliśmy i stanowimy:

Art. 1. Pańszczyzna, czyli robocizna przymusowa, z osad pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 r. podpadających odrabiana, znosi się w Królestwie Polskim za wynagrodzeniem, poczynając od dnia 19 września/1 października rb. Do tego zaś terminu rolnicy robocizną tabelami prestacyjnymi wykazaną odrabiać powinni.

Art. 2. Gdzie dotąd pańszczyzna na czynsze zamieniona nie jest, tam z dniem 19 września/1 października rb. ustanawia się okup prawny. Pod względem okupu kraj podzielony zostaje na 4 oddziały. Okup wynosić będzie:

w oddziale 1-szym dzień pieszy	k/op./ 12
ciągły 2-bydlęcy	30
- " - 4-bydlęcy	45
w oddziale 2-m dzień pieszy	10,5
ciągły 2-bydlęcy	27
- " - 4-bydlęcy	40

w oddziale 3-m dzień pieszy	9
ciągły 2-bydlęcy	23
- " - 4-bydlęcy	35
w oddziale 4-m dzień pieszy	7
ciągły 2-bydlęcy	20
- " - 4-bydlęcy	30

Tabela do niniejszego aktu dołączona wskazuje, do którego z 4 oddziałów należą powiaty lub okręgi w powiatach.

Okup ten trwać będzie aż do czasu zawarcia kontraktu wieczystoczynszowego i nie ma przesądzać wysokości czynszu oznaczyć się mającego.

Art. 3. O ile między właścicielami a rolnikami zaszły już umowy czynszowe wieczyste lub czasowe, czyli to piśmienne, czy ustne, bądź przed dniem 26 maja/7 czerwca 1846 r., bądź po tym dniu zawarte, albo też zachodzą czynsze na zwyczaj oparte, o tyle zastosowanie art. 2 niniejszego aktu nie znajduje miejsca.

Art. 4. Okup prawny na podstawie tabel prestacyjnych przez naczelników powiatu lub podsędków natychmiast obliczyć się mający, a które to obliczenie winno być do pomienionych tabel z przyłożeniem pieczęci urzędowej dołączone, uiszczany być ma kwartalnie z góry w dniach 1 lipca, 1 października, 1 stycznia i 1 kwietnia każdego roku.

Art. 5. Rolnikom, którzy by z okupu prawnego w art. 2 oznaczonego skorzystać nie chcieli, wolno jest pozostać przy pańszczyźnie do czasu zawarcia umowy wieczystoczynszowej. Wszakże raz odrabiania pańszczyzny zaniechawszy, już do niej bez zgody właścicieli dóbr powracać nie mogą.

Art. 6. Tam, gdzie by umowa wieczystoczynszowa w myśl postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 16/28 grudnia 1858 r. na drodze dobrowolnego między stronami układu nie doszła do skutku, przejście do wieczystego oczynszowania następować może albo na żądanie właściciela, albo na żądanie rolników, bez względu czy na okup już przeszli, czy też przy pańszczyźnie pozostali.

Art. 10. Przepis art. 26 postanowienia Rady Administracyjnej z d. 16/28 grudnia 1858 r. uzupełnia się w ten sposób, iż oprócz zapewnionej także egzekucji administracyjnej służy właścicielowi okup prawny, niniejszym po-

stanowieniem zaprowadzony; także egzekucja sądowa przez zajęcie ruchomości wg art. 583 i następnych Kodeksu postępowania sądowego lub przez zajęcie dzierżawne według art. 819 i następnych tegoż Kodeksu.

Tabele prestacyjne uzupełnione obliczeniem okupu prawnego według zasad niniejszego Ukazu stanowią mają jak w ogólności co do wzajemnych praw i obowiązków obu stron, tak mianowicie co do tegoż okupu zupełny tytuł egzekucyjny na drodze jak administracyjnej, tak też sądowej przeciwko wszelkim posiadaczom osad, tabelą pierwotnie objętych. Oprócz komorników sądowych zajęcia egzekucyjne wyż rzezzone na żądanie strony dopełniać będą pod sędkiem lub inni urzędnicy sądów pokoju, przez podsędków na piśmie do tego upoważnieni. Nakazy egzekucyjne do osadników czynione być mogą zbiorowo a doręczane będą stronie egzekwowanej czy to przez woźnych sądowych, czy to przez miejscowych wójtów gmin lub ich zastępców. Komisja Rządowa Sprawiedliwości wyda do sądów pokoju osobną instrukcję co do wyż rzezzonych egzekucji.

Art. 13. Przepisy niniejszego ukazu o zamianie pańszczyzny na okup prawny znajdują także zastosowanie do dóbr rządowych lub pod zarządem Skarbu zostających, o ile rolnicy w nich osiedli nie są jeszcze urzędzeni i oczynszowani, a stosunki z dzierżawcami w takich dobrach z powodu odjęcia im pańszczyzny Komisja Rządowa Przychodów i Skarbu załatwi wg osnowy obowiązujących kontraktów.

Art. 14. Włościanie, którzy by przed terminem powyższym 19 września/1 października rb. uchylali się od pełnienia należnej od nich pańszczyzny, niezależnie od zwykłych środków egzekucji pociągnięci będą do zapłacenia za nie odrobione dni pańszczyzny ceny, art. 2-m oznaczonej, zwiększonej, tj

w oddziale 1-m za nie odrobiony dzień pieszy	k/op./ 18
ciągły 2-bydlęcy	45
- " - 4-bydlęcy	675
w oddziale 2-m nie odrobiony dzień pieszy	15
ciągły 2-bydlęcy	40
- " - 4-bydlęcy	60
w oddziale 3-m za nie odrobiony dzień pieszy	13,5
ciągły 2-bydlęcy	34

	ciągły 4-bydlęcy	52,5
w oddziale 4-m za nie odrobiony dzień pieszcy		11
	ciągły 2-bydlęcy	30
	- " - 4-bydlęcy	45

Dzień ogłoszenia: 7/19 lipca 1861 r.

Nr 23

1862 czerwiec 5 - Prawo o czynszowa. urzędu włóscian w Królestwie Pol
skim

/Materiały do dziejów uwłaszczenia..., s. 401/

Część I

Tytuł I. Zasady ogólne

Art. 1. Wieczyste czynszowanie osad pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku podpadających, dotąd czy to wieczyste, czy czasowo za kontraktami piśmiennymi lub ustnymi nie czynszowanych, oddzielenie posiadłości dworskich od uposażeń rolników, podział tych uposażeń na szczegółowe osady oraz rozdział wspólności, uprzątnienie służebności lub użytków, dopełniane będą podług zasad i form niniejszym prawem oznaczonych albo przez dobrowolne umowy, albo też z urzędu, gdy jedna ze stron zażąda pomocy urzędowej do wykonywania którejkolwiek lub wszystkich powyższych czynności.

Art. 2. Umowy dobrowolne o czynsze z osad pod ukaz z dnia 26 maja/7.VI 1846 roku podpadających na przyszłość zawierane być mogą albo wieczyste, albo czasowo, lecz tym ostatnim sposobem na czas nie krótszy jak lat 20, po których to lat upłynieniu, jeżeliby za dobrowolną ugodą na takiż przeciąg czasu przedłużone lub na wieczyste zamienione nie zostały, postąpiącym będzie co do tych osad z urzędu wedle przepisów niniejszego prawa.

Art. 3. Umowy, o których wyżej, zawierane wieczyste winny być urzędowe, długoletnie mogą być prywatne, lecz tylko piśmienne.

Art. 4. Nie wolno umawiać się o zmniejszenie przestrzeni gruntów, pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku podpadających, bez zamiany ich na inne, równej wartości. Należność dzierżawna z przestrzeni tej w robociźnie ustanowiona być nie może.

Art. 5. Przepisy artykułów: 2, 3 i 4, zachowane być mają pod nieważnością.

Art. 6. Wypłata wkupnego, jeśli umówiona była, lub skupu czynszów są ważne tylko za zgodą wierzycieli hipotecznych i za decyzją wydziału hipotecznego, a w razie sporu za wyrokiem sądowym.

Art. 7. W umowach o grunta pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku podpadające obowiązek ponoszenia podatków dworskich ani w całości, ani w części na osadników z tytułu posiadania tychże gruntów przelewany być nie może.

Art. 8. Postępowania z urzędu wolno żądać każdej stronie, w każdym czasie, bez względu czy z gruntów, pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku podpadających, odbywana jest robocizna w naturze lub płacony za nią okup prawny.

Co do osad czynszowych lub uiszczających przy tym osep i daniny albo odbywających dni dodatkowe w naturze, postępowanie z urzędu może być także zażądane, jeżeli nie istnieją z osadnikami, do tych kategorii należącymi, umowy czasowe, czy to piśmienne, czy ustne, czas trwania dzierżawy określające, bądź przyznane przez strony, bądź tabelami prestacyjnymi albo innymi piśmiennymi dowodami wzmocnione, chociażby umowy takie w myśl postanowienia Rady Administracyjnej z dnia 16/28 grudnia 1858 roku zatwierdzone nie były; w razie zaś istnienia takich umów we wszystkich tych przypadkach postępowanie z urzędu zawieszonym będzie aż do upływu czasu, na jaki umowy te zawarte zostały.

Art. 9. Postępowanie z urzędu prawem niniejszym wskazane nie rozciąga się: a/ do osad rolnych 3 morgów nie dochodzących; b/ do osad utworzonych z gruntów dworskich po ogłoszeniu ukazu z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku c/ do osad karczemnych, młynarskich, kowalskich, strycharskich, jako też oficjalistów dworskich, to jest: służby leśnej, owczarskiej, ogrodowej itp d/ do ogrodów, gruntów, łąk i pastwisk przez rolników obok zajmowanych przez nich osad, trzymanych czasowo, z obowiązkiem uiszczania z tych użytków dworowi czynszu w gotowiźnie, osep, danin lub robocizny albo oddawania z nich części plonów w naturze; e/ do osad trzymanych na mocy umów czasowych, dotąd nie wyekspirowanych, przed ogłoszeniem ukazu z dnia 26 maja/

7 czerwca 1846 roku prawnie zawartych, czy to piśmiennych, czy ustnych, jeżeli z umów tych wypływa dla właściciela po ich expiracji prawo zupełnego rozporządzenia gruntami; f/ do pustek w dniu ogłoszenia tegoż aktu istniejących, chociażby w tabelach prestacyjnych były wykazane; g/ do osad włościańskich w dobrach rządowych rozdanych na zasadzie przepisów najwyżej zatwierdzonych w dniu 4/16 października 1835 roku.

Art. 10. Pomoc z urzędu do czynności oznaczonych dodaną będzie, gdy jej zażąda albo sam właściciel majątku, albo jego prawnie reprezentujący jego osobę, albo posiadający pełnomocnictwo ogólne lub szczególne; ze strony włościan, gdy żądanie o separację i regulację, rozdzielenie wspólności i uprzątnienie służebności i użytków, zainicjują wszyscy osadnicy lub większość osadników. Oczynszowanie wieczyste z urzędu na żądanie osadników będzie miało miejsce względem tych tylko, którzy żądanie to zainicjują.

Art. 11. Po oczynszowaniu, bądź przez umowę, bądź z urzędu, większej części przestrzeni przez osadników zajmowanej, separacja z urzędu tylko na żądanie lub za przyzwoleniem większości osadników miejsce mieć może.

Tytuł II. Prawidła do ustanowienia z urzędu czynszów wieczystych

Art. 18. Do każdego z rodzajów gruntu, klasyfikacją wykazanego, a pojedynczą osadę składającego, zastosowana zostanie normalna wysokość dochodu w życie, objęta dołączonym pod lit. B wykazem szacunkowym. Dochód ten wyobraża intratę gruntową po jej obniżeniu o 1/3 część potrąconą na korzyść osadników, jako fundusz na utrzymanie budowli, na wypadki losowe tudzież na ciężary gminne, osadników dotykające.

Art. 19. Dochód na zasadzie powyższej obliczony zamieniony zostanie na pieniądze podług przecięciowej ceny żyta z ostatnich lat 20, wyrachowanej na zasadzie foraliów najbliższego targowego miasta, z wyłączeniem z nich 2 lat najdroższych i 2 najtańszych, których to cen przecięciowych wykazy delegacjom czynszowym corocznie z urzędu komunikowane będą.

Art. 20. Miejscowe okoliczności wywierające wpływ na dochody, jako to: 1/ łatwość komunikacji lądowych i wodnych; 2/ bliskość zakładów przemysłowych lub większych miast; 3/ większa lub mniejsza ludność miejscowa i okoliczna; 4/ stan umierzwienia i doprawy gruntów na czynsz oddawanych i ich położenie względem słońca i otaczających wpływów;

Łatwość zaopatrywania się w materiał budowlany i opałowy bądź pojedynczo, bądź razem wzięte, mogą wpływać na podwyższenie lub obniżenie wyrachowanego dochodu od 1 aż do 25 na 100 w ten sposób, że korzystniejsze położenie ma być powodem podwyższenia wysokości dochodu, brak zaś lub ograniczenie tych korzyści spowoduje stosunkowe jego obniżenie.

Art. 21. Z tak wyrachowanego dochodu potrącone zostaną: a/ podymne połączone z opłatą szarwarkową z osad wiejskich; b/ kontygens liwerunkowy, jaki rolnicy z osad opłacali lub jaki z nowo wyznaczonych gruntów opłacać będą mieli obowiązek; c/ dziesięcina i meszne należne z gruntów wiejskich; d/ wszelkie ciężary wieczyste lub opłaty na rzecz trzecich osób do gruntu osadników przywiązane.

W ten sposób ustanowiony dochód w gotowości stanowić będzie wysokość czynszu rocznego z gruntów.

Art. 23. Tam gdzie by zaszczyt żądanie zniesienia służebności i użytków, z jakich osadnicy na mocy tytułów prawnych piemiennych korzystają, jako to wolnego wrębu w lasach, zbierania gałęzi, suszu, ściółki, pasania w lasach i na przestrzeniach dworskich, pobierania drzewa na budowę, opał, grodzień lub porządki gospodarskie itp., a oddzielne wynagrodzenie za te użytki między stronami umówionym nie było, władza z urzędu czynszująca ustanowi przybliżoną roczną wartość tych użytków i takową z wyrachowanego czynszu gruntowego potrąci. Dogodności tego rodzaju, oparte na samej tylko używalności, z chwilą dopełnionego oczynszowania, o ile odmienne umowy nie zaszczyt, uchylają się.

Art. 24. Po potrąceniu z czynszu gruntowego lub dodaniu do niego kwot wyrażonych w artykułach poprzedzających pozostająca ilość ustanowiona w gotowości dla każdej osady będzie czynszem dzierżawnym wieczystym.

Art. 25. W dobrach, w których włoscianie mają na swą korzyść uczynione w wykazie hipotecznym wyraźne zastrzeżenie co do niemożności podnoszenia odbywanych przez nich powinności, władze zatwierdzające czynsz z urzędu będą obowiązane obniżyć takowy o tyle, o ile okazałyby się wyższym od wartości robocizn, osepów i danin, obliczonej podług artykułu następnego.

Art. 27. Przy ustanowieniu czynszów wolno każdej ze stron zastrzec, aby wyrachowany czynsz z urzędu co lat 20 ulegał zmianie odpowiedniej do ceny

prześcięciowej żyta z tego przeciągu czasu, według art. 19 wynalezionej. Wolno im także o czynsz, tym sposobem z urzędu ustanowiony, zawrzeć umowę czasową dwudziestoletnią, podług art. 2.

Art. 28. Czynsz ustanowiony z urzędu osadnicy obowiązani będą uiszczać z dołu w 2 równych półrocznych ratach, to jest w dniach 3/15 listopada i 3/15 maja każdego roku.

Tytuł III. Prawidła oddzielenia /separacji/ z urzędu osad rolnych od gruntów dworskich oraz rozdzielania wspólności i uprzątnienia służebności i użytków

Art. 29. Przedmiotem oddzielenia z urzędu uposażeń osadników od posiadłości dworskich mogą być tylko grunta pod ukaz z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 r. podpadające, tak osiedlone, jak opustoszałe.

Art. 30. Ogólna przestrzeń gruntów, składających w myśl powyższego artykułu uposażenie osadników, co do swej wartości uszczuplaną być nie może. Przenoszenie osadników przy regulacji z urzędu może mieć miejsce tylko w obrębie dóbr łącznych i jedną księgą hipoteczną objętych.

Art. 31. Oznaczenie wartości zamiennej gruntów, łąk i pastwisk nastąpi na zasadzie klasyfikacji, w art. 17 niniejszego prawa przepisanej, w stosunku dochodu w życie, w wykazie B obliczonego, z tym wszakże zastrzeżeniem, że bez zgody osadników nie można im wyznaczać: a/ w zamian za lepsze grunta - tyle gorszych, iżby otrzymać mieli w ogóle więcej jak o połowę dawniej posiadanych; b/ w zamian za gorsze grunta - tyle lepszych, aby nowo nadane wynosiły mniej jak 2/3 dawniej posiadanych; c/ w zamian za grunta czyste - zarobki wynoszących więcej jak 1/3 część osady.

Art. 35. Przy każdym oddzieleniu wszystkie osady jednej wsi w jednej nierozłącznej przestrzeni wyznaczone być powinny. Gdzie by jednak miejscowość stała temu na przeszkodzie lub gdzie by odstąpienie od tej zasady zapewniało dogodniejsze urządzenie osad, tam wyjątkowo będzie można wydzielać grunta dla jednej wsi w dwóch lub więcej nie łączących się z sobą przestrzeniach. Wolno także będzie właścicielowi dóbr zachować sobie pewne przestrzenie wśród posiadłości osadników, w których odbywa się już wydobywanie torfu, żwiru, gliny, kamieni lub innych ciał kopalnych.

Art. 37. W razie zanieśionego przez jedną ze stron żądania o rozdzielenie pastwisk używanych wspólnie przez inwentarz dworski i osadników, pastwiska te ulegną oddzieleniu w stosunku rozległości gruntów i łąk dworskich oraz gruntów i łąk przez osadników zajmowanych.

Art. 39. Opuszczone po ogłoszeniu ukazu z dnia 26 maja/7 czerwca 1846 roku osady wiejskie, czyli tak zwane pustki, w chwili czynszowania znajdujące się lub w razie wykonywania separacji równowartujące onym przest - rzenie ziemi, o ile ich właściciel przy czynszowaniu nie osiedla, powinny być osadnikom za ich zgodą dla powiększenia uposażenia rozdane.

Jeżeli zaś osadnicy na to się nie zgodzą, grunta opustoszałe podzielone będą na osady; właściciel stanowi o rozległości utworzyć się mających osad. Rozległość ta jednakże nie może być mniejsza od 3 morgów ani większa nad morgów 60. Komisja czynszowa z takich pustek czynsz podług zasad z urzędu ustanowi, a delegacja czynszowa czynność tejże komisji rozpozna i zadecyduje. Z pustkami takimi w razie nieobsadzenia ich nowymi gospodarzami postąpione będzie stosownie do przepisów zawartych w art. 121 i 122.

Art. 43. Podział nowo oddzielonych gruntów z urzędu pomiędzy osadnikami jeżeli się inaczej pomiędzy sobą nie ułożą, może być odpowiednio do miejscowości i do warunków zapewnić zdolnych dobre i łatwe prowadzenie gospodarstwa rolnego: a/ albo sielski, to jest przez pomieszczenie lub pozostawienie siedzib w jednym miejscu obok podziału gruntów ornych kolonialne lub na kilka pól; b/ albo kolonialny, przez wyznaczenie dla każdego z osadników całego przypadającego dlań gruntu w jednej przestrzeni, tak jednak, aby zabudowania osadników, każdego na swym gruncie, zbyt odległe od siebie nie wypadały.

Tytuł IV. O prawach i obowiązkach wzajemnych właścicieli dóbr i osadników wieczystoczynszowych

Art. 45. Prawo sejmowe z dnia 1/13 czerwca 1825 roku nie ma zastosowania do czynszów wieczystych z osad, będących przedmiotem niniejszego prawa. Czynsz wieczysty, bądź przez dobrowolną umowę, bez względu na czas, w którym została zawarta, bądź z urzędu ustanowiony jest z istoty swej spłacalny w myśl art. 530 Kodeksu Cywilnego. Stosunki między właścicielami dóbr a

osadnikami wieczystoczynszowymi, o ile odmienne w tej mierze umowy nie zachodzą, rządzone będą następującymi przepisami.

Art. 46. W osadach wieczystoczynszowych prawo własności jest podzielone. Własność istoty, czyli główna /dominium directum/, do właściciela dóbr, a własność użytkowa /dominium utile/ do osadnika należy.

Art. 49. Wieczysty osadnik bez zezwolenia właściciela głównego nie może osady ani jej części wydzierżawić, zastawić ani przenieść na innego przez umowę lub darowiznę. Umowy i darowizny przeciwne temu zakazowi będą samym przez się prawem nieważne i nowy nabywca osady do jej objęcia przypuszczony nie zostanie. Rozporządzenie osadą przez testament będzie mieć swój skutek, jeżeli spadkobierca lub legatariusz przed objęciem posiadania wyjedna zezwolenie od właściciela głównego.

Art. 51. Osady wieczystoczynszowe nie mogą być dzielone ani powiększane nad rozległość 2 włók.

Art. 54. Osadnik oprócz czynszu wieczystego ponosić winien wszelkie podatki, składki i należności skarbowe i administracyjne oraz powinności gminne do gruntu i zabudowań osady przywiązane, tak zwyczajne, jak i nadzwyczajne. Obowiązany jest także uiszczać dziesięcinę, meszne, opłatę szkolną składkę ogniową, utrzymywać i naprawiać mosty na jego gruncie będące, a do wyłącznego jego użytku potrzebne, pilnować granic swojej osady i prowadzić swoim kosztem procesy posesoryjne i inne do własności użytkowej odnoszące się. Spory o własność istoty osady wieczystoczynszowej prowadzić winien właściciel główny i tenże odpowiada osadnikowi na przypadek przegranej i za szkody zrażone przez naruszenie używalności osady.

Art. 55. Osadnik wieczystoczynszowy z powodu klęsk losowych zwyczajnych lub nadzwyczajnych, przewidzianych lub nieprzewidzianych, nie ma prawa żądać żadnego wynagrodzenia w czynszu.

Art. 58. Eksmisja z osad wieczystoczynszowych nastąpi za wyrokiem sądowym przez sprzedaż publiczną prawa własności użytkowej w następujących razach: a/ gdy osadnik w opłacie dwuletniego czynszu zalegnie; b/ gdy w gospodarstwie do tego stopnia opuści się, iż należne z osady ciężary nie będą mogły z dochodów być opędzane.

C z ę ś ć I I

Tytuł V. O delegacjach czynszowych powiatowych, komisjach czynszowych i składzie Rady Stanu do spraw z oczynszowania

Art. 60. Oznaczenie czynszów, oddzielenie gruntów włościańskich od folwarcznych, podział osad, rozdział wspólności i zniesienie służebności rozpoznawane będą przez delegację czynszową w powiecie, skoro czynność w tej mierze od komisji czynszowej na żądanie jednej ze stron przedstawiona jej będzie.

Decyzje delegacji czynszowej co do wyżej wyrażonych czynności będą ostateczne.

Nr 24

1863 styczeń 22, Dekret Rządu Narodowego o uwłaszczeniu chłopów
/Wybór tekstów źródłowych z historii Polski ... s. 739/

Centralny Narodowy Komitet jako tymczasowy Rząd Narodowy

Zważywszy: że uwłaszczenie włościan pomimo ogólnej chęci kraju z powodu stawianych przez rząd najezdniczy przeszkód, dotąd do skutku nie doszło; -
obok tego

zważywszy: że oddanie gospodarzom rolnym na własność gruntów, dotąd przez nich tytułem czynszów, pańszczyzny lub innych obowiązków posiadanych zmniejsza mienie dotychczasowych właścicieli:

Postanowił i stanowi:

Art. 1. Wszelka posiadłość ziemska, jaką każdy gospodarz dotąd tytułem pańszczyzny, czynszu lub innym tytułem posiadał wraz z należnymi do niej ogrodami, zabudowaniami mieszkalnymi i gospodarskimi tudzież prawami i przywilejami do niej przywiązanymi, od daty niniejszegodekretu staje się wyłączną i dziedziczną dotychczasowego posiadacza własnością bez żadnych jakichkolwiek bądź obowiązków, danin pańszczyzny lub czynszu, z warunkiem jedynie spłacania przypadających z niej podatków i odbywania należnej służby krajowej.

Art. 2. Dotychczasowi właściciele nadanych gospodarzom rolnych gruntów

otrzymają odpowiednią wartość tychże - indemnizację z funduszków narodowych za pośrednictwem długu państwa.

Art. 3. Zasady do oznaczenia wysokości szacunku ziemi oraz rodzaj instytucji kredytowej w osobnych dekreтах wskazane będą.

Art. 4. Wszelkie ukazy, reskrypta przez rząd najezdniczy w przedmiocie tak zwanych stosunków włościańskich wydane znoszą się, a tym samym nikogo nie obowiązują.

Art. 5. Dekret niniejszy stosowany będzie tak do własności prywatnych, jako też i do własności rządowych, donacyjnych, kościelnych i wszelkich innych.

Art. 6. Ogłoszenie i wprowadzenie w wykonanie niniejszego dekretu Centralny Narodowy Komitet, jako tymczasowy Rząd Narodowy, naczelnikom wojskowym i wojewódzkim poleca.

Nr 25

1863 styczeń 22, Dekret Rządu Narodowego o przydzieleniu ziemi bezrolnym
/Wybór tekstów źródłowych z historii Polski ... s. 740/

Centralny Narodowy Komitet jako tymczasowy Rząd Narodowy

Zważywszy: że zrzucenie obcego jarzma wymaga jak największej liczby walczących i nikt od pełnienia służby wojskowej wymówić się nie może; zważywszy nadto: że każdy obywatel z pracy rąk się utrzymujący, skoro pójdzie na wojnę, mieć winien zapewniony byt tak dla siebie jak i swej rodziny, postanowił i stanowi:

Art. 1. Chałupnicy, zagrodnicy, komornicy, parobcy i w ogóle wszyscy obywatele z zarobku jedynie utrzymanie mający, którzy powołani do broni w szeregach wojska narodowego za Ojczyznę walczyć będą, otrzymają, a w razie śmierci, żony i dzieci, na własność po ukończeniu wojny z dóbr narodowych dział gruntu najmniej mórg trzy przestrzeni zawierający.

Art. 2. Ogłoszenie i wprowadzenie w wykonanie niniejszego dekretu Centralny Narodowy Komitet, jako tymczasowy Rząd Narodowy, naczelnikom wojskowym i wojewódzkim poleca.

Dan w Warszawie, 22 stycznia 1863 r.

Nr 26

1863 grudzień 21 - Mikołaj Mulutin do cara Aleksandra II w sprawie uwłaszczenia chłopów

/Wybór tekstów źródłowych ... opr. S. Kieniewicz, T. Mencil, W. Rostocki, s. 778/

Wasza Cesarska Mość raczyła mi nakazać we wrześniu b. roku, abym zaznamiwszy się ze sprawami Królestwa Polskiego i zbadawszy na miejscu stan tautejszego zarządu cywilnego zestawił szczegółowe uwagi zarówno o sposobach uspokojenia kraju, jak też o późniejszym jego urządzeniu. Wasza Cesarska Mość wskazała przy tym łaskawie na sprawę włościańską jako na przedmiot wymagający szczególnej uwagi i studiów.

W zleconych mi czynnościach wzięli udział z Najwyższego przyzwolenia byli członkowie komisji redakcyjnych: Samarin i książę Czerkasski. W krótkim czasie sześciu tygodni zebraliśmy, o ile się dało, najbardziej niezbędne materiały dla nasświetlenia wynikłych zagadnień i przygotowaliśmy opracowania, z których dwa najważniejsze, doprowadzone obecnie do końca: o urządzeniu gmin wiejskich i o urządzeniu bytu włościan mam szczęście najpokorniej przedłożyć pod Najłaskawszą ocenę Waszej Cesarskiej Mości.

Zdając sobie sprawę z całej niedoskonałości tych prac ośmielę się stwierdzić, że przy ich wykonaniu staraliśmy się zachować z całym możliwym obiektywizmem i bezstronnością idąc w tym ściśle za wolą monarszą i wskazówkami Waszej Cesarskiej Mości.

— W ustnym sprawozdaniu nie ukrywałem przez Tobą, Najjaśniejszy Panie, w jak żałosnym stanie znajduje się Królestwo oraz z jaką trudnością i jak po woli może nastąpić uzdrowienie odwiecznych bolączek tego kraju.

Całe życie społeczne Królestwa jest obecnie wstrząśnięte w najgłębszych posadach. Rewolucyjny terror zdołał umocnić się i władza niemal nieograniczenie nad umysłami ludności wykorzystując po mistrzowsku i bez skrępułów owe płynne żywioły, które być może nigdzie w tym stopniu, co w Polsce, nie doszły do tak niepomiernego rozwoju. Osłabłszy cokolwiek w Warszawie rewolucja tym silniej zapuszcza teraz korzenie na prowincji. Morderstwo stało się wszędzie zorganizowanym i samodzielnym rzemiosłem; za nędzną zapłatę

najemni złooczyńcy gotowi są na pierwsze skinienie targnąć się na życie każdego, kto nie podda się bez zastrzeżeń anonimowemu terrorowi. Więzy rodzinne z dawna rozluźnione teraz ostatecznie osłabły i odsłaniają najsmutniejsze zjawiska. Młode pokolenie zarażone najbardziej niszczyielskimi i nieziszczalnymi teoriami zawładnęło opinią publiczną, a przedstawiciele starszego pokolenia, bezsilni i rozjątrzeni, poddali się temu haniebnemu jarzemu. Między dwoma pokoleniami tyle jest kłopotów wzajemnej goryczy, co w stosunku każdego z nich do nas samych. Z jednej strony kościół łaciński wciągnięty w wir wszelkich ludzkich intryg i namiętności związał się ścisłym przymierzem ze skrajnymi rewolucjonistami. Rządząc kobietami, które z kolei bez ograniczeń panują nad młodzieżą, księża i zakonnicy skierowują ich zblamucone sumienia na tory bezprawia, głoszą nieposłuszeństwo i gwałt, zaś bunt i morderstwo mienia świętym obowiązkiem. Kłamstwo i oszczerstwo, zło-dziejstwo i grabież przybierają postać patriotycznej zasługi. Włóczęgi polityczne, obieżyświaty rozporządzają nie krępując się ani trochę wszelką własnością prywatną i publiczną; nakładają na nią samowolne podatki i daniny w imię nieznanym nikomu rewolucyjnych przywódców; i wszyscy, nawet wyżsi urzędnicy legalnego rządu płacą te daniny sprawnie pod naciskiem strachu. Ziemia została obiecana chłopom jako nagroda za żądane od nich uczestnictwo w buncie. Właścicielom pod groźą śmierci zakazano nie tylko ściągać, ale nawet przyjmować powinności za swoją ziemię. I rzeczywiście, oto już cały rok jak powinności te nie są ściągane i pobierane. W ogóle wszystkie zdrowe pojęcia, na których stoi każde społeczeństwo, uległy zachwianiu. W tej chwili daleko do tego, aby Królestwem Polskim rządziła legalna władza. Wojsko okupuje różne punkty; podbite i rozproszone bandy chronią się po lasach, albo rozeszły się po szlacheckich zaściankach; ale w istocie rzeczy władanie Rosji ogranicza się do przestrzeni bezpośrednio dostępczej działaniu rosyjskiej broni; tylko bezwiedna sympatia mas wiejskich i dzielna siła wojska nadają władztwu rosyjskiemu w Królestwie zewnętrzny pozór rzeczywistości i powszechności.

W tych warunkach pierwszą i bezzwłoczną koniecznością staje się zupełne przywrócenie legalnej władzy na całym obszarze Królestwa. Dla osiągnięcia tego celu uzgodniłem z namiestnikiem, że trzeba przede wszystkim zor-

ganizować wszędzie godne zaufania władze bezpieczeństwa i skupić kierownictwo w jednym ręku. Wasza Cesarska Mość zatwierdziła zaskawie złożony w tym duchu wniosek dotyczący tymczasowego zarządu wojskowo-policyjnego w Królestwie; w ten sposób namiestnik uzyskał niezbędne środki dla przywrócenia tego zewnętrznego porządku, bez którego nigdy i nigdzie nie są do pomyślenia normalny rozwój i poprawa bytu ludności. Tylko wtedy, gdy władza legalna trwale wszędzie zapanuje, gdy wszyscy, przyjaciele i wrogowie uznają bez ogródek jej nadwątlony obecnie autorytet, gdy wreszcie będzie ona miała wszędzie na miejscu oddanych pośredników, poprzez których zamiary rządu dochodzić będą do mas w postaci nieskażonej, wówczas dopiero otworzy się możliwość podjęcia organicznej kuracji ~~nie~~ delegliwości społecznych, które załęgły się z dawna w tym nieszczęsnym kraju.

Do rzędu takich organicznych środków należy bezspornie ostateczne urządzenie stanu rolniczego, owej trwałej ostoi porządku w państwie. Wobec szczególnych warunków miejscowych, a bardziej jeszcze na skutek ostatnich wydarzeń sprawa włościańska w Polsce wymaga koniecznie najszybszego i gruntownego rozwiązania.

W dołączonych tu notach objaśniających przedstawiono w szczególności rozwój historyczny i stan obecny polskiej sprawy włościańskiej, którą obiecywał zafatwić jeszcze cesarz-nieboszczyk w pamiętnym ukazie 1846 roku. Od tego czasu, nie zważając na jawne odchylenia i stopniowe wypaczanie carskiego ukazu, polski stan włościański nie przestał oczekiwać poprawy bytu wyłącznie od władzy zwierzchniej i w czasie obecnej walki przypieczętował swą wierność do tronu wielu setkami ofiar, które padły za przeciwdziałanie powstaniu albo za uchylanie się od niego. Tymczasem chłopą kuszą już trzeci rok pochlebne obietnice obu rewolucyjnych partii. Buntownikom udało się nawet spełnić część swoich obietnic. Powinności włościańskie, jak wspomniano wyżej, w samej rzeczy ustały prawie wszędzie i lud, chociaż nie do wierza trwałości tak niebywałego porządku rzeczy, przecież widocznie się traci i nie wie, co robić, przywykając stopniowo do tak korzystnego położenia. Najprostszy zdrowy rozsądek nakazuje, aby rząd wyrzekł na koniec stanowcze słowo i tak albo inaczej położył kres niepewności.

Jednakże sprawa powinności i zapewnienia ziemi dla chłopów nie wyczerpu

je istoty kwestii włościńskiej. Chłopi aż dotąd byli pozbawieni zarówno trwałych posiadłości, jak organizacji społecznej; i własność ziemi, i lokalna władza policyjna /w postaci jurysdykcji patrymonialnej wójta gminy, skupiały się w ręku posiadającej szlachty. Teraz nie da się oddzielić sprawy zapewnienia ziemi dla chłopów od sprawy uchylenia władzy patrymonialnej

Jeżeli chłopom ma się zapewnić własność ziemską, to nie można załatwić ich na własnej, czy też na wykupionej ziemi pod uciskiem władzy policyjnej wójtów, przynależnych do wrogiego im stanu, tym bardziej rozjątrzonych przejściami ostatniego czasu. Ale skoro trzeba wyrwać z rąk szlachty lokalną władzę policyjną, której nadużywała ona tak zuchwale w czasie obecnego buntu, na szkodę legalnej władzy, okaże się bardzo trudno urządzić w zamian regularny samorząd wiejski, dopóki chłopci nie utworzą stanu całkowicie osiadłego, dopóki węzły własności gruntowej nie powiążą ich ściśle ze wszystkimi interesami lokalnymi.

Na tej zasadzie przewiduje się w załączonych projektach równoczesne zaprowadzenie samorządu wiejskiego i nowe urządzenie gospodarcze chłopów. Wprowadzenie w życie tych projektów, jeśli zasłużą one na Najwyższą aprobatę Waszej Cesarskiej Mości, w pierwszej linii zależeć będzie, jak objaśniono wyżej, od powodzenia środków podjętych dla powszechnego i zupełnego przywrócenia w Królestwie legalnej władzy.

Nr 27

1863 grudzień 27 - Dekret Rządu Narodowego o wprowadzeniu w życie uwłaszczenia

/Materiały do dziejów uwłaszczenia ..., s. 410/

Dla zapobieżenia wszelkim wypadkom przełamania dekretu o uwłaszczeniu włościńców z dnia 22 stycznia 1863 r. Rząd Narodowy Ustanawia oddzielną gałąź władzy administracyjno-sądowej, która zostawać będzie pod zwierzchnictwem komisarzy pełnomocnych województw, zajmować się wyłącznie sprawami do tyjących uwłaszczenia i działać będzie w porządku następującym:

§ 1. W każdym powiecie komisarz pełnomocny ustanowi delegowanego, do czuwania nad ścisłym wypełnianiem dekretu z dnia 22 stycznia. Delegowany, po

rozumiawszy się z naczelnikiem powiatu i z naczelnikiem parafii, powierzy w każdej wsi jednemu z włościan obowiązek czuwania nad zachowaniem dekretu przez mieszkańców tej wsi i w razie dostrzeżonych nadużyć donoszenia o nich niezwłocznie.

§ 2. Delegowany do sprawy uwłaszczenia ma się zajmować wyłącznie obserwowaniem i regulowaniem tych stosunków. O każdym nadużyciu przeciw dekretowi delegowany po sprawdzeniu faktu spisze protokół i takowy prześle naczelnikowi powiatu dla złożenia sądu.

§ 3. Po odebraniu raportu o wykrytym nadużyciu naczelnik powiatu zwoła niezwłocznie dla osądzenia winnych sąd doraźny na zasadach następujących:

§ 4. Do składu sądu naczelnik powiatu powoła obywateli miejscowych w liczbie stosownej do okoliczności; komplet sądu składać się ma najmniej z 4 członków powołanych i delegowanego. Pomiedzy członkami powołanymi ma być nie mniej jak połowa włościan, nie licząc delegowanego.

§ 5. Wyroki w sądach doraźnych do spraw włościańskich zapadać będą większością głosów; głosowanie ma być jawnym i odbywać się ma w tym porządku iż zaczynać się będzie od włościan, a ostatni głos da delegowany. W razie wątpliwości co do wyrzeczenia winy, zastosowania kary do przestępstwa lub oznaczenia terminu, w którym winowajca ma uczynić zadość konkluzjom wyroku głosowanie odbywać się będzie podwójnie lub potrójnie, a mianowicie: 1/ co do uznania, iż przestępstwo zostało popełnionym; 2/ co do zastosowania artykułu prawa; 3/ co do terminu, jaki w wyroku ma być postawionym.

W razie jeśli by przestępstwo popełnione i uznane nie było prawem przewidziane, tak ażeby artykuł prawa mógł być wprost zastosowanym, sądy mają stosować artykuł prawa najbardziej stosujący się i zbliżający do popełnionego przestępstwa, z uwagą na okoliczności zwiększające winę.

§ 6. Termin, w którym winowajca ma zadośćuczynić konkluzjom wyroku, nie ma być w żadnym razie dłuższym nad dni 30 od daty wręczenia wyroku.

§ 7. Wyroki sądów doraźnych delegowany odsyłać będzie do naczelnika powiatu dla opatrzenia ich pieczęcią naczelnika powiatu, doręczenia komu należy i wprowadzenia w wykonanie.

§ 8. Kary, które sądy doraźne wyrzekać będą przeciw obywatelom naruszającym dekret z dnia 22 stycznia, ustanawiają się następujące:

Art. I. Ktokolwiek by pobrał czynsze od włościan z gruntów włościańskich dobrowolnie wnoszone, ma włościanom walutę powrócić i utraci prawo do indemnizacji za grunta, z których czansze pobrał.

Art. II. Ktokolwiek by na rachunek czynszu lub okupu przyjmował od włościan zaliczenie do dalszego obrachunku lub takowe zaliczenia od włościan pod pozorem pożyczki przyjmował, ma włościanom zaliczenia powrócić i równą kwotę pieniędzy wnieść do kasy powiatowej.

Art. III. Ktokolwiek by pobrał od włościan okup w gotowości, w naturze lub robociźnie dobrowolnie złożony, ma włościanom walutę pobraną lub wyrównującą wartości przyjętej daniny albo robocizny powrócić, równą kwotę pieniędzy wnieść do kasy powiatowej i utraci prawo do indemnizacji za grunta.

Art. IV. Ktokolwiek by zmuszał włościan drogą administracyjną, sądową, wojskową lub jakim bądź innym sposobem do opłaty lub odrabiania czynszu, okupu lub pańszczyzny, ma być karany śmiercią.

§ 9. Przekazywanie opłaty czynszowej na rzecz osoby trzeciej ma być uważane i karane jako przestępstwo bezpośrednio przez przekazującego popełnione.

§ 10. Względem dzierżawców i rządców majątności prawo powyższe ma być stosowane z tą zmianą, iż gdzie jest mowa o utracie prawa indemnizacji, za strzeżenie to ma być zamienione na karę pieniężną, wyrównującą podwójnej sumie nieprawnie pobranej opłaty.

§ 11. Delegowany zachowywać będzie w kopii wszelkie wyroki, w których utrata prawa do indemnizacji będzie wyrzeczoną.

§ 12. Dekret powyższy ma być przed d. 15 stycznia 1864 r. wprowadzony w wykonanie; za opóźnienie w wprowadzeniu go w wykonanie komisarze pełnomocni do surowej odpowiedzialności przed Rządem Narodowym pociągnięci będą.

§ 13. Ażeby nikt nieznaną sobie prawem tłumaczyć się nie mógł, paragrafy 8, 9 i 10 niniejszego dekretu mają być drogą organizacji podane do wiadomości wszystkich obywateli kraju, a zwłaszcza włościan jako głównie interesowanych.

Niezwłocznie po odebraniu powyższego dekretu komisarz pełnomocny przysłać do Rządu Narodowego wiadomość, w którym mianowicie dniu dekret ten do

rak jego doszedł.

Dan w Warszawie, 27 grudnia 1863 r.

Nr 28

1864 marzec 2 - Carski ukaz o urządzeniu włościan

Y /miennik: Izv. t. LXII n. 9/

Art. 1. Grunta zostające w posiadaniu włościan /to jest osady włościańskie/ lub w dobrach prywatnych i najmiłościwiej rozdarowanych /majorackich/, jako też w dobrach instytucyjnych /różnych zakładów/ i rządowych przechodzą na zupełną własność włościan w posiadaniu tych gruntów będących. Jakże mianowicie grunta nabywają włościanie i do których z nich dobrodziejstwo tego ukazu rozciąga się, to poniżej w artykułach 5, 6, 8, 10, 13 i 14 jest wskazane.

Art. 2. Od 15 kwietnia bieżącego 1864 roku włościanie uwolnieni raz na zawsze od wszelkich bez wyłączenia powinności, jakimi na korzyść dziedziców obłożeni byli, jako to: od pańszczyzny, od okupu w gotowiźnie, od osepow od czynszu, danin itp. Wszelkie dochodzenie zaległości i niedoborów z powyżej zniesionych powinności ustaje i z tego tytułu żadne nowe dochodzenie w przyszłości miejsca mieć nie może. Na przyszłość włościanie obowiązani są wносить do Skarbu za nabytą przez nich na własność ziemię podatek gruntowy tym ukazem ustanowiony. Sposób wyrachowania, wysokość i terminu opłaty tego podatku gruntowego, określone są w artykułach 27 do 36.

Art. 3. Dziedzice dóbr prywatnych, instytucyjnych i najmiłościwiej rozdanych /majorackich/, otrzymają od rządu wynagrodzenie za zniesione powinności włościańskie. Sposób wyrachowania, wysokość i rodzaj tego wynagrodzenia wskazane są w ukazie o Komisji Likwidacyjnej. Prócz tego dziedzice dóbr, w których włościanie w moc niniejszego ukazu stają się właścicielami gruntów, oswobadzają się od obowiązku niesienia ulgi włościanom w przypadkach klęsk nadzwyczajnych i od dawania im zapomogi w inwentarzu robowym, w narzędziach i w zasiewach...

1. O gruntach na własność włościan przechodzących i o włościanach do których niniejszy ukaz rozciąga się

Art. 5. We wszystkich dobrach prywatnych i instytucyjnych jako też rządowych, ostatecznie jeszcze według przepisów o czynszowaniu nieuregulowanych, na własność włościan przechodzą wszystkie dotąd w posiadaniu ich znajdujące się osady czy to podpadające, czy nie podpadające pod moc najwyższego ukazu z 7 czerwca 1846 r., a w tej liczbie i osady trzech morgów nowopolskiej miary nie dochodzące, bez żadnego ograniczenia co do ich rozległości. Wyjątki od tego przepisu w art. 10 są wyszczególnione.

Osady gromadzkie tam, gdzie takowe się znajdują, jako to: domy na pomieszczenie urzędu, szkoły itp., a zarazem grunta w użytkowaniu wspólnym włościan zostające, bez udziału w tym użytkowaniu dziedzica, jak na przykład, wspólne pastwiska, także na własność włościan mocą tego ukazu przechodzą.

Art. 9. Razem z gruntem przez każdego włościanina nabytym przechodzą na własność jego zupełną wszystkie znajdujące się na tym gruncie mieszkalne i gospodarskie budowle a zarazem inwentarz gruntowy, jako to: bydło robocze narzędzia i zasiewy.

Art. 10. Spomiędzy gruntów w moc niniejszego ukazu na własność włościan przechodzących, wyłączają się: a/ osady karczemne, młynarskie przy cegielniach i kuźniach przez dziedziców urządzone; b/ osady owczarzy, ogrodników i innych sług dworskich, jeśli domostwa przez nich zajmowane położone są przy dworze dziedzica albo przy folwarku, a nie we wsi; c/ osady gajowych, jeśli ich domy mieszkalne znajdują się także nie na wsi, lecz przy dworze, przy folwarku lub w lesie dziedzica; d/ grunta dworskie lub folwarczne w dzierżawę czasowo włościanom wypuszczone za umowami na piśmie, jeśli grunta te wydzierżawione im zostały razem z budowlami forlarcznymi; e/ osady przed ogłoszeniem niniejszego ukazu przez włościan na zupełną własność nabyte tam, gdzie takowe się znajdują.

Art. 11. Włościanie nawet po nabyciu przez nich osad na własność zachowują prawo do tych służebności i użytków, z których dotychczasowo korzystają na zasadzie tabel prestacyjnych, kontraktów, umów słownych lub zwyczaju, jako to: prawo otrzymywania drzewa na budowle i na opał, zbierania gałęzi, suszu, ściółki, prawo pasania w lasach dziedziców oraz na gruntach dworskich lub folwarcznych.

Jeśli włościanie w czasie wydania ukazu z 7 czerwca 1846 r. byli w użytkowaniu wszystkich takich służebności lub tylko niektórych z nich, a następnie pozbawieni zostali tego użytkowania nie wskutek dobrowolnej z nimi ugody urzędownie zatwierdzonej i nie mocą legalnej decyzji na zasadzie ustawy z 5 czerwca 1862 r. o oczynszowaniu z urzędu zapadłej, to prawo włościan do tych służebności i użytków przywraca się w poprzedniej swej rozciągłości i w tym sposobie, w jakim korzystali z niego przed zapadnięciem ukazu z 7 czerwca 1846 roku.

Art. 12. Prawo włościan do wspomnianych powyżej /art. 11/ służebności i użytków nie inaczej może być uchylone, jak tylko za zobopólną zgodą dziedzica z włościanami, przepisany porządkiem stwierdzoną lub też na żądanie samego dziedzica, atoli pod koniecznym warunkiem stosownego za nie wynagrodzenia włościan przez dziedzica. Przypadki, w których uchylenie służebności na żądanie dziedzica dopuszczonym być może i przepisy co do sposobu wyrachowania przypadającego włościanom wynagrodzenia osobnym prawem postanowione zostaną.

Art. 14. Prawo własności gruntów, z wyjątkami artykułem 10 objętymi, nadaje się niniejszym ukazem wszystkim w ogóle włościanom posiadającym osady do jakiego by rodzaju włościan oni nie należeli, /to jest: kolonistom, kmiotom, rolnikom, półrolnikom, ogrodnikom, komornikom, zagrodnikom itp./ bez różnicy tytułu, w moc którego osadę posiadli, to jest: czy to na zasadzie zatwierdzonych przez rząd tabel powinności, czy też na zasadzie wykazów według prawa z d. 24 maja /5 czerwca/ 1862 r. o oczynszowaniu z urzędu sporządzonych, czy podług tabel prestacyjnych, czy według przywilejów lub kontraktów na piśmie lub ustnie zawartych, terminowych lub bezterminowych lub na koniec bez kontraktów w moc przyjętego jedynie zwyczaju tudzież bez względu na rodzaj odbywanych przez nich powinności, /to jest czynszu, pieniężnego okupu, ustanowionego ukazem z d. 4 /16/ maja 1861 r., osepów, danin, pańszczyzn lub też połączonych różnorodnych powinności itp./.

II. O prawach włościan do gruntów na ich własność przechodzących

Art. 15. Każdy gospodarz posiadający zagrodę z rolą lub zagrodę z ogrodem, lub samą tylko zagrodę, nabywa razem z prawem własności wyłączne prawo nie tylko do powierzchni gruntu, ale i do wnętrza jego w granicach ogólnym prawem ustanowionych. Jeżeli dziedzic przed ogłoszeniem tego aktu rozpoczął wydobywanie węgla ziemnego lub rudy na gruncie gospodarza, to nie inaczej będzie mu dozwolonym dalej takowe prowadzić, jak pod obowiązkiem wynagrodzenia gospodarza według sprawiedliwego ocenienia jego szkody.

Art. 16. Prawo polowania na całej przestrzeni gruntów włościan jedną gromadę składających, jak niemniej prawo rybołówstwa w wodach do tych gruntów przytykających, nie do każdego pojedynczego gospodarza, lecz do całej gromady należy.

Zakłady połowu ryb po stawach, przez dziedziców sztucznie urządzone, pozostają w wyłącznym tychże dziedziców posiadaniu.

Art. 17. Prawo propinacji /to jest prawo wyrobu i wyszynku trunków/ na gruntach przez włościan nabytych, jako z prawa własności wypływające, także do całej gromady należy. Atoli dochody z tego prawa przeznaczają się na zasilenie źródeł, z których dziedzice wynagrodzeni być mają. Dopóki zatem wynagrodzenie to w zupełności spłaconym przez rząd nie zostanie, dochody propinacyjne na gruntach włościańskich podług rozporządzenia rządu pobierane będą. Po uiszczeniu atoli tej należytyści dochód z propinacji na gruntach do włościan należących w rozporządzenie gromady, jako szczególne źródło gromadzkiego dochodu, oddany zostanie.

Art. 18. Każdemu gospodarzowi służy prawo zadzierżawić, obciążyć lub alienować nabytą na własność osadę. Celem atoli zapobieżenia upadkowi gospodarstwa włościan prawo to ulegać ma następnym czasowym ograniczeniom:

a/ dom i zabudowania gospodarskie w osadzie znajdujące się nie mogą być oddzielnie od gruntów ani obciążone, ani alienowane;

b/ sami tylko włościanie będą mieli prawo brać w zastaw i nabywać osady które z mocy niniejszego aktu na własność ich na tyle dogodnych warunkach przechodzą.

Art. 19. Na Urządzący Komitet, jednocześnie osobnym ukazem ustanowiony, wkłada się obowiązek ułożyć szczegółowe, również czasowe przepisy, wskazujące: na jakiej zasadzie dzielenie na mniejsze nabytych przez włościan na własność osad dopuszczonym być może oraz w jakim porządku alienowanie i obciążanie tych osad ma się odbywać.

Urządzący Komitet oznaczy zarazem termin, w ciągu którego prawa włościan do nabytych przez nich osad ulegać będą ograniczeniom i przepisom w artykułach 18 i 19 wymienionym.

Art. 25. Grunta na zasadzie niniejszego aktu przez włościan na własność nabyte oswobadzają się od wszelkich ciążących je dotychczas na rzecz osób trzecich zobowiązań.

Art. 26. Znoszą się zarazem jako nie dające się pogodzić z prawem zupełnej własności następujące powinności i ograniczenia włościan posiadających osady dotąd obciążające: a/ opłata na rzecz dziedzica lub skarbu: pod nazwą "laudemii" przy przechodzeniu osady z rąk do rąk pobierana, bez względu na jakie bądź okoliczności i zasady poborowi jej i wyrachowaniu towarzyszące; b/ prawo dziedzicowi lub skarbowi służące ściągąć jednorazowie w ustanowione terminy /co lat 20 - 30 - 40 lub więcej/, wyższy czynsz znany pod nazwą "grosza dodatkowego dziedzica", czyli laudemium; c/ wszelkie czy to z kontraktów, czy z miejscowych zwyczajów wypływające zakazy lub ścieśnienia, którym podlegali włościanie pod względem trudnienia się niektórymi rodzajami przemysłu, stawiania na własnych osadach młynów wodnych i wiatraków, i wszelkich innych zakładów fabrycznych; d/ zachowywany w niektórych miejscowościach zwyczaj zabraniający włościanom kupować na swoją potrzebę gorące trunki z innego miejsca, jak tylko z zakładów i miejsc cząstkowej sprzedaży należących do dziedzica; e/ wszelkie inne wyłącznie dawnym dziedzicom służące prawa, nie dające się pogodzić z pełnym prawem własności gruntowej, włościanom nadanej. We wszelkich podobnych stosunkach włościanie ulegać będą powszechnemu prawu na równi z wszelkimi innymi właścicielami ziemskimi.

III. O podatku z gruntów
na własność przez włościan nabytych

Art. 27. W zamian za zniesione tym ukazem powinności na korzyść dziedziców przez włościan poprzednio odrabiane w dobrach prywatnych, instytutowych, rządowych oraz najmiłościwiej rozdanych /majorackich/ włościanie obowiązani są wnosić do Skarbu /prócz ponoszonych dotąd przez nich podatków i należności skarbowych i gminnych/ podatek z gruntu pod nazwą grun-
towego...

Nr 29

1919 lipiec 10, Warszawa - Uchwała Sejmu Ustawodawczego w sprawie reformy
rolnej ¹

/druk sejmowy nr 839/

1.

Ustrój rolny Rzeczypospolitej Polskiej oprzeć się winien przede wszystkim na silnych, zdrowych i zdolnych do intensywnej produkcji gospodarstwach włościańskich, opartych na zasadzie prywatnej własności różnego typu i wielkości. Akcja w tym kierunku zmierzająca obejmie tworzenie nowych gospodarstw drogą kolonizacji, powiększanie istniejących karłowatych gospodarstw do rozmiaru samodzielnych jednostek gospodarczych, tworzenie gospodarstw drobnych dla produkcji ogrodniczo-warzywnej oraz tworzenie kolonji i ogrodów robotniczych, urzędniczych i t. p. w pobliżu wielkich miast i ośrodków przemysłowych.

2.

Właścicielami lub posiadaczami ziemi uprawnej mogą być tylko osoby, prowadzące osobiście samodzielne gospodarstwo, lub ich spadkobiercy, z wyjątkiem ziemi, oddanej pod siedzibę ludności nierolniczej lub eksploatowanej przez samorządy miejskie lub wiejskie.

3.

Regulatorem władania ziemią w Polsce w myśl art. 1 będzie Państwo, które w tym celu musi rozporządzać dostateczną ilością ziemi dla kolonizacji

i parcelacji.

4.

Na zapas ziemi na parcelację i kolonizację złożą się ziemie następujące

- a/ dobra, będące własnością Państwa /skarbowe i majorackie/,
- b/ objęte przez Państwo: dobra, należące do członków dynastji panujących lub członków ich rodzin,
- c/ dobra rosyjskiego Banku Włościańskiego i Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej,
- d/ dobra martwej ręki /duchowne, biskupie, kapitulne, klasztorne, plebańskie po porozumieniu ze Stolicą Apostolską, i innych instytucji publicznych,
- e/ nierozparcelowane dobra poduchowne i poklasztorne po porozumieniu ze Stolicą Apostolską,
- i/ dobra nabyte w czasie wojny z zysków lichwiarskich i dobra osób spekulujących ziemią,
- g/ dobra, względnie części dóbr, wykupywane drogą ustawowego przymusu od prywatnych właścicieli ziemskich w miarę postępu parcelacji po cenie ustawą określonej. Przy wykupie zachowana będzie w miarę możliwości taka kolejność, aby naprzód parcelacji ulegały majątki źle zagospodarowane lub zniszczone przez wojnę i majątki, których serwituty nie zostały uregulowane. Ustawa określi też maximum ziemi folwarcznej dla każdego poszczególnego posiadacza, jako też maximum obszaru ziemi folwarcznej, którą pozostawićby należało w poszczególnych okręgach Państwa. /.../

6.

Ustawa zabezpieczy właścicielowi dóbr ziemskich prawo do zatrzymania tylko jednego zabudowanego folwarku, na którym on lub jego rodzina gospodarstwo prowadzi, przyczem rodzina nie podzielona przed 1 stycznia 1919 roku uważana będzie za jednostkę.

Zasadnicze maximum indywidualnego posiadania, nie podlegającego przymusowemu wykupowi, ma być przez ustawę dla poszczególnych okręgów ustalone w granicach 60-180 hektarów. Najniższa cyfra odnosić się winna do okręgów

przemysłowych i podmiejskich.

Dla części b. zaboru pruskiego i ziem wschodnich granica ta, gdzie tego będzie wymagał interes Państwa, może być przejściowo podniesiona do 400 hektarów.

Majątki nieprawidłowo zagospodarowane, przynoszące uszczerbek produkcji krajowej, podlegają całkowitemu przymusowemu wykupowi. Państwo, wytwórcze związki rolnicze i gminy mogą tworzyć gospodarstwa na obszarach, obejmujących więcej niż 300 morgów.

7.

Wszystkie lasy, do jakiegokolwiek kategorii wyżej wymienionych dóbr należące - z wyjątkiem lasów gminnych i drobnych przestrzeni prywatnych, nie nadających się do gospodarki państwowej - przechodzą na własność Państwa przy należytem zlikwidowaniu praw serwitutowych. /.../

13.

W związku z reformą rolną i w celu zabezpieczenia trwałości nowoutworzonego stanu posiadania, Rząd opracuje potrzebne ustawy, wykluczające unicestwienie przeprowadzonej reformy rolnej i powrót do dawnych stosunków. W szczególności powinny być opracowane ustawy w przedmiocie: hipotek drobnej własności, przymusowego układu służebności z uwzględnieniem w udowodnionych i niewątpliwych wypadkach pretensji o odszkodowania za ziemię, lasy, pastwiska, lub służebności w dobie po uwłaszczeniu przez większą własność prywatną, publiczną lub państwową, względnie przy pomocy podstępnych rzekomo dobrowolnych umów, zabrane względnie skasowane, dalej ustawa o zakazie parcleclacji prywatnej, ustawa o regulacji obrotu ziemią, scalaniu gruntów i t. p.

14.

Pracownicy rolni, nie będący samodzielnymi gospodarzami, pozostają pod ochroną prawa, które określa maximum ich dnia roboczego, minimum płacy, zarówno w gotówce, jak i w naturze, roztacza opiekę nad ich mieszkaniem, opiekę nad wychodźcami, wprowadza ubezpieczenia od choroby, nieszczęśliwych wypadków, braku pracy, państwowe ubezpieczenie na starość, ubezpieczenie wdów i sierot i t. p.

15.

Celem przeprowadzenia i utrwalenia reformy rolnej w myśl zasad wyżej wymienionych, powinien być powołany do życia Główny Urząd Ziemi, którego zadaniem będzie:

- a/ skupianie zapasu ziemi na kolonizację drogą wyżej wymienioną;
- b/ ułatwianie miejscowym nabywcom nowoutworzonych gospodarstw urządzenia się na nich, a kolonistom, zmieniającym siedziby, przesiedlenie się i zagospodarowanie w nowych osadach. /.../

16.

Wykonanie czynne reformy rolnej należy wyłącznie do Państwa i wyznaczonych przezeń organów. Osoby, biorące samowolnie cudzą rolę w posiadanie, będą pozbawione prawa korzystania z niej.

1 Uchwała uchwalona została większością 1 głosu.

Rezolucje /stanowiące załącznik do druku sejmowego nr 839/

I.

Sejm wzywa Rząd do opracowania w jaknajkrótszym czasie, w każdym razie jednak nie później niż w przeciągu jednego miesiąca, tych niezbędnych ustaw któreby stworzyły i utrzymały w Rzeczypospolitej Polskiej nowy ustrój rolny, oparty na zasadach zawartych w załączonej "Uchwale Sejmu Ustawodawczego z dn. 10 lipca 1919 r., w przedmiocie zasad reformy rolnej". /.../

IV.

Sejm wzywa Rząd, aby tworząc gospodarstwa wzorowe, udzielał wszelkiej pomocy przy nabywaniu gospodarstw na własność i zagospodarowaniu tychże wychowankom szkół rolniczych.

V.

Państwo, względnie komisja kolonizacyjna powinna na koszt państwa z posiadanego zapasu ziemi utworzyć wzorowe gospodarstwa dożywotnie dla żołnierzy polskich, powracających z wojny, którzy utracili zdrowie do pracy.

IX.

Rząd winien corocznie w myśl powyższych zasad rozsprzedać kolonistom i parcelantom nie mniej, niż 200,000 hektarów, licząc od 1 lipca roku bieżącego i uwzględniając odpowiednio do tej zasady kredyty w przedstawianym Izbie budżecie.

X.

Wprowadzenie w życie zasad reformy rolnej należy wyłącznie do Państwa Polskiego i żadna instancja zewnętrzna o państwowa nie może mieć decydującego wpływu na układ własności rolnej w Polsce. /.../

Nr 30

1920 lipiec 15, Warszawa - Ustawa o wykonaniu reformy rolnej /fragmenty/
/Dziennik Ustaw, poz. 462, s. 1229 - 1237/

I. Zapas ziemi

Art. 1. Na cele przeprowadzenia reformy rolnej w myśl uchwały Sejmu z dnia 10 lipca 1919 r. przeznaczają się do dyspozycji Głównego Urzędu Ziemskiego następujące grunty:

a/ dobra, będące własnością Państwa /skarbowe i donacyjne/, oraz te, które wskutek likwidacji władz b. państw zaborczych jakoteż na mocy specjalnych ustaw, przejdą na własność Państwa;

b/ dobra, należące do członków b. dynastji panujących zaborczych lub członków ich rodzin, bez względu na to, czy są oni obecnie obywatelami Państwa Polskiego, czy obcokrajowcami, a to zgodnie z traktatami międzynarodowymi;

c/ dobra b. rosyjskiego Banku Włościańskiego i b. pruskiej Komisji Kolonizacyjnej;

d/ dobra - t. zw. martwej ręki /duchowne, biskupie, kapitulne, klasztorne, plebańskie, kościelne i gmin wyznaniowych/ oraz nierozparcelowane dobra poduchowne i poklasztorne, stosownie do postanowień ustaw, wydać się mających w tym względzie po porozumieniu ze Stolicą Apostolską, względnie z właściwymi władzami kościelnymi ce do uregulowania uposażenia duchowieństwa i instytucji kościelnych;

e/ dobra innych instytucji publicznych, a w szczególności dobra fundacji, bądź pod zarządem Państwa, bądź pod innym zarządem się znajdujące, przy zabezpieczeniu celu fundacji.

Nadto Główny Urząd ziemski przeprowadzi przymusowy wykup:

- 1/ majątków ziemskich, nieprawidłowo, z uszczerbkiem dla wytwórczości krajowej, gospodarowanych;
- 2/ dóbr, parcelowanych samowolnie bez zezwolenia właściwych organów państwowych lub nie przez instytucje, do tego urzędownie upoważnione;
- 3/ majątków, nabytych w okresie wojny po 1 sierpnia 1914 r. do 14 września 1919 r. przez osoby, dla których rolnictwo nie było, albo nie stało się zajęciem zawodowym;
- 4/ dóbr, które w ciągu ostatnich 5 lat zmieniały więcej niż dwukrotnie właściciela, z wyjątkiem wypadków przejścia własności drogą dziedziczenia lub rozporządzenia ostatniej woli;
- 5/ majątków ziemskich, nabytych w czasie wojny z zysków lichwiarskich;
- 6/ majątków, których właściciele od czasu istnienia b. pruskiej Komisji Kolonizacyjnej sprzedali ziemię państwu zaborczym na parcelację;
- 7/ majątków ziemskich, znajdujących się w sferze oddziaływania interesów mieszkaniowych miejskich, jako położonych w obrębie lub w najbliższym sąsiedztwie większych miast i ośrodków przemysłowych;
- 8/ wszystkich innych majątków ziemskich prywatnych, nie wykluczając ordynacji, według zasad, objętych art. 2 niniejszej ustawy, przyczem w pierwszym rzędzie wykupowi przymusowemu ulegną ordynacje, założone po roku 1888, majątki, będące w dzierżawie i nie administrowane przez właścicieli, majątki, w których nie przystąpiono dotąd do uregulowania serwitutów, oraz majątki, zniszczone przez wypadki wojenne, jeśli właściciel nie podjął w miarę możliwości prac, zmierzających do umożliwienia regularnej gospodarki.

Art. 2. Przymusowemu wykupowi w myśl ustępu 18 art. 1 podlegają:

- a/ nadwyżki gruntu ponad 60 ha ogólnego obszaru w majątkach, położonych w okręgach przemysłowych i podmiejskich, oraz nadwyżki ponad 400 ha ogólnego obszaru w majątkach, położonych w niektórych częściach ziem b. zaboru pruskiego oraz ziem wschodnich Rzeczypospolitej Polskiej, które to okręgi

względnie części Państwa, oznaczy rozporządzenie Rady Ministrów na wniosek Głównego Urzędu Ziemskiego;

b/ nadwyżki ponad 180 ha ogólnego obszaru w majątkach, położonych na pozostałym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej.

Właścicielowi majątku lub majątków, podlegających przymusowemu wykupowi przysługuje prawo zatrzymania tylko jednego zabudowanego folwarku, na którym on lub jego rodzina gospodarstwo prowadzi, przyczem rodzina, nie podzielona przed 1 stycznia 1919 r., uważana za jednostkę. /.../

II. Wykup przymusowy i cena wykupna.

Art. 6. Przymusowy wykup dóbr prywatnych przeprowadza Okręgowy Urząd Ziemski, w obrębie którego dana nieruchomość jest położona, a to na podstawie uchwały Okręgowej Komisji Ziemskiej, powziętej na wniosek Okręgowego Urzędu Ziemskiego lub powiatowego komisarza ziemskiego, względnie powiatowej komisji ziemskiej, przedłożony za pośrednictwem Okręgowego Urzędu Ziemskiego. /.../

Art. 13. Cenę wykupna nieruchomości stanowić ma połowa przeciętnej ceny targowej, płaconej za majątki o zbliżonym obszarze w danej okolicy.

Art. 14. Budynki, należące do gospodarstwa i z niem związane, a postawione po 1 sierpnia 1914 r. mają być wykupione według wartości, jaką miały w czasie budowy. /.../

Art. 15. Osobno mają być oszacowane meljoracje, wykonane po dniu 1 sierpnia 1914 r., jakoteż nakłady na uprawę, nawożenie sztuczne i zasiewy, bez pośrednio poprzedzające oszacowanie. Odszkodowania za te meljoracje i nakłady winny być obliczone wedle wartości, jaką miały w chwili ich dokonania.

Inwentarz żywy i martwy nie podlega przymusowemu wykupowi. /.../

Art. 20. Spłata ceny wykupna, należnej właścicielowi, oraz spłata długów i uprawnień, obciążających wykupioną ziemię, nastąpi stosownie do uregulowania stanu biernego, względnie na podstawie sądowej uchwały działowej /art. 19/, w myśl postanowień ustawy o tymczasowych środkach dla sfinansowania reformy rolnej. Właścicielowi wykupionej ziemi należą się w każdym razie od niewypłaconej ceny wykupna, względnie jej części, od dnia objęcia

przez Okręgowy Urząd Ziemski ziemi, wykupionej w posiadanie, odsetki w stosunku po 4% rocznie. /.../

III. Parcelacja.

Art. 23. Okręgowe Urzędy Ziemskie wygotują plan parcelacyjny położonych w ich okręgach, a w rozporządzeniu Głównego Urzędu Ziemskiego będących i na parcelację przeznaczonych obszarów, przy uwzględnieniu wskazanych robót meljoracyjnych oraz przeprowadzeniu szczegółowej klasyfikacji gruntów.

Wypracowanie planu parcelacyjnego może Okręgowy Urząd Ziemski zlecić po wiatowemu komisarzowi ziemskiemu. Przed wypracowaniem planu tego musi Okręgowy Urząd Ziemski, względnie powiatowy komisarz ziemski, wysłuchać opinii powiatowej komisji ziemskiej.

Plan parcelacyjny ma być zatwierdzony przez Prezesa Okręgowego Urzędu Ziemskiego.

Art. 24. W planie parcelacyjnym uwzględnione być winny dalej: wyłączenie z pod parcelacji i utrzymanie przez Państwo zabytków historycznych, architektonicznych, pomników przyrody, terenów, zawierających bogactwa mineralne, gruntów niezbędnych na przeprowadzenie komasacji i regulacji serwitutów, zachowanie i należyte użytkowanie cennych budowli i urządzeń, podział zabudowań folwarcznych, przeprowadzenie dróg dojazdowych i polnych, komasacji gruntów sprostowania granic, podziału i regulacji wspólnot, projekt zabudowania nowej osady, względnie wsi /plan regulacyjny/, zapewnienia zaopatrzenia tychże w wodę, wreszcie zapobieżenie zbytnej odległości gruntów od zagrody nabywcy - osadnika. /.../

Art. 28. Nabywcami działek gruntów, przeznaczonych na parcelację, mogą być własnowolni obywatele Państwa Polskiego, wykazujący dostateczne przygotowanie zawodowe do prowadzenia osobiście gospodarstwa.

Od nabycia wykluczeni będą: karani za zbrodnię przeciw sile Państwa Polskiego, oraz za zbrodnię dezercji z wojska polskiego, popełnioną po chwili ogłoszenia tej ustawy, wreszcie ci, którzy z pogwałceniem prawa brali samowolnie cudzą ziemię w posiadanie.

Art. 29. Przy uwzględnieniu wymogów, określonych w art. 28, pierwszeństwo w nabyciu ziemi przysługiwać będzie w następującym porządku:

1/ inwalidom armji polskiej i innym inwalidom wojskowym zdolnym do pracy na roli oraz żołnierzom armji polskiej, zwłaszcza tym, którzy dłuższy czas w formacjach frontowych służyli lub dobrowolnie do wojska polskiego wstąpili;

2/ pracownikom rolnym /służbie rolnej, bezrolnym, lub małorolnym/, pozbawionym pracy przez parcelację, oraz właścicielom karłowatych gospodarstw, bezpośrednio sąsiadującym z parcelowanym folwarkiem;

3/ innym robotnikom rolnym i małorolnym właścicielom karłowatych gospodarstw, a z pośród tychże przede wszystkim ukończonym uczniom szkół rolniczych.

Art. 30. Plan parcelacyjny będzie zawierał obliczenie cen sprzedażnych dla każdego gospodarstwa, objętego parcelacją i dla każdej działki gruntu. Ceny te mają być wyśrodkowane z wartości gruntu, opartej na klasyfikacji gruntu, oraz wartości wkładów bieżących i stałych, wreszcie budynków, czyli na podstawie rzeczowej produkcyjnej wartości gruntów przy uwzględnieniu kosztów wspólnych urządzeń i parcelacji.

Art. 31. Państwo stworzy fundusz, z którego Główny Urząd Ziemi wypozaży w ziemię tych, w art. 29 1. 1 wymienionych, inwalidów i żołnierzów, którzy pozbawieni są środków na odpłatne nabycie tworzonych w myśl tej ustawy gospodarstw rolnych, a którzy, walcząc w szeregach armji polskiej, szczególnie się odznaczyli. Państwo udzieli im też taniego i długoterminowego kredytu na zagospodarowanie się. Podstawę tego funduszu stanowić ma odpowiednia część różnicy między ceną wykupu majątków ziemskich, a ceną sprzedaży gruntów nabywcom - parcelantom.

Do funduszu tego wpłyną nadto kwoty, uzyskane z przeprowadzonej na ten cel redukcji cen wykupna, należnych w myśl art. 13 właścicielom majątków ziemskich, według poniższej taryfy.

Minowicie potrąci Państwo na cel powyższy:

od całości sumy, przypadającej do wypłaty właścicielowi po potrąceniu obciążających hipotekę do dnia 15 lipca 1920 r. lub po dniu tym wskutek prawnego przymusu przyjętych długów, względnie zobowiązań, a wynoszącej:

a/ ponad 500.000 marek 5%

b/ ponad 1.000.000 " 10%

- c/ ponad 2.000.000 marek 15%
- d/ ponad 3.000.000 " 20%
- e/ ponad 4.000.000 " 25%
- f/ ponad 5.000.000 " 30%

Rozstrzygnięcie zaś o tem, którym z kandydatów dobrodziejstwo to ma być przyznane, będzie zadaniem komisji, powołanej się mającej przez Prezesa Głównego Urzędu Ziemskiego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wojskowych i Ministrem Skarbu.

Art. 32. Innym inwalidom oraz żołnierzom armji polskiej /art. 29, liczba 1/ jakoteż bezrolnym i małorolnym właścicielom karłowatych gospodarstw /art. 29, liczba 2, 3/ udzieli Państwo długoterminowego amortyzacyjnego kredytu za zabezpieczeniem hipotecznem. Bliższe postanowienia w tym względzie zawierać będzie ustawa o Państwowym Banku Rolnym.

Art. 33. Gospodarstwa, utworzone w drodze parcelacji na mocy niniejszej ustawy, nie mogą być dzielone aktami prawnymi czy to między żyjącymi, czy to na wypadek śmierci, pod tytułem darmym, czy obciążającym, dopóki są obciążone zostawioną przy hipotece resztą ceny kupna, a w każdym razie przed upływem 25 lat od ich powstania. Przy dokupnie gruntu do gospodarstwa już istniejącego mogą urzędy ziemskie uzależnić sprzedaż od zgody nabywcy na poddanie powyższym zastrzeżeniom całego gospodarstwa nabywcy, a obowiązane są zastrzec tę niepodzielność, gdy przeważna część danego gospodarstwa pochodzi z dokupna ziemi parcelowanej w myśl niniejszej ustawy.

Przeniesienie własności, obciążanie lub wydzierżawianie tych gospodarstw przed upływem wyżej oznaczonego terminu - może nastąpić tylko za zezwoleniem urzędów ziemskich.

Wszelkie umowy, wbrew tym postanowieniom zawarte, są nieważne. O nieważności orzekają właściwe sądy na skutek powództwa właściwego Okręgowego Urzędu Ziemskiego. Orzeczenie nieważności usasadnia na rzecz Państwa Polskiego prawo odkupu danego gospodarstwa po cenie nabycia go przez parcelanta z doliczeniem koniecznych i pożytecznych wkładów.

Art. 34. Ograniczenia, przewidziane w art. 33, będą uwidocznione w księdze gruntowej.

IV. Postanowienia końcowe.

Art. 35. Wszelkie pisma i podania urzędów ziemskich, wnoszone do sądów, urzędów i władz, dalej wszystkie akty w przedmiocie przeniesienia prawa własności na rzecz Państwa, sporządzone w myśl postanowień niniejszej ustawy - są wolne od opłat skarbowych, stemplowych i komunalnych.

Art. 36. Wykonanie niniejszej ustawy porucza się Prezesowi Głównego Urzędu Ziemskiego w porozumieniu z Ministrami Rolnictwa i Dóbr Państwowych, Sprawiedliwości, Skarbu, Spraw Wojskowych oraz Pracy i Opieki Społecznej.

Art. 37. Ustawa niniejsza wchodzi w życie z dniem jej ogłoszenia.

Marszałek:

Trąpczyński

Prezydent Ministrów i
Minister Skarbu:

W. Grabski

Prezes Głównego Urzędu Ziemskiego:

T. Wilkoński

Minister Rolnictwa i Dóbr Państwowych
Bujak

Kierownik Ministerstwa Sprawiedliwości:
Dr. J. Morawski

Minister Spraw Wojskowych:
J. Leśniewski

Minister Pracy i Opieki Społecznej:
w z. F. Turowicz

Nr 31

1925 grudzień 28, Warszawa - Ustawa o wykonaniu reformy rolnej/fragmenty/
/Dziennik Ustaw 1926, poz. 1, str. 2 - 19/

Art. 1. 1/ Ustrój rolny Rzeczypospolitej Polskiej oparty będzie na silnych, zdrowych i zdolnych do wydajnej produkcji gospodarstwach różnego typu i wielkości, stanowiących prywatną własność ich posiadaczy.

2/ Przeprowadzenie nowego ustroju obejmie:

a/ tworzenie nowych samodzielnych gospodarstw rolnych,

- b/ powiększanie istniejących karłowatych gospodarstw do rozmiaru samodzielnych jednostek gospodarczych,
- c/ tworzenie gospodarstw drobnych dla produkcji ogrodniczo-warzywniczej
- d/ tworzenie kolonij i ogródków robotniczych, urzędniczych i t. p. w pobliżu miast i ośrodków przemysłowych,
- e/ zabezpieczenie odpowiednich terenów dla szkół rolniczych i ognisk kultury rolniczej i ogrodniczej.

DZIAŁ I.

Zapas ziemi.

Art. 2. 1/ Na cele, wskazane w art. 1, będą obowiązkowo parcelowane grunty z poniżej wymienionych nieruchomości ziemskich z wyłączeniem lasów, stanowiących przedmiot racjonalnej gospodarki leśnej, tudzież wód, użytkowanych dla rybołówstwa lub przemysłu /art. 4/:

a/ stanowiących własność Skarbu Państwa z jakiegokolwiek tytułu lub mających mu przyspaść w wykonaniu umów międzynarodowych. W szczególności jako dobra państwowe traktowane będą: ziemie, stanowiące uprzednio własność b. państw zaborczych, ich rodzin panujących i członków tych rodzin, a to zgodnie z postanowieniami odnoszących traktatów międzynarodowych, b. Banku Włocławskiego i Szlacheckiego, pruskiej Komisji Kolonizacyjnej, jak również ziemie, przejęte z mocy ustawy z dnia 17 grudnia 1920 r. /Dz. U. R. P. z 1921 r. N° 4 poz. 17/ i ustawy z dnia 25 lipca 1919 r. /Dz. U. R. P. No 72 poz. 423/;

b/ majątków tak zw. "martwej ręki" /duchownych, biskupich, kapitulnych, klasztornych, plebańskich, kościelnych/, a to zgodnie z postanowieniami układu ze Stolicą Apostolską, ratyfikowanego w ustawie z dnia 23 kwietnia 1925 r. /Dz. U. R. P. N° 47 poz. 324/;

c/ nieruchomości ziemskich innych kościołów i gmin wyznaniowych, po zasięgnięciu opinii ich prawnych reprezentacyj;

d/ nieruchomości ziemskich innych instytucyj publicznych, z wyjątkiem samorządowych, a w szczególności fundacyj, pod zarządem Państwa, bądź pod innym zarządem się znajdujących, z wyjątkiem utworzonych przed 1795 r., przy równoczesnem zabezpieczeniu celu fundacji, zgodnie z art. 10 cz. 3 a to bez względu na postanowienie zapisu fundacyjnego.

e/ określonych w art. 4 i 5 nadwyżek wszystkich innych nieruchomości ziemskich, nie wyłączając ordynacji i nieruchomości ziemskich, związanych węzłem substytucji powierniczej lub innymi ograniczeniami własności, stałe do tych nieruchomości przywiązane, a to bez względu na szczególne postanowienia ustawowe lub dobrowolne, ograniczające prawo rozporządzania daną nieruchomością ziemską.

2/ Grunty, położone w granicach administracyjnych miast, nie podlegają działaniu ustawy niniejszej. To samo dotyczy gruntów i nieruchomości będących własnością gmin miejskich, a położonych poza granicami administracyjnymi tych miast.

Art. 3. 1/ Nadto Minister Reform Rolnych może na cele, wskazane w art. 1, przeprowadzić przymusowy wykup w całości bez uwzględnienia postanowień art. 4 i 5, jednakże z pozostawieniem właścicielowi obszaru o przestrzeni 35 ha:

a/ jednostek gospodarczych, które przekraczały ustawowe maksimum władania, a dzielone były bez ustawowo wymaganych zezwoleń lub niezgodnie z ich treścią, jeżeli nabywcy nie odpowiadali warunkom art. 52 niniejszej ustawy działki przekraczały rozmiar 25 ha, względnie 45 ha, stosownie do przepisu art. 27 ustawy z dnia 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz. U. R. P. N° 70, poz. 462/;

b/ nieruchomości ziemskich lub ich części, wydzierżawionych w oddzielnych parcelach na czas dłuższy ponad lat 6, z pominięciem postanowień art. 90, przyczem dzierżawcom przydzielone będą działki w ramach postanowień tej ustawy;

c/ nieruchomości ziemskich, nabytych pod wyjątkowymi warunkami i zastrzeżeniami b. władz zaborczych rosyjskich, a mianowicie z zachowaniem postanowień ustawy rosyjskiej z dnia 1 marca 1864 r. i ukazu z dnia 3 kwietnia 1864 r. o t. zw. majątkach ulgowych, t. zw. instrukcji z dnia 23 grudnia 1865 r. i ukazów z dnia 23 i 31 grudnia 1865 r. o przymusowej sprzedaży majątków przez osoby, zesłane w drodze administracyjnej za udział w powstaniu 1863 r., przepisów z dnia 13 lipca 1871 r. o sprzedaży będącej pod zarządem skarbu ziemi w gub. Królestwa Polskiego, rozkazów cesarskich z dnia 19 lutego 1887 r., dnia 13 czerwca 1887 r. i z dnia 25 lutego 1888 r.

o odrębnym trybie sprzedaży nieruchomości b. unitów, wysiedlonych z gub. orenburskiej, względnie przy pomocy kredytowej, udzielonej na podstawie przepisów aneksu do § 50 statutu Państwowego Banku Szlacheckiego /Zb. Praw Imperjum Ros. Tom XI cz. 2 wydanie 1903 r. i kont. 1912 r./, o ile te nieruchomości są w posiadaniu pierwotnych z mocy powyższych ustaw nabywców lub ich spadkobierców i nie zostały przez nich zbyte do dnia 17 września 1925 r. i o ile ci właściciele posiadają na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej ziemi więcej, niż 45 ha;

d/ nieruchomości ziemskich, nabytych w czasie piastowania mandatów przez posłów i senatorów z naruszeniem art. 22 Konstytucji;

e/ nieruchomości ziemskich, nad którymi, jako należącymi do osób nieobecnych, została wyznaczona kuratela sądowa, zarząd z ramienia władz administracyjnych lub samorządowych, albo przymusowy zarząd państwowy, o ile nieobecność właściciela rozpoczęła się przed dniem 1-ym stycznia 1922 r. i o ile na miejscu nie znajdują się z liczby ewentualnych spadkobierców z prawa - mąż lub żona, zstępni i wstępni, bracia i siostry nieobecnego, ewentualnie ich potomstwo. Osoby nieobecne w razie ich zgłoszenia się, lub ich spadkobiercy w przypadku uznania nieobecnych za zmarłych, mają prawo do otrzymania za przymusowo wykupione majątki wynagrodzenia według przepisów działu IV niniejszej ustawy.

2/ Obszary wymienione w punkcie c/ i e/, mogą ulec przymusowemu wykupowi na rzecz Skarbu Państwa, nie wyłączając lasów, wód, urządzeń gospodarczych i budynków, z wyłączeniem inwentarza żywego i martwego, zbiorów i za pasów.

Art. 4. 1/ Z ogólnego obszaru użytków rolnych, będących na całym obszarze Rzeczypospolitej Polskiej własnością jednej osoby fizycznej lub prawnej, względnie współwłasnością kilku osób /art. 2 p. e/, nie ulegają obowiązkowi parcelacyjnemu obszary o następujących rozmiarach:

a/^w nieruchomościach ziemskich, położonych w okręgach przemysłowych i podmiejskich, które oznaczy rozporządzenie Rady Ministrów na wniosek Ministra Reform Rolnych - 60 ha;

b/ w nieruchomościach ziemskich na pozostałym obszarze - 180 ha. Jednak

w województwach: nowogródzkim, poleskim, wołyńskim i okręgu administracyjnym wileńskim, oraz w powiatach: grodzieńskim, wołkowyskim, bielskim, białostockim, sokólskim województwa białostockiego, o ile wstępni właściciele majątków gospodarowali na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej co najmniej od dnia 1 stycznia 1864 r., obowiązкови parcelacyjnemu nie podlega obszar użytków rolnych, wynoszących 300 ha.

2/ Do norm, wskazanych w cz. 1 art. 16 powyższego, nie wlicza się stawów, dróg i terenów zabudowanych, jak również przylegających obszarów lasów i wód:

A. Obszarów leśnych, nadających się do samodzielnego gospodarowania o powierzchni ponad 30 ha, a na obszarze województwa wołyńskiego, poleskiego nowogródzkiego, okręgu administracyjnego wileńskiego oraz powiatów: grodzieńskiego, wołkowyskiego, bielskiego, białostockiego i sokólskiego województwa białostockiego - ponad 50 ha.

B. Obszarów wód:

a/ spuszczalnych stawów rybnych, o ile łączna powierzchnia zwierciadła wody w tych stawach wynosi ponad 3 ha;

b/ innych obszarów wód, o ile zwierciadło normalnego poziomu wody danego obszaru wynosi ponad 20 ha.

Obszary leśne i wodne, nie odpowiadające powyższym warunkom, nie będą podlegały obowiązкови parcelacyjnemu tylko w wypadku, gdy właściciel, przygotowując plan wyłączenia w myśl art. 16, wody te i lasy jako przynależne gospodarczo do swego wyłączenia rolniczego wykaże.

3/ Po potrąceniu z ogólnego obszaru posiadłości ziemskiej danego właściciela wyżej wyszczególnionych nie podlegających obowiązкови parcelacyjnemu sadow, założonych przed 1 lipca 1925 r. i racjonalnie prowadzonych, dróg, terenów zabudowanych, lasów i wód oraz pozostawionego właścicielowi wyłączenia rolniczego /art. 4 i 5/ - pozostały obszar stanowi w rozumieniu niniejszej ustawy nadwyżkę, podlegającą obowiązкови parcelacyjnemu.

Art. 5. 1/ Niezależnie od obszaru, przewidzianego w części 1 art. 4, nie podlegają obowiązкови parcelacyjnemu obszary niezbędne przy uwzględnieniu miejscowych stosunków agrarnych dla utrzymania na odpowiedniej wysokości kultury rolnej i meljoracyj rolnych w gospodarstwach, poświęconych wy-

twórczości nasiennej lub hodowlanej, w gospodarstwach o wyróżniającej się w danej okolicy intensywności produkcji oraz w gospodarstwach, stanowiących typ wysoce urpezmysłowiony. W szczególności obszar, w art. 4 wskazany, ulega zwiększeniu:

a/ w tych nieruchomościach ziemskich, które przed dniem 1 stycznia 1925 r. posiadały i posiadają czynne lub w odbudowie będące gorzelnie, krochmalnie lub płatkarnie - do 4-krotnego obszaru, jaki był zajęty pod plantacje ziemniaków na potrzeby pomienionych zakładów w r. 1923 lub 1924, względnie 1914, zależnie od wyboru właściciela, przyczem obszar ten winien być przez niego wiarogodnie udowodniony; tak zwiększony obszar, łącznie z obszarem, pozostawionym z mocy art. 4, nie może przewyższać 350 ha;

b/ prowadziły przed dniem 1 stycznia 1925 r. i prowadzą intensywną produkcję buraków cukrowych dla cukrowni - do 6-krotnego obszaru, jaki był zajęty pod plantację buraków w r. 1923 i 1924 lub 1914, zależnie od wyboru właściciela, przyczem obszar ten winien być przez niego wiarogodnie udowodniony; obszar tak zwiększony - łącznie z obszarem, pozostawionym z mocy art. 4 i lit. a/ artykułu niniejszego, nie może przewyższać 700 ha.

2/ Ogólny obszar wyłączeń dokonanych na mocy cz. 1 art. niniejszego, nie może przekraczać 550.000 ha.

3/ O istnieniu warunków, uzasadniających wyłączenie na mocy artykułu niniejszego, decyduje Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, a w braku porozumienia Rada Ministrów. Decyzje w tej mierze Ministra Reform Rolnych lub Rady Ministrów są ostateczne; podania właścicieli o zastosowanie do ich majątków postanowień niniejszego artykułu mogą być przez Ministerstwo Reform Rolnych załatwiane odmownie bez podawania powodów. Zwolnienia te mogą być udzielane pod określonymi warunkami. Zwolnienie nie może być cofnięte, o ile ustalonym warunkom właściciel czyni zadość.

Rada Ministrów ustali warunki gospodarcze i społeczne, od których spełnienia uzależni zastosowanie niniejszego artykułu do poszczególnych nieruchomości ziemskich. W każdym razie uwzględnione być mają w miarę możliwości potrzeby zakładów przemysłu rolniczego, które istniały przed wejściem w życie niniejszej ustawy, a będą czynne w chwili zażądania wyłączenia.

4/ Prawo zgłaszania wniosków o przyznanie wyłączenia na mocy artykułu niniejszego przysługuje właścicielowi w każdym czasie, nie później jednak niż do dnia 1 lipca tego roku, w którym dany obszar został zamieszczony w wykazie imiennym.

5/ Wykazy nieruchomości ziemskich i ich części, zwolnionych od obowiązku parcelacyjnego na mocy tego artykułu, winny być ogłaszane w gazecie urzędowej.

6/ O ile w danej nieruchomości ziemskiej warunki, uzasadniające zwolnienie od obowiązku parcelacyjnego obszarów, przekraczających normy podstawowe, określone w art. 4, ulegną zmianie lub przestaną istnieć, to zwolniony ze względu na te warunki od obowiązku parcelacyjnego obszar ulegnie odpowiedniemu zmniejszeniu aż do norm podstawowych, podanych w art. 4.

Art. 6. 1/ Właściciel nieruchomości ziemskich ma prawo zatrzymać z ogółu posiadanych na obszarze Państwa majątków poza wydzielonemi z mocy art 5 łącznie tylko obszar, wskazany w p. a/ lub b/ art. 4, w jednej lub kilku jednostkach gospodarczych z tem, że jeden hektar ziemi w okręgach przemysłowych i podmiejskich przyjmuje się za równoważny 3 ha ziemi na pozostałych obszarach Państwa.

2/ Rodzina, podzielona co do praw majątkowych prawnie i fizycznie po dniu 14 września 1919 r. bez ustawowo wymaganych zezwoleń właściwych urzędów ziemskich, lub niezgodnie z ich treścią, uważana ma być za jednostkę, a to bez względu na podziały i przywłaszczenia, dokonane po tym terminie. Ta sama zasada stosuje się do współwłasności kilku osób, nie należących do rodziny. Nie dotyczy to jednak wypadków, gdy chodzi o działy spadkowe, spowodowane wypadkiem śmierci zaszłym przed dniem 14 września 1919 r. Zamiast powołanego wyżej terminu 14 września 1919 r. dla województw: nowogródzkiego, poleskiego i wołyńskiego, oraz powiatów: grodzieńskiego, białostockiego i wołkowyskiego w woj. białostockiem, w granicach, jakie posiadały te województwa i powiaty w maju 1921 r., ustala się termin 6 kwietnia 1921 r., a dla ziemi wileńskiej termin 25 lutego 1924 r.

Art. 7. 1/ Nadwyżki gruntów poza wydzielonemi z mocy art. 4, położone w sferze interesów mieszkaniowych miast i osad przemysłowo-fabrycznych, a to co do miasta st. Warszawy grunty, położone w promieniu 15 klm., co do

miast Krakowa, Lwowa, Łodzi, Poznania, Lublina, Bydgoszczy, Sosnowca i Wilna w promieniu 10 klm. w prostej linii od centrum miasta, co do innych zaś miast i osad w miarę potrzeby według określenia Ministra Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Robót Publicznych, mogą być zakupione przez odnośne samorządy miejskie i instytucje, lub wykupione na własność Państwa przez Ministra Reform Rolnych i przeznaczone w porozumieniu z Ministrem Robót Publicznych wyłącznie na cele rozszerzenia tych miast, tworzenie gospodarstw podmiejskich i osiedli dla robotników, rzemieślników, urzędników i t.p.

2/ Grunty przeznaczone na cele rozszerzenia miast i tworzenia osiedli robotniczych, urzędniczych i t. p., będą przekazane odpowiednim władzom, względnie instytucjom, w myśl postanowień ustawy o rozbudowie miast. Ta sama zasada stosuje się do gruntów państwowych, położonych w sferze interesów miast i osad.

Art. 8. Minister Reform Rolnych ma prawo na cele parcelacji i osadnictwa nabywać drogą kupna lub zamiany na będące w jego władaniu majątki dobrowolnie zgłoszone przez właścicieli nieruchomości ziemskie lub ich części, wykonywać prawo pierwokupu lub odkupu w ramach obowiązującego ustawodawstwa oraz przyjmować darowizny i zapisy testamentowe w imieniu Skarbu Państwa.

Art. 9. Nieruchomości ziemskie, znajdujące się w posiadaniu lub pod zarządem Państwa, będą przez Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych, względnie przez innych ministrów, przekazywane w granicach wniosków corocznych Ministra Reform Rolnych temu Ministrowi na cele parcelacji i osadnictwa, po wyłączeniu w porozumieniu z nim obszarów potrzebnych dla innych celów państwowych. Przekazywane Ministrowi Reform Rolnych nieruchomości ziemskie winny być na żądanie tego Ministra uprzednio zwolnione od obciążeń i ograniczeń, stojących na przeszkodzie bezpośredniej parcelacji z zachowaniem przepisów art. 44.

Art. 10. 1/ Nieruchomości ziemskie, należące do fundacyj lub instytucyj naukowych, mogą być przekazane Ministrowi Reform Rolnych przez władzę państwową, której dana fundacja lub instytucja naukowa podlega, po wyłączeniu gruntów, pozostających pod kulturą leśną, a nadających się ze względu

na obszar do samodzielnego gospodarstwa leśnego, lub pod wodami racjonalnie użytkowanymi.

2/ O ile cel fundacji lub instytucji naukowej bez posiadania gruntów w naturze mógłby być zagrożony, to Minister Reform Rolnych na wniosek władz fundacyjnych lub instytucji naukowych i na podstawie opinii rzeczoznawców władny będzie w porozumieniu z właściwymi ministrami wyłączyć od przejęcia i pozostawić fundacji, względnie instytucji naukowej, obszar, jaki uznany będzie za niezbędny dla wykonywania ich celów; dotyczy to w szczególności wypadków, gdy na danym obszarze utrzymywana jest szkoła rolnicza.

3/ W wypadku przejęcia gruntów cel fundacji lub instytucji naukowej winien być zabezpieczony w sposób, który określi osobna ustawa.

4/ W wypadkach, zasługujących na uwzględnienie, Minister Reform Rolnych mocen będzie nie obejmować tych nieruchomości ziemskich w całości lub w części, natomiast zarządzić oddanie ich w dzierżawę z zachowaniem przepisów, zawartych w art. 91.

DZIAŁ II.

Roczny kontyngent parcelacyjny.

Art. 11. 1/ Corocznie aż do całkowitego wyczerpania zapasu ziemi, utworzonego w myśl działu I niniejszej ustawy, rozparcelowany będzie obszar, ustalony przez Radę Ministrów na wniosek Ministra Reform Rolnych. W ciągu najbliższych lat dziesięciu po wejściu w życie niniejszej ustawy obszar ten określa się na 200 tysięcy ha ziemi rocznie.

2/ O ile w ciągu roku nie zostanie rozparcelowana ilość gruntów, przewidziana w części 1, to nierozparcelowane w danym roku grunty winny być rozparcelowane w roku następnym poza kontyngentem, na ten rok wyznaczonym.

3/ Przy obliczaniu obszaru gruntów, rozparcelowanych w danym roku /część 1 art. niniejszego/, uwzględniane będą te tylko grunty, na których zakwalifikowani nabywcy weszli w posiadanie działek na podstawie zatwierdzonego przez okręgowy urząd ziemski projektu parcelacyjnego.

4/ Do kontyngentu gruntów, rozparcelowanych w danym roku, wliczone będą grunty z majątków fundacyjnych lub instytucji naukowych, oddane w dzier-

stawę parcelacyjną w myśl części 4 art. 10.

Art. 12. 1/ W pierwszych dniach stycznia każdego roku, nie później jednak niż 10 tego miesiąca, Rada Ministrów na wniosek Ministra Reform Rolnych ustali plan parcelacyjny na następny rok kalendarzowy. Plan ten wskazuje, jaka ilość hektarów ziemi w ramach rocznego kontyngentu /art. 11/ musi ulec w tym roku parcelacji w poszczególnych okręgach ziemskich, ewentualnie w poszczególnych powiatach, lub grupach powiatów. Plan ten będzie ogłoszony najpóźniej 31 stycznia roku, w którym został ustalony, w Dzienniku Ustaw, wyciągi zaś z planu ogłaszane będą w jednym z najbliższych numerów gazet wojewódzkich.

2/ Plan ten może być ustalony na kilka lat zgóry.

3/ Obszar gruntów prywatnych, wyznaczonych do parcelacji w danym roku, winien być w planie podany oddzielnie. /.../

DZIAŁ III.

Przymusowy wykup.

Art. 16. 1/ Właściciel majątku, przekraczającego podstawowe normy władania /art. 4/, ma prawo ustalić według swego wyboru obszar, który na wypadek poddania jego majątku przymusowemu wykupowi zamierza wyłączyć na mocy art. 4, składając urzędowi ziemskiemu odpowiedni wniosek. Wniosek taki winien zawierać deklarację właściciela o wszystkich posiadanych przez niego nieruchomościach ziemskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej.

2/ Na żądanie okręgowego urzędu ziemskiego, zgłoszone do właściciela lub jego prawnego zastępcy, zarówno przed ogłoszeniem wykazu imiennego /art. 19/ jak i po tym terminie, właściciel obowiązany jest złożyć wymieniony w części 1 wniosek i deklarację temu urzędowi, który żądanie postawił, w ciągu miesiąca od daty doręczenia żądania, w trybie, przewidzianym w art. 19 ustawy z dnia 11 sierpnia 1925 r. /Dz. U. R. P. N° 90 poz. 706/. Niezgłoszenie wniosku w powyższym terminie ma ten skutek, że wydzielenia z pozostałych właścicielowi obszarów, w myśl art. 4, dokonają urzędy ziemskie z urzędu.

3/ Wniosek właściciela, zgłoszony w myśl części 1, względnie części 2 tego artykułu, winien być przez okręgowy urząd ziemski załatwiony nie póź-

niej niż w ciągu miesiąca od dnia jego otrzymania; niezadowolenie wniosku w tym terminie jest równoznaczne z zatwierdzeniem, o ile chodzi o podstawowe normy władania z art. 4. Niezatwierdzenie wniosku, względnie żądanie jego zmiany lub uzupełnienia, jest dopuszczalne tylko w tym wypadku, gdy on jest niezgodny z postanowieniami niniejszej ustawy lub wprowadza szkodnicę.

4/ W ciągu trzech miesięcy, nie wlicząc miesięcy: grudzień-marzec w miejscowościach, gdzie zima uniemożliwia roboty miernicze na gruncie, od daty otrzymania zatwierdzonego wniosku właściciel obowiązany jest złożyć we właściwym urzędzie ziemskim plan przeprowadzonego na koszt właściciela przez mierniczego przysięgłego wydzielenia pozostawianego obszaru lub odnośne plany katastralne wraz z wykazem powierzchni parcel. Niewykonanie powyższego postanowienia uprawnia urzędy ziemskie do wykonania tego planu na koszt właściciela.

5/ Dokonane na mocy niniejszego artykułu wyłączenie winno być wpisane do właściwej księgi gruntowej /hipotecznej/ z tym skutkiem, że będzie ono wiążące i dla prawnych następców właściciela, przy którym wyłączenie zostało dokonane. Wyłączenie powyższe nie może być zmienione bez zgody urzędów ziemskich.

6/ Wyłączonym w myśl niniejszego artykułu obszarem właściciel lub właściciele mogą rozporządzać bez żadnych ograniczeń, z zachowaniem jednak postanowień działy VI.

Art. 17. 1/ W ciągu roku, dla którego ustalony został plan parcelacyjny, urzędy ziemskie obowiązane są załatwić wszystkie sprawy, związane z pozostawieniem właścicielowi wyłączeń, przewidzianych w art. 4 i 5.

2/ Powyżej wskazane czynności urzędów ziemskich, oparte być mają na dobrej wierze w prawdziwość i ścisłość danych, przez właściciela deklarowanych, tak co do ilości i rozległości obiektów, jak i co do przynależności tych majątków do kategorii, przewidzianych w art. 4 i 5.

3/ Ujawnienie w którymkolwiek momencie postępowania wyłączeniowego i po jego ukończeniu, że dane właściciela były niezgodne z istotnym stanem rzeczy co do ilości i rozległości obiektów, powoduje przerwanie postępowania

... dokonanie wyłączenia dla właściciela w myśl końcowego zdania części 2 art. 16.

Pouczenie o tym rygorze winien urząd ziemski zamieścić w wezwaniu, przewidzianem w części 2 art. 16, względnie w orzeczeniu, zatwierdzającym wniosek właściciela.

4/ Jeżeli czynności, przewidziane w art. 16, zostały uskutecznione przed ogłoszeniem wykazu imiennego, a dany majątek nie został w tym wykazie umieszczony, przysługuje właścicielowi prawo w ciągu miesiąca po ogłoszeniu jednego z następujących wykazów imiennych, w którym znajdzie się jego majątek, złożyć wniosek o zmianę wyłączenia zgodnie z art. 16. Wniosek ten winien być załatwiony w myśl części 3 art. 16.

Art. 18. 1/ Okręgowy urząd ziemski uprawniony jest do wykonywania przez swe organy wszelkich czynności, potrzebnych do ustalenia stanu, szacunku, wielkości i granic przymusowo wykupywanego obszaru.

2/ Zebranie wszelkich danych na miejscu należy do komisarza ziemskiego, względnie do delegowanych przez okręgowy urząd ziemski urzędników, uprawnionych do przybrania w razie potrzeby rzeczoznawców. Wyciągi z ksiąg hipotecznych /gruntowych/ i odpisy operatów katastralnych, potrzebne w związku z przeprowadzeniem przymusowego wykupu, zbiera okręgowy urząd ziemski. Wyciągi i odpisy tych dokumentów wydają właściwe urzędy na żądanie okręgowego urzędu ziemskiego bezzwłocznie i bezpłatnie.

3/ W nieruchomościach ziemskich, podlegających przymusowemu wykupowi, a obciążonych serwitutami, okręgowy urząd ziemski przedewszystkiem zarządza z urzędu przymusową likwidację serwitutów, dopełniając obszar, do parcelacji w danym roku przeznaczony.

Art. 19 1/ O ile w dniu 1 listopada roku, poprzedzającego ten rok, dla którego ustalono plan parcelacyjny, okaże się, że nie została rozparcelowana w rozumieniu części 3 art. 11 niezbędna dla pokrycia planu ilość gruntów prywatnych w poszczególnych okręgach, powiatach lub grupach powiatów to Rada Ministrów na wniosek Ministra Reform Rolnych ustali w ramach planu parcelacyjnego z uwzględnieniem postanowień art. 4 i obszarów wyłączonych w myśl art. 5, wykaz imienny tych majątków lub ich części /ze wskazaniem

bądź granic tych części, bądź ich obszarów/, które poddaje przymusowemu wykupowi. Wykaz powyższy będzie ogłoszony w Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej najpóźniej do dnia 10 stycznia właściwego roku. W wykazie imiennym pomieszczone być mogą majątki lub ich części, położone na obszarze tego okręgu, powiatu, względnie grupy powiatów, których plan parcelacyjny - miarę tego, czy obejmował okrąg, powiat, czy grupę powiatów, nie został w pełni przyczem w każdym razie mają być pomieszczone majątki większe przed mniejszemi.

2/ Na podstawie tych imiennych wykazów okręgowe urzędy ziemskie wniosą do prowadzonych przy sądach okręgowych i powiatowych /pokoju/, względnie przez starszych notariuszy, ksiąg hipotecznych /gruntowych/ nieruchomości ziemskich, objętych imiennymi wykazami, ostrzeżenia /adnotacje/ o zarządzeniu przymusowego wykupu, z tym skutkiem, że w dalszem postępowaniu uwzględniony będzie wyłącznie ten stan prawny nieruchomości, jaki stwierdzony był w księdze hipotecznej /gruntowej/ jako prawnie obowiązujący w chwili wniesienia ostrzeżenia /wpisu adnotacji/. Szczegółowe przepisy w tym względzie wyda Minister Sprawiedliwości w porozumieniu z Ministrem Reform Rolnych.

3/ Wyjątkowo dla roku 1926 wykaz imienny zostanie ogłoszony do dnia 10 stycznia 1926 r. /.../

DZIAŁ IV.

Oszacowanie przymusowo wykupionych majątków i wynagrodzenie za te majątki.

Art. 27. 1/ Cenę wykupu nieruchomości ziemskich, przymusowo wykupywanych, stanowi łączny szacunek gruntów, budowli, drzewostanów i wód oraz niezamortyzowanej części nakładów meljoracyjnych, zmniejszony o wartość obciążających te nieruchomości serwitutów.

2/ Szacunek gruntów, budowli, drzewostanów i wód dokonywany będzie przez odpowiednie zastosowanie przepisów, obowiązujących przy ustalaniu wartości nieruchomości dla opłaty podatku majątkowego, zawartych w rozporządzeniu Ministra Skarbu z dnia 15 listopada 1923 r. /Dz. U. R. P. N° 123 poz. 996/.

3/ Fowóżane w części 2 przepisy powinny być zmienione dla celów, w tym

artykułe wskazanych, na mocy rozporządzenia Ministra Reform Rolnych, wydanego w porozumieniu z Ministrem Skarbu oraz Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych po zasięgnięciu opinii Głównej Komisji Ziemskiej, a to celem uwzględnienia w tych przepisach stanu kultury oraz zmian, zaszyłych w stosunkach gospodarczych. W następstwie rewizje tych przepisów będą dokonywane co lat 2.

4/ Wartość dokonanych nakładów meljoracyjnych winna być udowodniona przez właściciela wykupywanego majątku. Sposób określania niezamortyzowanej części tych nakładów ustali rozporządzenie Ministra Reform Rolnych, wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych.

5/ Wartość obciążających nieruchomości serwitutów ustalona będzie według zasad, stosowanych przy przymusowej likwidacji serwitutów.

Art. 28. 1/ Oszacowanie przymusowe wykupywanego majątku na zasadach art. 27 dokonywa okręgowy urząd ziemski, opierając się na opinii komisji klasyfikacyjno-szacunkowych co do podziału użytków na klasy, określenia wartości tych użytków oraz wartości budowli, drzewostanów i wód.

2/ Komisje klasyfikacyjno-szacunkowe składają się z przedstawicieli: Ministra Reform Rolnych, jako przewodniczącego, Ministra Skarbu i Ministra Rolnictwa i Dóbr Państwowych oraz trzech zaprzysiężonych znawców po jednym z pośród przedstawicieli większej /ponad 180 ka/ i mniejszej własności oraz bezrolnych pracowników rolnych. W razie potrzeby, a w każdym razie na żądanie właściciela, komisja powołuje odpowiednich rzeczoznawców.

3/ Sposób postępowania okręgowego urzędu ziemskiego przy ustalaniu wniosków co do wysokości wynagrodzenia za przymusowo wykupywane majątki, jak również sposób powoływania członków komisji klasyfikacyjno-szacunkowej, liczbę członków, konieczną dla ważności uchwał oraz postępowanie tych komisji określi rozporządzenie Ministra Reform Rolnych, wydane w porozumieniu z Ministrami Skarbu oraz Rolnictwa i Dóbr Państwowych.

Art. 29. 1/ Na podstawie dokonanego w myśl art. 27 i 28 oszacowania wykupywanego majątku okręgowy urząd ziemski składa okręgowej komisji ziemskiej wniosek o ustalenie wynagrodzenia za ten majątek.

2/ Okręgowa komisja ziemska na posiedzeniu jawnem w przeciągu dwóch mie

sięcy od dnia złożenia wniosku przez okręgowy urząd ziemski ustali w orzeczeniu, według przepisów działu IV ustawy niniejszej, wynagrodzenie za wykupione i objęte w posiadanie nieruchomości ziemskie lub ich części.

3/ Orzeczenia okręgowej komisji ziemskiej, wydane wymyśl cz. 2, są ostateczne. Gdyby jednak właściciel lub wierzyciel uważali, że z tytułu wynagrodzenia za przymusowo wykupioną nieruchomość ziemską lub jej część zostało przyznane odszkodowanie niezgodnie z zasadami, przyjętymi w ustawie niniejszej, to służyć im będzie w ciągu 30 dni po otrzymaniu odpisu orzeczenia prawo zwrócenia się na drogę cywilno-sądową zgodnie z postanowieniem art. 25 ustawy z dnia 11 sierpnia 1923 r. o zakresie działania Ministra Reform Rolnych i organizacji urzędów i komisji ziemskich /Dz. U. R. P. No 90, poz. 706/.

4/ Tryb postępowania na drodze cywilno-sądowej w tym wypadku określi osobna ustawa.

Do czasu zaś wydania tej ustawy stosowany będzie tryb postępowania, przewidziany w ustawach dzielnicowych dla spraw spornych przy całkowitem zastosowaniu przepisów działu IV niniejszej ustawy.

Art. 30. 1/ Postanowienia art. 27 i 28 nie mają zastosowania do majątków, wykupywanych na mocy p. c/ art. 3.

2/ W wypadku przymusowego wykupu tych majątków okręgowa komisja ziemska ustali na posiedzeniu jawnym na wniosek okręgowego urzędu ziemskiego cenę wykupu nieruchomości według faktycznie uiszczonej ceny ostatniego odpłatnego nabycia danego majątku, lub jego części, z uwzględnieniem istniejących zmian, zaszłych w tym majątku po jego nabyciu za wyższą cenę, czyli z odliczeniem zmniejszenia wartości majątku i doliczeniem wartości pożytecznych dla majątków wkładów, uskuteczniionych przez właściciela. W braku dowodów, stwierdzających faktycznie uiszczoną cenę nabycia, ustali ją komisja ziemska na podstawie cen, płaconych za majątki, nabywane w zbliżonym czasie i podobnych warunkach; wynagrodzenie za te majątki w żadnym wypadku nie może przekraczać norm, obowiązujących z mocy art. 27 przy przymusowym wykupie.

3/ Ci orzeczeń powyższych okręgowej komisji ziemskiej przysługują stosom zwykłe środki prawne.

Art. 31. 1/ Ustalone w myśl art. 29 lub art. 30 wynagrodzenie za nieruchomości ziemskie, przymusowe wykupione, będzie uiszczone częściowo w gotówce, częściowo w listach o³ Państwowej Renty Ziemskiej w zrocie według nominalnej wartości, częściowo wreszcie w takichże listach według kursu ustalanego corocznie przez Ministra Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Skarbu i Ministrem Rolnictwa i Dóbr Państwowych, nie niżej 70% nominalnej wartości, przy czem stosunek części wynagrodzenia, wypłacanych przy pomocy każdego z powyższych sposobów, zależęć będzie od ogólnego obszaru nieruchomości ziemskich, należących do właściciela wykupionej nieruchomości podług następującej tabeli:

O B S Z A R			Część płatna w gotowości	Część płatna w rencie nominalnej wartości	Część płatna w rencie kursie niżej	Część płatna w rencie nie 70%
	do	1000 ha	50%	50%		
od	1000 ha	do 1500 ha	45%	45%		10%
od	1500 ha	do 2000 ha	40%	40%		20%
od	2000 ha	do 2500 ha	35%	35%		30%
od	2500 ha	do 3000 ha	30%	30%		40%
od	3000 ha	do 4000 ha	25%	25%		50%
	ponad	4000 ha	20%	20%		60%

Listy renty ziemskiej, wypłacane według nominalnej wartości, złożone będą to depozytu w Państwowym Banku Rolnym na rzecz właściciela i będą mu wydane nie wczesniej niż po upływie 5 lat od daty płatności. W tym okresie czasu właściciel będzie otrzymywał tylko odsetki od tych listów. Postanowienie powyższe nie uchyla postanowień art. 33.

2/ Wynagrodzenie to wypłaca się właścicielowi, względnie składa się do depozytu w dwóch ratach:

a) 1/5 szacunku równocześnie z postawieniem przez okręgowy urząd ziemski wniosku w myśl art. 29 i 30;

b) pozostałą część wynagrodzenia w ciągu dni 30 po uprawomocnieniu się orzeczenia ustalającego to wynagrodzenie; równocześnie z tą rentą wypłacaną w formie listów o³ Państwowej Renty Ziemskiej w zrocie w stosunku 3 od sta³ rocznie za czas od objęcia majątku

w posiadanie przez okręgowy urząd ziemski do dnia wypłaty tej raty.

3/ Podane w lit. a/ cz. 2 niniejszego artykułu 75% szacunku obliczane będzie osobno od każdej z trzech części wynagrodzenia, wymienionych w cz. 1 niniejszego artykułu.

Art. 52. 1/ W razie odmowy właściciela przyjęcia wynagrodzenia, w razie jego niewłasnowolności lub w braku zastępcy prawnego lub pełnomocnika, sporu o prawa własności, w razie toczącego się postępowania spadkowego, oraz w razie obciążeń hipotecznych, względnie rzeczowych, lub zajęcia sądowego dla wierzytelności, którym służy prawo zaspokojenia z wartości wykupionego majątku - okręgowy urząd ziemski złoży do depozytu sądu dla wypłacenia komu należy wedle odrębnie wydanych przepisów prawnych /art. 26 / część wynagrodzenia w wysokości, zabezpieczającej sumy sporne. W braku takich przepisów prawnych, złożone wynagrodzenie po uprawnoczeniu się orzeczenia, które je ustala, sąd rozdzieli według obowiązujących w miejscu położenia wykupionego majątku ustaw o rozdziale licytacyjnej ceny kupna.

W razie zastosowania przymusowego wykupu do majątków, związanych ograniczeniami prawa własności /Dział IX/, wynagrodzenie za te majątki okręgowy urząd ziemski złoży do depozytu w myśl postanowień art. 78.

2/ Z chwilą złożenia wynagrodzenia do depozytu wszelkie ciężary i wierzytelności, nie przejęte przez Skarb Państwa, obciążają depozyt, a wpisy hipoteczne dla zabezpieczenia tych ciężarów i wierzytelności, istniejące na nieruchomości wykupionej lub jej części, ulegają skreśleniu na jednostronny wniosek okręgowego urzędu ziemskiego. /.../

DZIAŁ VI.

Parcelacja

Art. 46. 1/ Dokonywaną w myśl zasad ustawy niniejszej parcelacją kierować będzie Minister Reform Rolnych, wykonywać zaś ją będą zgodnie z postanowieniami ustawy niniejszej:

- a/ Minister Reform Rolnych przez podległe mu organy: okręgowe urzędy ziemskie i Państwowy Bank Rolny,
- b/ instytucje, do parcelacji wyznaczane, w tym właściciele, którzy

zgłosili do parcelacji swoje nieruchomości ziemskie i uzyskali na to zezwolenie urzędów ziemskich.

2/ Wszelka parcelacja, niezależnie od tego, przez kogo będzie wykonana, winna odbywać się zgodnie z przepisami niniejszej ustawy.

Art. 47. Przy parcelacji winny być uwzględnione w miarę potrzeby:

a/ sprostowanie granic, zapewnienie dogodnych dojazdów i zniesienie t. zw. enklaw i szachownic przez zamianę odpowiednich gruntów; w razie niemożności usunięcia szachownicy w drodze zamiany gruntów, winno być wszczęte jednocześnie postępowanie scaleniowe;

b/ zachowanie specjalnych kultur i właściwe zupytkowanie zabudowań, względnie podział zabudowań folwarcznych;

c/ wydzielenie gruntów na cele państwowe, komunalne, społeczne, kulturalne i naukowe;

d/ podział gruntów na rolnicze kolonje dodatkowe /przy parcelacji sąsiedzkiej/ i samodzielne, oraz ewentualnie na parcele rzemieślniczo wiejskie, ogrodniczo-warzywne, przemysłowe, robotnicze, urzędnicze i t. p.;

e/ rozmieszczenie siedlisk nowopowstałych osad i wsi z zapewnieniem zaopatrzenia ich w wodę, zapobieżenie zbytnej odległości gruntów od osiedli i zaprowadzenie dróg komunikacyjnych i dojazdowych, a to zgodnie z przepisami i rozporządzeniami wykonawczymi, które wyda Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Robót Publicznych.

Art. 48. 1/ Przy parcelacji gruntów państwowych okręgowe urzędy ziemskie uprawnione są do dokonywania zamian, przewidzianych w p. a/ art. 47.

2/ Przy wykonywaniu parcelacji w toku postępowania scaleniowego na uzupełnienie karłowatych gospodarstw scalanych mogą być stosowane uproszczenia, które ustali rozporządzenie Ministra Reform Rolnych.

Art. 49. 1/ Grunty, położone poza granicami administracyjnymi, a jednak w sferze interesów mieszkaniowych miast i ośrodków przemysłowo-fabrycznych, mogą być użyte na cele rozszerzenia się tych miast i ośrodków przy zachowaniu postanowień art. 45 oraz na tworzenie gospodarstw warzywniczo-ogrodniczych i kolonij dla robotników, rzemieślników, urzędników i t. d.

2/ Grunty, nie leżące w sferze interesów miast i ośrodków przemysłowych mogą być również przeznaczone na tworzenie wskazanych w części 1-szej artykułu niniejszego gospodarstw i kolonij, o ile się na ten cel nadają.

3/ Przepisy wykonawcze do niniejszego artykułu wyda Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Robót Publicznych i Ministrem Spraw Wewnętrznych.

Art. 30. 1/ Obszar nowotworzonych gospodarstw, jak również obszar, do którego powiększane być mogą istniejące gospodarstwa, winien być uzależniony od miejscowych warunków gospodarczych, w takim rozumieniu, aby tworzone i uzupełniane gospodarstwa były żywotne, samodzielne i zdolne do wydajnej wytwórczości. Obszar ten dla poszczególnych jednostek gospodarczych w obu przewidzianych wyżej wypadkach nie może przekraczać 20 ha, w województwach zaś: pomorskiem, białostockiem, nowogródzkim, poleskiem, wołyńskiem w okręgu administracyjnym wileńskim oraz w powiatach górskich - 35 ha.

2/ Obszar parceli /gospodarstwa/ dla produkcji ogrodniczo-warzywniczej nie może przekraczać 5 ha.

3/ Obszar parceli rzemieślniczej-wiejskiej nie może przekraczać 2 ha.

4/ Obszar parceli robotniczej, urzędniczej i t. p. przy miastach i ośrodkach przemysłowych nie może przekraczać 1 ha.

5/ Minister Reform Rolnych jest uprawniony do ustalenia dla określonych warunków gospodarczych, względnie miejscowości, rozmiaru gospodarstw wszystkich powyższych kategorii w ramach wyżej połączonych norm.

6/ Wskazane w art. niniejszym normy nie mają zastosowania do gruntów, pozostawionych właścicielowi w myśl art. 4 niniejszej ustawy.

7/ Do norm, przewidzianych w art. niniejszym nie wlicza się kompletnych nieużytków, wód, oraz parcel, będących w kulturze leśnej.

8/ Wzrost powiatów górskich lub ich części wymienionych w cz. 1, ustali rozporządzenie Rady Ministrów, wydane na wniosek Ministra Reform Rolnych.

Art. 51. 1/ Parcelowanie obszarów winny być zużytkowane przede wszystkim na uzupełnienie brakujących gospodarstw, a następnie na tworzenie nowych samodzielnych osad, do których jednak przeznaczane w zależności od warunków miejscowych mogą być gospodarstwa, o których mowa w art. 30 niniejszej ustawy.

właściwego okręgowego urzędu ziemskiego, w odpowiedniej części lub w całości wyłącznie na jeden z tych celów z zachowaniem postanowień art. 45.

2/ W tych wypadkach, gdy tego będą wymagały warunki gospodarstwa, Minister Reform Rolnych może zarządzić, aby cały obszar parcelowany, lub jego część, przeznaczony został na sprzedaż kandydatom z pośród mieszkańców powiatów lub gmin szczególnie przeludnionych i wymagających uzdrowienia stosunków agrarnych, a wskazanych przez Ministra Reform Rolnych. Wówczas miejscowej służbie folwarcznej, tracącej pracę, Minister Reform Rolnych winien będzie przeznaczyć gospodarstwa w innych majątkach, parcelowanych przez urzędy ziemskie lub Państwowy Bank Rolny z tem, że otrzyma ona przeznaczone działki przed likwidacją majątku, w którym była zatrudniona. O ile służba folwarczna zrzeka się nabycia przyznanych im działek, okręgowe urzędy ziemskie wypłacą im jednorazowo odszkodowanie z funduszków Skarbu Państwa po 500 zł., oprócz należności, które mogłyby wynikać z tytułu rozwiązania stosunku służbowego.

Art. 52. 1/ Nabywcami parcel /gospodarstw/ rolniczych lub ogrodniczowarzynnych mogą być obywatele Państwa Polskiego, których główne zajęcie stanowi produkcja rolna lub warzywniczooogrodnicza, względnie którzy w inny sposób wykażą się, że są przygotowani teoretycznie lub praktycznie do należytego prowadzenia samodzielnego gospodarstwa rolnego lub warzywniczooogrodniczego, oraz spółdzielnie rolnicze, których członkowie odpowiadają powyższym warunkom.

2/ Nabywcami gruntów, wydzielonych na potrzeby gminne, szkolne, zdrowotne, kościelne i inne cele publiczne i społeczne oraz na cele przemysłowe i wogóle nierolnicze, mogą być osoby fizyczne i prawne.

3/ Od nabycia gruntów z parceli wykluczeni będą: karani za przestępstwo przeciwko Państwu Polskiemu, o ile orzeczono sądownie karę pozbawienia wolności nie mniejszą niż dwa lata, oraz karani sądownie za przestępstwo dewercji z wojska polskiego.

4/ Nabywcami gruntów, wydzielonych z dóbr t. zw. martwej ręki /punkty 3/ i c/ art. 2/ mogą być przeważnie wyznawcy tego samego kościoła, do którego należały przedtem majątki na parcelacji dotr. t. zw. martwej ręki.

Art. 53. Przy wszelkiej parcelacji z pośród kandydatów, posiadających równe kwalifikacje zawodowe i gospodarcze, w pierwszym rzędzie uwzględnia ni być winni, o ile nie są właścicielami samodzielnych gospodarstw:

- a/ dzierżawcy i oficjaliści majątków parcelowanych;
- b/ zasłużeni żołnierze i inwalidzi armji polskiej oraz polskich formacyj ochotniczych;
- c/ rodziny /wdowy lub sieroty/, pozostałe po poległych żołnierzach armji polskiej oraz polskich formacyj ochotniczych;
- d/ absolwenci szkół rolniczych;
- e/ reemigranci, zmuszeni opuścić granice obcych państw ze względów politycznych.

W kategoriach wymienionych przedewszystkiem uwzględniona będzie ludność sąsiadujących wsi.

Art. 54. 1/ Grunty, nabyte w drodze tej ustawy, do czasu całkowitej spłaty obciążających je pożyczek z funduszy państwowych lub Państwowego Banku Rolnego nie mogą być dzielone, sprzedawane, wydzierżawiane lub zastawiane bez zezwolenia urzędów ziemskich.

2/ Przy dokupie gruntów do gospodarstwa, już istniejącego, urzędy ziemskie mogą uzależnić zezwolenie na nabycie od zgody nabywcy na poddanie powyższym zastrzeżeniom całego gospodarstwa nabywcy, a obowiązane są zastrzec tę niepodzielność, gdy przeważna część danego gospodarstwa pochodzi z dokupna ziemi, parcelowanej w myśl ustawy niniejszej.

3/ Ograniczenia powyższe będą uwidocznione w księdze hipotecznej /gruntovej/. Umowy, wbrew tym postanowieniom zawierane, są nieważne.

Art. 55. Celem zabezpieczenia dobrego zagospodarowania drobnej własności Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Państwowych i Ministrem Sprawiedliwości wyda przepisy obowiązujące dla nabywców działek w drodze ustawy niniejszej, dotyczące terminów zagospodarowania.

Art. 56. Niewykonanie przez nabywcę przepisów, o których mowa w art. 55, uprawnia Ministra Reform Rolnych do unieważnienia sprzedaży działki w drodze sądowej za zwróceniem nabywcy wpłaconej przez niego

szacunku bez procentów.

Art. 57. Przy parcelacji, dokonywanej w myśl zasad ustawy niniejszej instytucje kredytu długoterminowego obowiązane są na żądanie sprzedawcy w ciągu miesiąca od daty złożenia tej instytucji prawomocnego projektu parcelacji dokonać podziału i segregacji pożyczki, obciążającej parcelowany majątek, pomiędzy nabywców poszczególnej parceli, zaś pozostali wierzyciele, których wierzytelności obciążają majątek parcelowany, nie mają prawa uchylać się od przedterminowej spłaty ich wierzytelności. Rygory umowne, zakazujące zbywania obciążonego gruntu przed spłaceniem wierzytelności, w wypadkach parcelacji powyższej, uważane będą za pozbawione znaczenia prawnego. /.../

DZIAŁ VII.

Cena sprzedażna przy parcelacji.

Rozdział A.

Grunty państwowe i Państwowego Banku Rolnego

Art. 68. 1/ Cena sprzedażna działek ziemi przy parcelacji gruntów państwowych lub Państwowego Banku Rolnego winna być dla każdej z osobna ustalona i oparta na rzeczywistej wartości gospodarczej danych gruntów, oraz budynków, materiałów i drzewostanu.

2/ Szacunek przejęcia nieruchomości ziemskich przez Ministra Reform Rolnych od innych władz państwowych ustalony będzie na zasadach, podanych w art. 27 i 28.

Art. 69. 1/ Grunty i tereny, a także budynki i urządzenia gospodarcze, sprzedawane na cele przemysłowe, handlowe i wogóle nierolnicze, należy szacować ze stanowiska ich przeznaczenia według istotnej specjalnej wartości, zględnie ceny rynkowej.

2/ Grunty, sprzedawane na cele tworzenia kolonij dla robotników, rzemieślników, urzędników i t. p., wycenia się na zasadach ogólnych, przewidzianych w art. 68.

Art. 70. Oszacowanie oddanych w posiadanie nabywcom przed dniem wejś-

cia w życie ustawy niniejszej gruntów, względnie gospodarstw i działek gruntowych, których cena na podstawie dotychczasowych przepisów nie została jeszcze ustalona, uskutecznią urzędy ziemskie na zasadach, przewidzianych w art. 68 i 69.

Rozdział B.

Grunty prywatne.

Art. 71. 1/ Cena sprzedaży poszczególnych gospodarstw i działek gruntowych, tworzonych z majątków prywatnych, nie może być spekulacyjnie wygórowana. Cena ta stanowi integralną część projektu parcelacji i podlega zatwierdzeniu łącznie z tym projektem.

2/ O ile okręgowy urząd ziemski uzna wskazaną w projekcie parcelacji cenę sprzedażną za spekulacyjnie wygórowaną, winien najpóźniej w ciągu dwóch tygodni po otrzymaniu projektu parcelacji przekazać sprawę okręgowej komisji ziemskiej z urzędu. Jednak okręgowy urząd ziemski nie może uznać ceny sprzedażnej za spekulacyjnie wygórowaną, jeżeli cena ta nie przewyższa cen sprzedażnych osiąganych przy sprzedaży prywatnej całych majątków w przybliżonych rozmiarach, lub przez Państwowy Bank Rolny w podobnych warunkach w przybliżonym czasie.

3/ Okręgową komisją ziemską rozważy na posiedzeniu jawnym po wysłuchaniu zdania rzeczoznawców, czy proponowane w projekcie parcelacji ceny sprzedażne są spekulacyjnie wygórowane, ewentualnie wyda opinię o dopuszczalnej wysokości ceny za poszczególne gospodarstwa i działki gruntowe. Opinia okręgowej komisji ziemskiej winna być wydana najpóźniej w ciągu miesiąca po otrzymaniu akt sprawy; o ile w terminie powyższym opinia okręgowej komisji ziemskiej nie zostanie wydana, to okręgowy urząd ziemski zatwierdzi projekt parcelacji w ciągu siedmiu dni po upływie oznaczonego wyżej miesiąca tak, jak gdyby komisja uznała projektowaną cenę za niewygórowaną.

4/ Gdy okręgową komisją ziemską zaopiniuje, że projektowane w projekcie parcelacji ceny sprzedażne nie są spekulacyjnie wygórowane, to okręgowy urząd ziemski winien najpóźniej w ciągu siedmiu dni od powzięcia opinii przez okręgową komisję ziemską zatwierdzić projekt parcelacji.

5/ W wypadku uznania przez okręgową komisję ziemską podanych w projekcie parcelacji cen sprzedażnych za spekulacyjnie wygórowane, okręgowy urząd ziemski odmówi zatwierdzenia projektu parcelacji i winien będzie projekt parcelacji zatwierdzić po uzgodnieniu jego przez właściciela z opinią okręgowej komisji ziemskiej.

6/ Od orzeczenia okręgowego urzędu ziemskiego, odmawiającego zatwierdzenia projektu parcelacji, służyć właścicielowi zwykłe środki prawne. Odwołanie winno być załatwione w ciągu dwóch miesięcy po wniesieniu.

DZIAŁ VIII.

Pomoc finansowa dla nabywców parcel.

Art. 72. Przy parcelacji, dokonywanej przez urzędy ziemskie lub przez urzędy ziemskie lub przez Państwowy Bank Rolny, z wyłączeniem majątków, kupionych przez Bank Rolny z wolnej ręki, lub przyjętych przez Bank Rolny do parcelacji komisowej, przy zachowaniu wyjątków w myśl art. 73 cz. 3, bezrolni nabywcy kolonji winni z reguły wpłacić przy zawarciu umowy 5% sumy szacunkowej, właściciele karłowatych gospodarstw 10%, a właściciele poprzecznie samodzielnych gospodarstw i nabywcy ośrodków /art. 60 cz. 2/ - 25% tej sumy. Pozostała suma ceny nabycia zostanie zakredytowana pierwszym dwu kategorjom nabywców do zamortyzowania w ciągu lat 41, lub na ich żądanie na czas krótszy. Właściciele samodzielnych gospodarstw mają prawo otrzymać kredyt na kupno parcel do lat 20-tu, a nabywcy ośrodków mają prawo do kredytu 5-cioletniego. Kredyt długoterminowy udzielony będzie na procent nie wyższy niż 6.

Art. 73. 1/ Przy parcelacji gruntów, nie stanowiących własności Skarbu Państwa, nabywcom parcel udzielać będzie kredytu Państwowy Bank Rolny na zasadach swego statutu.

2/ Finansowo słabym nabywcom na pokrycie wpłat, dokonywanych przy nabywaniu ziemi, zarówno państwowej /art. 72/, jak i niepaństwowej /ust. 1 niniejszego artykułu/, Minister Reform Rolnych może udzielać kredytu z funduszu pomocy i kredytu ulgowego.

3/ Przenoszącym się właścicielem karłowatych gospodarstw, pracownikiem folwarcznym, inwalidom i zasłużonym żołnierzom, nabywającym działki na mocy art. 45 i art. 53, kredyt ten będzie udzielony w najwyższej dozwolonej przez statut Banku sumie. Ponadto nabywcom tym udzielany będzie kredyt z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego /art. 75/ łącznie z poprzednimi aż do pełnej wysokości sumy, przypadającej za nabywane działki. Spłata pożyczek z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego rozpocznie się w 5 lat po nabyciu parceli.

4/ Nabywcom sąsiednich karłowatych gospodarstw udzielany będzie kredyt do pełnej wartości działek, uzupełniających gospodarstwo.

Art. 74. 1/ Niezależnie od kredytu, udzielanego w myśl art. 73, może być gospodarczo słabszym nabywcom udzielany kredyt ulgowy z funduszu zapomóg i kredytu ulgowego na zagospodarowanie się.

2/ W szczególności sprzedającym swoje karłowate gospodarstwa w celu uzupełnienia innych karłowatych gospodarstw pracownikom folwarcznym oraz inwalidom i zasłużonym żołnierzom, nabywającym działki na mocy art. 45 i art. 53, udzielany będzie kredyt gotówkowy do wysokości 2.500 zł. na jedno gospodarstwo.

3/ Szczegółowe przepisy o trybie udzielania tej pomocy i jej warunkach ustalą między innymi, że spłata tych pożyczek rozpoczynać się będzie w piątym roku po ich udzieleniu i trwać będzie przez lat 15. Przepisy te wyda Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Skarbu.

Art. 75. 1/ Na cele, wskazane w art. 73 i 74, tworzy się fundusz zapomóg i kredytu ulgowego.

2/ Fundusz ten powstaje:

- a/ z sum, wstawianych corocznie do budżetu Ministerstwa Reform Rolnych;
- b/ z części zysków Państwowego Banku Rolnego, przeznaczonych na ten cel zgodnie z przepisami statutu Banku;
- c/ z czystych zysków, osiąganych z parcelacji, przeprowadzanej przez urzędy ziemskie;
- d/ z sum, powstałych z likwidacji funduszy specjalnych /art. 83/.

3/ Zasady administrowania i dysponowania tym funduszem określi w rozpo-

rządzeniu Minister Reform Rolnych w porozumieniu z Ministrem Skarbu.

Art. 76. Orzeczenia Ministra Reform Rolnych o przyznaniu pożyczki, ~~wz~~łącznie orzeczenia upoważnionych do przyznawania pożyczek urzędów ziemskich stanowią tytuł do wpisania odpowiednich zabezpieczeń do ksiąg hipotecznych /gruntowych/, a wpisy, objęte temi orzeczeniami, są wolne od wszelkich opłat skarbowych i samorządowych. /.../

Prezydent Rzeczypospolitej: S. Wojciechowski

Prezes Rady Ministrów: Ał. Skrzyński

Kierownik Ministerstwa Reform Rolnych: W. Radwan

Minister Rolnictwa i Dóbr Państwowych: Kiernik

Minister Skarbu: J. Zdziechowski

Minister Sprawiedliwości: Dr. S. Piechocki.

Nr 32

1944 wrzesień 6, Lublin - Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego
o przeprowadzeniu reformy rolnej

/Dz. U. R. P. 1945, nr 3, poz. 18/ ¹

Na podstawie ustawy Krajowej Rady Narodowej z dnia 15 sierpnia 1944 r. o tymczasowym trybie wydawania dekretów z mocą ustawy /Dz. U. R. P. Nr 1, poz. 3/ Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego postanawia, a Prezydium Krajowej Rady Narodowej zatwierdza, co następuje:

Art. 1. /1/ Reforma rolna w Polsce jest koniecznością państwową i gospodarczą i będzie zrealizowana przy udziale czynnika społecznego zgodnie z zasadami Manifestu Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego.

Ustrój rolny w Polsce oparty będzie na silnych, zdrowych i zdolnych do wydajnej produkcji gospodarstwach, stanowiących prywatną własność ich posiadaczy.

/2/ Przeprowadzenie reformy rolnej obejmuje:

a/ upełnorolnienie istniejących gospodarstw karłowatych, małorolnych i średniorolnych,

- b/ tworzenie nowych samodzielnych gospodarstw rolnych dla bezrolnych, robotników i pracowników rolnych oraz drobnych dzierżawców,
- c/ tworzenie w pobliżu miast i ośrodków przemysłowych gospodarstw dla produkcji ogrodniczo-warzywniczej,
- d/ zrealizowanie odpowiednich terenów dla szkół oraz poddanych zarządowi państwowemu lub samorządowemu ośrodków dla podniesienia kultur rolniej, wytwórczości nasiennej, hodowlanej oraz przemysłu rolnego,
- e/ zarezerwowanie odpowiednich terenów pod rozbudowę miast, kolonii mieszkaniowych i ogródków działkowych oraz terenów na potrzeby wojskowe, komunikacji publicznej lub melioracji.

Art. 2. /1/ Na cele reformy rolnej przeznaczone będą nieruchomości ziemskie:

- a/ stanowiące własność Skarbu Państwa z jakiegokolwiek tytułu,
- b/ będące własnością obywateli Rzeszy Niemieckiej, nie-Polaków i obywatele polskich narodowości niemieckiej,
- c/ będące własnością osób skazanych prawomocnie za zdradę stanu, za dezercję lub uchylanie się od służby wojskowej, za pomoc udzieloną okupantom ze szkodą dla Państwa lub miejscowej ludności, względnie za inne przestępstwa, przewidziane w dekreście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 31 stycznia 1944 r. /Dz. U. R. P. Nr 4, poz. 16/, oraz w dekreście Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa /Dz. U. R. P. Nr 10, poz. 50/,
- d/ skonfiskowane z jakichkolwiek innych prawnych przyczyn,
- e/ stanowiące własność albo współwłasność osób fizycznych lub prawnych, jeżeli ich rozmiar łączny przekracza bądź 100 ha powierzchni ogólnej bądź 50 ha użytków rolnych, a na terenie województw poznańskiego, pomorskiego i śląskiego - jeśli ich rozmiar łączny przekracza 100 ha powierzchni ogólnej, niezależnie od wielkości użytków rolnych tej powierzchni.

O położeniu prawnym nieruchomości ziemskich, należących do kościoła katolickiego lub gmin wyznaniowych innych wyznań, oraz o imie Sejm Ustawodawczy

Wszystkie nieruchomości ziemskie, wymienione w punktach b/, c/, d/ i e/ części pierwszej niniejszego artykułu przechodzą bezzwłocznie, bez żadnego wynagrodzenia, w całości na własność Skarbu Państwa z przeznaczeniem na cele, wskazane w art. 1, część druga.

/2/ Nieważne są wszystkie prawne lub fizyczne działy nieruchomości ziemskich, wymienionych w art. 2 ust. /1/ pkt. e/, dokonane po dniu 1 września 1939 r.

Art. 3. /1/ Dla zrealizowania przebudowy ustroju rolnego tworzy się Państwowy Fundusz Ziemi, którym zarządza Minister Rolnictwa i Reform Rolnych.

/2/ Państwowy Fundusz Ziemi tworzą:

a/ aktywa dotychczasowego Funduszu Obrotowego Reformy Rolnej, powołanego Ustawą z dnia 9 marca 1932 roku /Dz. U. R. P. Nr 40 poz. 364 z 1934 r./,

b/ należności i wpływy z tytułu czynności, związanych z przebudową ustroju rolnego,

c/ nieruchomości ziemskie, przejęte na cele reformy rolnej /art. 2/,

d/ należności i wpływy z administracji nieruchomości /pkt. c/,

e/ należności i wpływy z tytułu zbycia nieruchomości /art. 2/, przejętych na cele reformy rolnej,

f/ oprocentowanie gotowizny Państwowego Funduszu Ziemi,

g/ dotacje Skarbu Państwa,

h/ inne wpływy.

Art. 4. /1/ Minister Rolnictwa i Reform Rolnych może powierzyć administrowanie Państwowego Funduszu Ziemi Państwowemu Bankowi Rolnemu w zakresie i na zasadach przez siebie ustalonych z wyjątkiem bezpośredniej administracji nieruchomości /art. 3, część druga, pkt. c/.

/2/ Obrót pieniężny Państwowego Funduszu Ziemi wykonywany będzie za pośrednictwem Państwowego Banku Rolnego.

Art. 5. Z Państwowego Funduszu Ziemi pokrywane będą wszelkie wydatki, związane z przeprowadzeniem reformy rolnej, oraz udzielane będą pożyczki na urządzenie gospodarstwa oraz na inwestycje.

Art. 6. Minister Rolnictwa i Reform Rolnych obejmuje niezwłocznie zarząd państwowy nad nieruchomościami ziemskimi, wymienionymi w art. 2, wraz z budynkami i całym inwentarzem żywym i martwym oraz znajdującymi się na tych nieruchomościach przedsiębiorstwami przemysłu rolnego.

Art. 7. Delegowani przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych pełnomocnicy po objęciu zarządu /art. 6/ sporządzają przy współudziale komitetów folwarcznych dokładny spis objętych nieruchomości wraz z inwentarzem, dokonują zabezpieczenia tychże oraz usuwają w terminie trzydniowym dotychczasowych właścicieli.

Art. 8. /1/ Dla współdziałania z organizacjami państwowymi i fachowymi przy przeprowadzaniu reformy rolnej powołuje się wojewódzkich, powiatowych i gminnych pełnomocników, gminne komisje reformy rolnej oraz komisje podziału ziemi.

/2/ Pełnomocników wojewódzkich oraz ich zastępców mianuje Minister Rolnictwa i Reform Rolnych.

/3/ Minister Rolnictwa i Reform Rolnych ustali w rozporządzeniu wykonawczym sposób powołania pełnomocników powiatowych i gminnych, gminnych komisji reformy rolnej i komisji podziału ziemi oraz ich zakres działania.

Art. 9. Gminne komisje reformy rolnej przeprowadzą niezwłocznie po ich powołaniu spisy uprawnionych do korzystania z reformy rolnej na podstawie art. 1 ust. 2, pkt. a/ i b/.

Art. 10. /1/ Po przeprowadzeniu czynności wymienionych w art. 7 i 9 powiatowy pełnomocnik do wykonania reformy rolnej dokona przy współudziale fachowych czynników, delegowanych przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych oraz gminnych pełnomocników reformy rolnej, faktycznego podziału ziemi.

/2/ Pierwszeństwo do korzystania z reformy rolnej spośród uprawnionych kandydatów przysługuje żołnierzom Wojska Polskiego, inwalidom obecnej wojny oraz uczestnikom partyzanckich walk o Polskę demokratyczną.

/3/ Wyłączone od korzystania z reformy rolnej są osoby skazane prawomocnym wyrokiem za przestępstwa, wymienione w dekretach powołanych w art. 2 ust. /1/, pkt. c/.

/4/ Minister Rolnictwa i Reform Rolnych określi w rozporządzeniu wykonawczym czynności formalno-prawne, jakich należy dopełnić w związku z dokonany podziałem ziemi.

Art. 11. /1/ Inwentarz żywy i martwy, przejęty z gospodarstw parcelowanych, zostanie rozdzielony między nowoutworzone gospodarstwa dla bezrolnych po uprzednim zaspokojeniu potrzeb gospodarstw, wyłączonych na podstawie art. 15. Podziałowi nie podlega żywy inwentarz zarodowy oraz część inwentarza martwego, która nie może być racjonalnie wykorzystana w nowoutworzonych gospodarstwach jednostkowych.

/2/ Podziału dokonują gminne komisje reformy rolnej.

Art. 12. /1/ Obszar nowoutworzonych gospodarstw, jak również obszar, do którego mają być powiększone gospodarstwa karłowate, małorolne i średniorolne, winien być uzależniony od jakości gleby i stosunku miejscowego zapotrzebowania ziemi do będącego do dyspozycji zapasu ziemi.

/2/ Obszar ten dla gospodarstw nowoutworzonych w zasadzie nie może wynosić więcej niż 5 ha ziemi średniej jakości, a dla gospodarstw ogrodniczo-warzywniczych nie może przekraczać 2 ha.

Art. 13. /1/ Gospodarstwa utworzone na podstawie niniejszego dekretu nie mogą być w całości lub w części dzielone, sprzedawane, wdzierżawiane i zastawiane.

/2/ W wyjątkowych wypadkach, szczególnie zasługujących na uwzględnienie zezwoleń na czynności wymienione w ust. /1/ udzielają gminne rady narodowe

/3/ Uchwała gminnej rady narodowej w tym przedmiocie wymaga zatwierdzenia przez prezydium rady narodowej wyższego stopnia.

Art. 14. /1/ Cenę za ziemię dla nabywców ustala się równą przeciętnemu rocznemu urodzajowi z danego obszaru ziemi. Jako przeciętny urodzaj przyjmuje się dla ziemi trzeciej klasy /rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dnia 16 marca 1935 r. w sprawie szacowania nieruchomości ziemskich przymusowo wykupywanych przy przeprowadzaniu reformy rolnej - Dz. U. R. P. Nr 19 z 1935 r., poz. 107/ 15 cetnarów metrycznych żyta. Nabywcy mogą płacić w naturze żytem albo w gotówce podług ceny żyta na wolnym rynku. Na rok gospodarczy 1944/45 przyjmuje się cenę 400 złotych za cetnar

żyta.

/2/ Nowonabywcy wpłacają w gotówce lub w naturze 10% ceny kupna. Spłata reszty ceny kupna zostaje rozłożona dla makorolnych i średniorolnych na 10 lat, dla bezrolnych na 20 lat.

/3/ Nowonabywcy mogą uzyskać w wypadkach zasługujących na uwzględnienie odroczenie pierwszej wpłaty na lat trzy. Odroczenia udziela Powiatowy Urząd Ziemski.

Art. 15. Przy wypracowaniu planu podziału pewna część ziemi zostaje niepodzielona dla utrzymania wzorowych gospodarstw w interesie podniesienia poziomu gospodarki rolnej, dla szkół rolniczych i powszechnych, dla rozbudowy miast i innych ważnych zadań użyteczności publicznej.

Wykaz imienny majątków i części majątków, nie podlegających podziałowi, ustali rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych po wysłuchaniu opinii wojewódzkich rad narodowych.

Art. 16. Obywatele polscy - rolnicy, którzy niezależnie od swej woli znajdują się poza granicami kraju, oraz żołnierze Wojska Polskiego, których rodziny obecnie znajdują się poza granicami kraju, będą uwzględnieni przy rozdziale ziemi po powrocie do kraju, względnie demobilizacji.

Art. 17. /1/ Wywłaszczeni właściciele lub współwłaściciele nieruchomości ziemskich, wymienionych w art. 2, część pierwsza, lit. e/ mogą otrzymać samodzielne gospodarstwa rolne poza obrębem powiatu, w którym znajduje się wywłaszczony majątek, w ramach niniejszego dekretu, wzgl. jeśli z tego prawa nie skorzystają, będzie im wypłacane zaopatrzenie miesięczne w wysokości uposażenia urzędnika państwowego VI grupy.

/2/ Zaopatrzenie wymienione w części pierwszej, art. 17 może być podwyższone przez Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych dla tych właścicieli lub współwłaścicieli, którzy zasłużyli się w walce o Polskę demokratyczną.

Art. 18. Nabywca otrzymuje ziemię w stanie wolnym od wszelkich długów i ciężarów. Sprawa odpowiedzialności Skarbu Państwa za dotychczasowe obciążenie hipoteczne będzie uregulowana odrębnym dekretem.

Art. 19. Dekret niniejszy wchodzi w życie z dniem ogłoszenia. Jednocześnie

nie traci moc obowiązującą Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej /Dz. U. R. P. Nr 1, poz. 1 z 1926 r./ wraz z późniejszymi zmianami.

Art. 20. Wykonanie niniejszego dekretu porucza się Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych.

1 Wykonanie ustawy nastąpiło rozporządzeniem Ministra Rolnictwa i Reform Rolnych z dn. 1 marca 1945 w sprawie wydania dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 r. o przeprowadzeniu reformy rolnej /Dz. U. R. P. nr 10, poz 51 z 1945 r./

Spis treści

	Str.
Uwagi wstępne	I
Nr 1 - 1793 maj 3, Ustawa Rządowa /Konstytucja 3-maja - fragment dotyczący chłopów/	3
Nr 2 - 1794 maj 7, Uniwersał Połaniecki w sprawie reform chłop- skich /fragmenty/	4
Nr 3 - 1807 lipiec 22, Artykuł 4 Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego	7
Nr 4 - 1807 październik 9, Edykt Króla Prus w sprawie swobodne- go użytkowania i posiadania ziemi oraz sto- sunków osobistych mieszkańców wsi	7
Nr 5 - 1807 grudzień 21, Dekret Króla Fryderyka Augusta o nadaniu chłopom wolności osobistej z pozbawieniem praw do ziemi	9
Nr 6 - 1811 wrzesień 14, Edykt w sprawie regulacji ziemiańskich i chłopskich stosunków	11
Nr 7 - 1816 maj 29, Deklaracja o uzupełnieniu edyktu z 14.IX.1811 w sprawie regulacji stosunków między panem a chłopem /fragmenty/	16
Nr 8 - 1823 kwiecień 8, Ustawa o regulacji stosunków dominial- nych i chłopskich w Wielkim Księstwie Poznań- skim /fragmenty/	20
Nr 9 - 1831 luty 28, Projekt J. O. Szanieckiego w sprawie rozwią- zania kwestii chłopskiej	27
Nr 10 - 1831 marzec 1 /3/, Projekt oczynszowania włościan wnie- siony przez Komisję Rządową Przychodów i Star- bu	28
Nr 11 - 1831 marzec 28, Projekt oczynszowania dóbr narodowych przyjęty w Komisjach Sejmowych	29
Nr 12 - 1831 kwiecień 14, Tekst ustawy o oczynszowaniu chłopów - dóbr narodowych /przyjęty w małym komplecie sejmowym/	30

	Str.
Nr 13 - 1841 czerwiec 4, Instrukcja do urządzenia i oczynszowania włościan w dobrach donacyjnych	33
Nr 14 - 1844 lipiec 17, Ukaz cara o oczynszowaniu chłopów w dobrach kościelnych	33
Nr 15 - 1846 luty 22, Program rozwiązania kwestii chłopskiej zawarty w manifestie Rządu Narodowego	36
Nr 16 - 1846 czerwiec 7, Ukaz Rady Administracyjnej dotyczący urządzenia włościan w Królestwie Polskim	36
Nr 17 - 1846 listopad 26, Postanowienie Rady Administracyjnej o zniesieniu darmoch	39
Nr 18 - 1848 kwiecień 5, Okólnik Gubernatora Galicji Stadiona w sprawie pańszczyzny	46
Nr 19 - 1848 kwiecień 17, Patent cesarski o zniesieniu wszelkiej robocizny i innych czynności poddańczych	48
Nr 20 - 1857 lipiec 4, Fragmenty recessu uwłaszczeniowego wsi Stare Kramsko	52
Nr 21 - 1852 grudzień 28, Postanowienie Rady Administracyjnej o zawieraniu kontraktów wieczystoczynszowych	65
Nr 22 - 1861 maj 16, Ukaz carski o okupie pańszczyzny	69
Nr 23 - 1862 czerwiec 5, Prawo o oczynszowaniu z urzędu włościan w Królestwie Polskim	72
Nr 24 - 1863 styczeń 22, Dekret Rządu Narodowego o uwłaszczeniu chłopów	79
Nr 25 - 1863 styczeń 22, Dekret Rządu Narodowego o przydzieleniu ziemi bezrolnym	80
Nr 26 - 1864, Mikołaj Wilutin do cara Aleksandra II w sprawie uwłaszczenia chłopów	81
Nr 27 - 1863 grudzień 27, Dekret Rządu Narodowego o wprowadzeniu w życie uwłaszczenia	84
Nr 28 - 1864 marzec 2, Carski ukaz o urządzeniu włościan	87
Nr 29 - 1919 lipiec 10, Uchwała Sejmu Ustawodawczego w sprawie reformy rolnej	92

	Str.
Nr 30 - 1920 lipiec 15, Ustawa o wykonaniu reformy rolnej	96
Nr 31 - 1925 grudzień 28, Ustawa o wykonaniu reformy rolnej	102
Nr 32 - 1944 wrzesień 6, Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego o przeprowadzeniu reformy rolnej	127

Biblioteka Główna WSP w Zielonej Górze
nr irw.: ks 2 - 56070

II 56070/II